SİNAN CANAN

UNUTULACAK ŞEYLER

Beyin

SİNAN CANAN

tutikitap

SİNAN CANAN

UNUTULACAK ŞEYLER

tutikitap

tutikitap

UNUTULACAK ŞEYLER

SİNAN CANAN

ISBN: 978-605-9218-30-6

Yayın Hakları:
© Sinan Canan
© Nefes Yayıncılık A.Ş.
Sertifika No: 15747
Tuti Kitap, Nefes Yayıncılık markasıdır.

Redaksiyon: Gülnar Mızrak
Kapak Tasarım: Özle Çetinkaya
Sayfa Düzenleme: Melik Uyar
Kitap İçi Çizimler: Başaran Karabulut

1. Baskı: Kasım 2016
İnkılap Kitabevi Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No:8
Yenibosna/İstanbul Tel: (212) 496 11 11
Sertifika No: 10614

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan, fotokopi dahil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

TUTİ KİTAP
Bağdat Cad. No:167/2 Çatırlı Apt. B Blok D:4
Göztepe/Kadıköy/İstanbul Tel: (216) 359 10 20
e-posta: tutikitap@tuti.com.tr

www.tuti.com.tr
/tutikitap
@tutikitap
@tutikitap
#tutikitap
#unutulacakseyler

nBeyin
nbeyin@nbeyin.com.tr

Sinan Canan
www.sinancanan.net
E-posta: sinan.canan@nbeyin.com.tr | sinan.canan@uskudar.edu.tr
Twitter: @sinancanan
Facebook: /drsinancanan
Youtube: /sinancanan

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 11
Önsöz 13

BÖLÜM-1: HALİMİZ 15
Ümmi'ye Mektup 17
Ey Sen! 21
Gençlik Ne İşe Yarar? 24
"Saçaklı" Düşünmenin Tam Zamanı 31
Kıyamet Sarmalı: Zulme Karşı Zulüm 39
Nasıl Öldürüyor, Nasıl Öldürtüyorlar? 44
Allah'ın İpine Sarıl(a)mamak 49
İnanç (Bu Devirde) Ne İşe Yarar? 56
Ne Kadar Anlayabiliyoruz? 66
Sizin Siyasetiniz 71
Senin Dinin Hangisi? 76
Yeni Yıllara Yeni Meseleler 82
Özür Dilerim 88

BÖLÜM-2: FABRİKA AYARLARIMIZ 95
Söz 97
Zekânın Zararlısı 103

Canlılık Hakkında Ne Bilebiliriz? 108
Ayarlarımıza Dair Birkaç Bilgi 115
Dijital Bir Dünyada İnsan Olmak 129
Bitkisel Tedaviler Nasıl İşe Yarar? 138
Cinsel İşlevler, Beyin ve Eşcinsellik 146

BÖLÜM-3: AYRINTIDAN BÜTÜNE 159
Dünya Denen "Ara-Yüz" 161
Tabiatın Huyları: Morfik Alanlar ve Doğal Biçimler 167
Boyutlar Arasında 195
Son Söz 229

TEŞEKKÜR...

Hep zordur benim gibiler için teşekkür listesi yapmak... Bu kez de liste yapmaya başladım ama çok uzadı; unuttuklarımın sayısı bir türlü azalmadı, ben de bir çırpıda sildim isimleri. Onun yerine:

Hayatıma olumlu yahut olumsuz dokunan herkese müteşekkirim... Ailem, dostlarım, arkadaşlarım, hocalarım, yol göstericilerim, öğrencilerim, tanışlarım, akıl danışanlarım, akıl verenlerim, beni sevenler, benden hazzetmeyenler, hayal kurdurduklarım, hayalini kırdıklarım, bana hayaller kurduranlar, gönlüne dokunduklarım, gönlüme dokunanlar, üzdüklerim, gözyaşı döktürdüklerim, uğruna üzüldüklerim, gözümün yaşını dökenler... Her biri bu karmaşık hayat tablomu fırçalarıyla şekillendirip renklendirdi. Herkesten helallik isterim bu vesileyle... Benim kimsede hakkım yoktur, varsa da helaldir tarafımdan...

Ayrıca...

Beni bu zamanda, bu imkânlarla, bu görevlerle, bu merak ve tecessüsle, bu kafa yapısında ve böyle karmaşık bir sınavda görevli olarak yaratmayı murat etmiş olan Rabbim'e borcum olan şükrümün minicik bir kısmını ise okuyacağınız satırlarda (inşallah) yerine getirmeye gayret edeceğim...

ÖNSÖZ

"İnsan, nisyan ile maluldür." Bir başka deyişle, hepimizin ortak zaafıdır "unutmak"...

Öğrenme dediğimiz yetenek, etkin ve etkili bir unutma sürecine muhtaçtır. Gerekli gereksiz her şeyi hatırlamak üzere depolayan bir zihin, kısa bir zaman içinde yaşamı için gerekli bilgilere ulaşamaz hale geliyor. Bu nedenle unutmak, biyolojik belleğin olmazsa olmaz parçalarından en önemlisi.

Beyin, "gereksiz" olarak etiketlediği şeyleri unutmaya programlıdır. Gereklilik veya gereksizlik, kişisel zihin donanımımızca belirleniyor. Duygusal olarak bizi harekete geçirmeyen, duygusal olarak önemli bulmadığımız, kalbimizi titretmeyen, nabzımızı hızlandırmayan, yüzümüzde tebessüm oluşturmayan veriler, hızla zihinden uzaklaştırılıyor. Mesela uyku, aslında bunun için. Her gün uyumamız gereken o uyku sırasında, gün içinde beynimize akan sayısız veri "önem" sıralamasına tâbi tutuluyor ve "gereksiz" görülenler "erişimi zor" arşivlere hızla kaldırılıyor; yani "unutuluyor". Unutma olmasa öğrenemezdik.

Peki, gerçekten önemli şeyleri hatırlayıp gerçekten önemsiz şeyleri unuttuğumuzu nasıl bilebiliriz? Hele ki günümüzde olduğu gibi veri ve bilgilerin adeta bir sağanak gibi zihnimize yağdığı bir enformasyon kaosu çağında, bunu hakkıyla başarabildiğimizden nasıl emin olacağız? Ya hatırlamamız gereken bir şeyleri hep unutuyorsak? Ya unutulması gereken şeyler zihnimizi sürekli meşgul ediyorsa?

Bu telaş beni uzunca bir süredir düşündürüyor. Kendimi çoğu zaman, aslında bildiğim, bildiğimi zannettiğim kadim bilgileri, ilkeleri ve düsturları unutmuş, onları hiç bilmiyormuş gibi yaşarken bulduğum olur. Yeryüzünde "öleceğini bilen" tek canlı olarak ölümü unuturum; hayatın muhteşemliğini bildiğimi zannederken kendimi "can sıkıntısı" içinde bulabilirim; içimdeki dürtülerin bir "ilkel primattan" geldiğini bilir ama sıklıkla onların sesinin zihnimi kaplamasına izin verebilirim; sekiz küsur milyar insan içinde tek ve benzersiz olduğumu bilir ama yine de kendimi bazen "sıra dışılık" peşinde koşarken bulabilirim; bu dünyada hiçbir şeyin "benim" olamayacağını bilmeme rağmen bazen kendimi mal, makam veya keyif arayışında enseleyebilirim; olumlu-olumsuz tüm duygularımın bana "gelişim" için verildiğini bilir ama ara sıra kendimi onların oyuncağı olmuş bir halde bulabilirim; ilâhiri...

O yüzden sıklıkla notlar alıyorum. Kendime hatırlatmalar yapıyorum. Unutulmaması gereken şeyler konusunda kendimi uyarmaya çalışıyorum. Duygularıma, dürtülerime, sezgilerime ve düşüncelerime hâkim olmaya çalışan çevresel kakofoniye rağmen, asıl olanı, kadim olanı, hakikat olanı araştırma ve arama konusunda bezginliğe düşmemek için bu hatırlatmaları defterime, günceme, kitap taslaklarıma sıkça işliyorum. Onları okudukça bu önemli konuları neden unuttuğumu fark ediyor, kendime çeki düzen vermeye gayret ediyorum.

Evet, bu sayfalarda bulacağınız düşüncelerin önemli bir kısmı en azından benim için *Unutulacak Şeyler*. Bunları sıklıkla unutuyorum, unutuyoruz, unutacağız. Ama hatırladıkça, birbirimize hatırlattıkça daha insani, daha tatmin dolu, daha tamamlanmış bir hayat yaşayabileceğiz. Bu nedenle *Unutulacak Şeyler*'e dikkat çekmek, duygularımızı ve düşüncelerimizi kısa bir süreliğine de olsa onlara yönlendirebilmek için bu kadar sözü sayfalara dizdim. Benimle beraber düşünmek isteyenler için bir davetiyedir bu yazılanlar.

Ve bütün bunları, şiir yazamadığım için yazdım sanırım...

BÖLÜM-1

HALİMİZ

ÜMMİ'YE MEKTUP

Sevgili muhatabım merhaba,

Sana merhaba demek aslında garip; zira bu mektubun muhatabı muhtemelen bu satırları okumayacak. Şu anda bunu okuyan kişi, yani sen ise muhtemelen bu mektubun muhatabı değilsin. Haydi diyelim ki hem muhatabısın hem de okuyorsun. O zaman da muhtemelen pek bir şey anlamayacaksın bu yazdıklarımdan. Olsun, zaten buralarda bir şeyler düşünüp yazmak biraz da anlaşılmaz olmak değil mi zaten?

Sevgili ümmi kardeşim,

Ümmi, yani okuma-yazma bilmeyen birisine mektup yazmak biraz eblehçe görünebilir fakat biliyorum ki sen, teknik anlamda okuyup yazabiliyorsun. Daha teknik bir ifadeyle, beynin, bir zamanlar bir şekilde "kâğıt üzerindeki mürekkep izleri"ni diğer görsel uyaranlardan ayrı olarak çözümlemeyi ve onlardan muhtelif anlamlar devşirmeyi öğrenmiş. Yani bu sayfadaki harfleri sadece birer leke olarak değil de harfler ve anlamı olan kelimeler olarak algılayabiliyorsun. Bu güzel. Peki, ben sana neden ümmi diyorum? İstersen biraz açayım:

Çünkü sen, sadece okuman gerektiğini düşündüğün şeyleri okuyorsun. Sadece sana öğretilmiş sorulara cevap arıyor, sadece sana verilen cevaplarla iktifa ediyorsun. Sana böyle öğretilmiş; bunun dışına çıkmak aklına bile gelmiyor. Birilerinin, bir şeyleri her zaman senden daha iyi bildiğine eminsin. O birileri bir şeyler söylese de bir kanaat oluştursam diye

adeta ağızlarının içine bakıyorsun. Onlar bir şey söylemeden sana bir soru sorulacak diye ödün kopuyor bazen, suspus oluyorsun. Ama birisinin daha önceden verdiği cevap elinde hazırsa onu verebileceğin her soruya balıklama atlıyor, cansipârâne savunuyorsun dağarcığındakileri.

Bu yolu genellikle yarı istemli olarak belirliyorsun. Hem düşünmenin ağırlığından kurtuluyor hem de her konuda söyleyeceğin havalı bir-iki lafa sahip oluyorsun. Bunun sağladığını güven elbette göz ardı edilemez: Hem en temel varoluşsal sorunlarla hem de günlük politik-magazin mevzularla başa çıkabilmeni sağlayan birçok hazır paketin var. Derinliği olmasa ne gam? Kim senden derinlik bekledi ki bugüne kadar?

Büyük mevzuların derinlemesine tartışılması sıkıyor seni, biliyorum. Zira kullanılmayan organlar küçülür ya, idrak de bir süre sonra dumura uğruyor kullanılmadığında... İnsan idrakinin yetmediği yerler elbette çoktur ama bu idrak bir şeylere de yetmeli, değil mi? Yok, sen aklını yormamayı seçmişsin. Bir nedenden dolayı inanıp güvendiğin adamlar sana ne söylerse "gerçek" odur; gerçeğe ne kadar muhalif olsa bile. Örneğin; gördüğüm o ki inancın konusunda bir referans istediğinde piyasadaki gözde seçeneklerden birisini alırsın eline. Eğer vaktin varsa onu büyük bir dikkatle okuyup incelersin. Anlaman gerektiğini düşündüğün bölümleri, senden istenen şekilde anlarsın ve neticede artık neredeyse bütün büyük sorunlarını bir hamlede çözüvermiş olursun. İnancının kutsal kitabını oturup da kendi kafanla okumaya yetmez yüreğin. İnancını gerçek anlamda yaşayabilenleri dinleyecek kadar keskin değildir kulakların. İnanç denen şeyin ne olduğunu anlayabilmek için bile o kadar yorucu bir süreç geçirmek lazım ki, sana da biraz hak vermiyor değilim hani...

Haber mi istiyorsun? Bu kadar çelişkili bilgi arasında doğruyu nasıl bulacaksın? Hepsini okumak mı? Saçmalama canım; senin yol göstericilerin belli zaten. Onları okuyuver, dinleyiver; diğerleri zaten külliyen yalandır, değil mi? Senin beğendiklerinin karşısın-

da yer alanlar ya "şucu"dur ya da "bucu"... Üzerinde durmaya bile değmez.

Bilim dünyasından irfan almak istersen yine güncel başlıklar işini görür. Sana uyan birini alıp oku ve kamyonla malumatı heybene yükle. Senin âlemde hangisi geçer akçe ise oradan yarım yamalak cümlecikler bırak sözcüklerinin arasına. Son okuduğun şey sana "Şu yalandır." diyorsa çekinme, haykır aynısını. Bir diğeri de zaten kendisine ezberletileni bağırıyor oradan, "İşte şu, tartışmasız gerçektir." diye. Al sana siyah/beyaz ikileminin en güzide örneği! Kendini iyi hissetmek için yetiyor değil mi bu? Ne gerek var o kadar okumaya, kafa patlatmaya, gönlüne danışmaya? Bu saatten sonra profesör mü olacaksın, âlim mi? Ama konuşmadan da duramıyorsun değil mi? İlâhi!

Nasıl? Yeterince tanıyabilmiş miyim seni?

Bak ümmi kardeşim, mutlusun biliyorum. Böyle konforlu yaşam kime cazip gelmez? Azıcık bir çabayla her şeyden anlar, hatta her şey için kavga eder hale gelebiliyorsun. Az marifet değil bu elbette. Fakat seni bir konuda uyarmalıyım:

Kafanın içinde beyin denen bir organ var. Bu organ; senin sonsuz ruhuna aynalık yapan, dünyayı senin için anlamlandırmaya gayret eden biçare bir organcık. Senin sağdan soldan aldığın verileri anlamaya ve dünyayı senin için "anlamlı" bir hale getirmeye gayret ediyor. Ne çare ki bunu da ancak daha önceki bilgi ve tecrübe birikimleri(n) ile yapabiliyor. Fakat o beynin içinde öyle bir işleyiş var ki bugün bile hakkında en ufak bir fikrimiz yok. Anladıklarımızdan, dinlediklerimizden, gördüklerimizden bazen öyle şeyler çıkartabiliyor ki kimi zaman çağ açıp kapatan kararlar kimi zaman gönülleri delen, gözlerden yaşlar akıtan sözler ve besteler bu organdan çıkıveriyor. İnan bana hepimizde aynısı var, hepi topu bir buçuk kiloluk yağlı bir et parçası işte...

Neyse, demem o ki kendini aşan anlamlar üretmek beynimizin ve zihnimizin bir işlevi; daha da önemlisi, adeta varlık nedeni. Tabii

bunu yapabilmesi için doğru beslenmesi, hakikatin tüm yönlerinden haberdar edilmesi gerekiyor. Daha da mühimi, onu çalıştırmak gerekiyor. Ancak çalışan bir zihin, aldığı yeni veriler arasında bağlantılar kurarak sahibine yeni bir ufuk ve anlam alanı aralayabiliyor.

Peki, senin halin ne olacak ümmi kardeşim? Hiç çalıştırmazsan, hep aynı şeylerle beslersen zihnin nasıl sana yeni kapılar açacak? Nasıl kurtulacaksın diğerlerinin papağanlığından? Daha da mühimi, bir zaman sonra, etraftan yardım kesilince baktığın dünya sana ne anlam ifade edecek? Zihnin ona nasıl bir anlam yükleyecek? Söylesene: En son ne zaman kendiliğinden bir melodi mırıldandın? En son ne zaman aklına gelen bir düşünce kalbini hoplattı, gözüne yaşlar yürüttü? En son ne zaman "Gerçek nedir?" mevzuu üzerinde kendi kendine konuşurken yakaladın kendini?

Hiç mi?

Eyvah!

Bence bundan bir çıkış yolu aramalısın...

Zira böylesine bir anlamsızlık çukuru, belki de cehennemin ta kendisidir...

EY SEN!

"Yüzünü güneşe dönersen gölge görmezsin..."

Helen Keller

Yarım asra yakın ömrümde onlarca ölü gördüm, binlerce ölüm duydum; milyarlarca insan öldü... Çoğunun ölümü de diğer insanların elinden oldu...

Anladım ki "insan"ın ölümüne dair haberler çoğu insanı ilgilendirmiyor bu zamanda... Ama Müslüman, Yahudi, devrimci, ecnebi, mülteci, eylemci, simitçi falan olursa o zaman biraz başka... İnsan olmak, tek başına dikkat çekmeye yetmez oldu artık. Hele bir de cesetler "kalabalık" ve "kanlı" olursa o zaman tüm şehvetli bakışlar oraya döner ve "ölü sayısının artmasından endişe ediyormuş" gibi yaparlar...

Duyarsızlık falan değil bu, düpedüz insanlıktan soyunuş... Ama bunların hepsi, ne zalim yöneticiler ne tarihsel karanlık sebepler ne de toplu psikozlar yüzünden. Bunların hepsi SEN ve BEN yüzünden aslında...

Şunu bil:

Bu gerçekliği algılarımızla ve muhayyilemizle yaratıyoruz. Orada, dışarıda bir yerde bizden bağımsız bir gerçeklik varsa bile onun nasıl bir şey olduğunu, ne anlama geldiğini, iyi mi kötü mü olduğunu hiç kimse bilmiyor. Bakmayı seçtiğini görüyorsun, görmeyi seçtiğini gerçeğe, gerçekliğimize dönüştürüyorsun.

Kâinatın merkezindeki rolünü unutup kendini kalabalıkların içindeki başlardan bir baş addetmeye alıştırılmış SEN yapıyorsun bunları... En ufak tahayyülünle bile, olmazları oldurabilecek SEN...

Her birimiz ve hepimiz; kimse önemsiz değil, kimse sorumsuz değil...

SEN ki "paylaş", "beğen" ve "retweet" tuşlarına tıklayarak bile kâinatın direklerini sarsabilecek bir varlıksın... SEN'den sâdır olacak hiçbir eylem yahut geçici tembelliklerin nedeniyle ortaya koymadığın, ihmal ettiğin eylemlerin hiçbiri, "küçük" ve "önemsiz" olamaz. Fakat bunu öğretmiyorlar, bilmiyoruz, bilmiyorsun...

Zalimleri boğacak nice fırtınalar, sırf SEN kanatlarını doğru yerde ve zamanda çırpmaya mecal bulamadığında çıkmaz, çıkamaz mesela... "Benim cürmüm ne ki canım?" diyerek çocukça, ölçüsüzce yaptığın o minik hareketlerin, o mesnetsiz dedikoduların, o duyduğun her şeyi tekrarlamaların var ya; onlar nelere sebep olur, ne umutları karartır, ne dünyaları yıkar bilmezsin. Önemsiz denebilecek hiçbir olayın vuku bulmadığı bu kâinatta özgür iradeyle donatılmış olan SEN, her nefesinden sorumlusun aslında!

Ama bilmiyorsun, bilmiyoruz, bilmiyorlar... İnsanlık bunu pek iyi biliyor ama öğretmedik sana, vakit bulamadık böyle bir mevzuya...

İşte o yüzden, bu cinayet ve vahşet hiç durmayacak...

Başkasının değil, SEN'in ve BEN'im; BİZİM yüzümüzden...

Halbuki neler yapabilirdik, ne cennetler kurabilirdik...

Hâlâ da mümkün

ama bir tek SEN

bilebilirsen

ve yapabilirsen...

Başkası değil.

Devletliler, bürokratlar, patronlar, zenginler, muktedirler, veliler ve peygamberler değil,

diğerleri değil,

sadece SEN...

Bu yazıyı okuyan SEN...

Parmak izi, beyninin kıvrımları, damarlarının dallı budaklı desenleri ve hayal âleminin renkleri başka hiç kimseye benzemeyen SEN...

Ahsen-i takvim, eşref-i mahlûkat olan SEN...

Eğer o SEN isen, selam olsun sana...

GENÇLİK NE İŞE YARAR?

"Gençlik, tabiatın bir hediyesidir
fakat yaş almak bir sanat eseridir."

Stanislaw Jerzy Lec

Her düşündüğümde beni dehşete düşüren bir gözlemimi paylaşmama izin verin.

1998 yılından beri çeşitli üniversitelerde, öğretim elemanlığının değişik kademelerinde görev yaptım, yapıyorum. Başta tıp fakülteleri olmak üzere, sağlık bilimlerine ait hemşirelik, fizik tedavi, beslenme gibi bölümler ile diş hekimliği ve psikoloji alanlarında dersler veriyorum. Ayrıca bütün Türkiye'de, hatta kimi zaman yurt dışında, çeşitli bilimsel mevzular üzerine genel dinleyiciye yönelik çok sayıda eğitim ve konferans verdim. Halihazırda da buna devam ediyorum. Şimdiye kadar bu vesilelerle belki binlerle ifade edilebilecek sayılara ulaşan öğrencilerim oldu.

Derslerimde sadece elimdeki müfredatı anlatıp geçmek beni hiçbir zaman kesmedi. Bu yüzden de sıkça öğrencilerimle hayata ve ideallere dair ucu açık sohbetler edebilmek için elimden geldiğince fırsatlar yaratmaya çalıştım. Yıllar içinde yavaşça fark ettiğim acı gerçek ise şuydu: Öğrencilerimin çoğu, Türkiye'de belli eğitim derecelerinden geçmiş, yıllarca okuyup üniversite sınavı denen bir sınav engelini aşmayı başarmış, çeşitli meslek eğitimleri almak üzere üniversite eğitimine başlamış insanlardı. Kısacası, üniversite sınavı kıstas olarak alınacak olursa, bu gençlerin tamamını belli bir eleğin üzerinde kalmış, seçilmiş insanlar olarak düşüne-

bilirsiniz. Ne çare ki müfredatın sıkıcı döngülerinden kurtulduğumuz anlarda hayattan ne beklediklerine dair ufak sondajlamalar yapmaya başladığımda ise çoğu kez koca bir "hiç"le karşılaşırım.

İlim yapmak ve mesleklerinin inceliklerini öğrenmek için üniversiteleri dolduran bu gençlerin hemen hepsi sıradan bir hayata, sıradan ve ortalama bir rutine, olabildiğince sıradan bir ömre hazırlanmaya şartlandırılmış gibidir. Dünyayı değiştirebileceğine ve yeni düşünce ufukları keşfedebileceğine inanan, kendisinden bir tane daha olmadığı gerçeğinin farkında olan çok az öğrencim oldu maalesef. Kabaca, uzaktan, herhangi bir sayısal ölçüm ve çalışma yapmadan, sadece gözlemlerime dayalı olarak, elimden geçen öğrencilerin yüzde sekseninden fazlasının böyle bir ruh hali içinde olduğunu söyleyebiliyorum, maalesef... Derinlikli ilme, bilgeliğe, insanlara önderlik etmeye, dünyayı daha iyi bir yer yapmaya, düşünülmemişi düşünmeye, yapılmamışı yapmaya cesareti olan çok az öğrenci tanıdım. Cesareti olanların büyük çoğunluğunun da gıpta edebileceği ve her koşulda hayata geçirebileceği yöntemleri öğrenebileceği insan örnekleriyle karşılaşma şansı pek olmamıştı.

Dünyayı değiştirmeye kararlı insanları bırakın, değiştirmeyi hayal edebilen insanlar bile yetiştiremediğimizi görmek için öyle derinlikli bir uzmanlığa gerek yok. Tüm bu sisteme rağmen hâlâ bir şeyleri değiştirebileceği inancı içinde olanlar ise tam anlamıyla "sistem kazası" olarak nitelenebilecek kadar nadir ve azlar...

Gençlik

Farklı fakülte ve bölümlerde derse girmenin bir avantajı da karşılaştırma yapabilecek kadar çeşitli örnek görebilmem oldu sanırım. İlk düşünüldüğünde, en yüksek puan diliminden öğrenci alan tıp ve diş hekimliği gibi alanlarda, geleceğe yönelik avantajlara gebe yüksek meziyetlere yatkınlığın daha yaygın olmasını bekleyebilirsiniz. Ama maalesef öyle değildir. Hatta durum, bunun biraz tersi gibi görünür: Sistemin gerektirdiği basamakları atlama,

sınavlarda daha iyi derece alma gibi başarılar arttıkça sisteme uyum ve kendilerine çizilen sınırların dışında düşünebilme yeteneği de doğru orantılı olarak köreliyor gibi görünüyor. Üniversitelere girişte alınacak yüksek puanlar için harcanan çaba arttıkça öğrenci, içinde bulunduğu sisteme daha bir sıkı bağlanıyor ve hayatı kaplayan rutinler gittikçe daha kıymetli hale geliyor olmalı.

Beni en çok rahatsız eden gerçeklerden birisi, fakültelerimizde okuyan üniversite öğrencilerimizin büyük çoğunluğunun "bilme"-ye, "ilme" ve düşüncede vasatın üstüne çıkmaya talip olmamasıdır. İstedikleri yahut eğitim süreçleri boyunca istemeleri sağlanan şeyler arasında, gerçekliğin yeni yüzlerini görmek, gösterilenin arka planında yatan gerçekliği ve kamunun paylaştığı yanılgıları sorgulamak gibi yüksek vasıfların tohumlarını bulup çıkartmak pek güç. Onun yerine çok daha basit bir yaşam planı zerketmişiz bu beyinlere: Sınavlarda çıkacak soruları en yüksek doğruluk oranlarıyla bilebilmek, mümkün olan en iyi derece ve sertifikaları toplamak, sadece "gerekli olduğu belletilmiş" basamakları çıkmak için çaba göstermek, hayatlarını biyolojik ve genel geçer sosyal kabuller çerçevesinde kazasız belasız idame ettirmek ve sonuçta "huzurlu" bir emeklilikle ölüp gitmek...

Vadettiğimiz ve vazettiğimiz yaşam, bunlardan ibaret gibi görünüyor.

Bu manzara, "insanım" diyen herkesin kanını dondurmalıdır. Dondurmuyorsa ciddi bir sorunumuz var demektir.

On iki yıl temel eğitim veriyoruz. Üzerine de yıllarca üniversite eğitimi. Ardından lisansüstü eğitimlerde harcanan yıllar... Sonuçta ne elde ediyoruz? İnsanlığa fayda anlamında ancak bir arpa boyu yol gidebiliyoruz. İnsandan başka hiçbir canlı, sırf hayatını sürdürebilmek için ömrünün neredeyse yarısını "öğrenme" süreçleri için harcamıyor. Evet, beyin geliştikçe oyun ve öğrenmeyle geçirilmesi gereken zaman uzuyor (mesela maymunlarda olduğu gibi). Fakat insandaki bu ömür israfı, hele ki günümüzde, akıl alır boyutlarda değil.

Meslek Garantisi(!)

Üniversite tercihi yapacak gençler bana internet üzerinden ulaşarak genellikle hep aynı soruları soruyorlar: Puanıma göre şöyle seçeneklerim var, hangisinde işim garanti olur, hangisinde para kazanabilirim? Bu tarz soruları her duyduğumda içimi bir ürperti kaplıyor. Çünkü gençlerimize "ne istediklerini" sormayı ve buna kafa yormayı öğretmiyoruz. İstemeyi bilmiyorlar. Hayatlarını neyle geçirmek istediklerini düşünmeye gerek görmüyorlar. Bir "işe girmeyi" ve "para kazanmayı" tek amaç olarak görüyor gibiler. Bir yerde haklılar da... Çünkü biz onlara böyle öğretiyoruz, sistem de bizzat bu zihniyet üzerine kurulu.

Bana bu tip kariyer soruları yöneltenlere cevaben ben de bir soru soruyorum: "Sen ne istiyorsun?" Çoğu, cevaptan evvel kısa bir şok yaşıyor. O zaman anlıyorsunuz ki bu çocuklara eğitim ve sosyal yaşamları boyunca pek az insan ne istediklerini sormuş! Bu kısa şoktan sonra "istedikleri" gelmeye başlıyor: Genetik mühendisliği, tıp, diş hekimliği... Yani eğitimleri boyunca ve eğitimle ilgili sohbet süreçlerinde akıllarına sokulan, iş garantili, (her nedense) prestijli meslekler, ezbere birer birer sıralanıyor. Astronomi, arkeoloji, dinler tarihi, paleontoloji, felsefe, biyoloji öğrenmek ve bu alanlarda çığır açmak isteyenler günbegün azalıyor. Onlara genellikle söylediğim şey ise özetle şöyle oluyor: *Ne okursan oku, sevdiğin ve istediğin bir alan olsun ve o alana dair bir şeylerde herkesten iyi olmaya bak. O zaman para da ün de başarı da seni takip eder...*

Ama ne kadarı anlaşılıyor, ne kadar işe yarıyor bilmiyorum...

Kalabalıklara Kafa Yetiştirmek

Bu satırları kaleme almama neden olan düşünceler, 20 Temmuz 2015 günü Urfa Suruç'ta 30 gencecik insanımızı alçakça bir bombalı saldırıya kurban verdiğimizi öğrendiğimde aklıma doluşmaya başlamıştı. Orada ölenlerin çoğu, siyasi birliklere mensup bir grup

gençti ve oraya yıkılan şehri tekrar inşa etmeye, canlandırmaya yardımcı olmak ve tabii ki birtakım siyasi mesajları da vermek üzere gitmişlerdi. Hemen hepsi üniversite öğrencisiydi. 6 Hukuk, 4 Tıp, 8 Psikoloji, 6 da Sosyoloji öğrencisi vardı aralarında. Basın açıklaması yaptıkları sırada kendini patlatan bir canlı bombayla paramparça oldular...

Ta öğrencilik dönemlerimde Hacettepe'de, her vesileyle gösteri için toplanan öğrenci gruplarını izleyip oradaki arkadaşlarımla konuşurdum. Benim için üniversite öğrencisi olmak; kalabalık gruplarla bir araya gelerek bağırma-çağırma yoluyla "değişim" kovalamaktan ziyade, insanları değişmeye ikna edecek fikir ve imkânları üretmek, çeşitli konularda sıkışan topluma yeni alternatifler üretmek üzere okumak, konuşmak, tartışmak ve çalışmak demekti. O gün de öyleydi, bugün de hâlâ aynı şeyi düşünürüm. Ama bu ülkenin üniversitelere girmeye hak kazanmış güzide insanları, bazen şiddet dozu yüksek eylemlere varacak taşkınlıklar üretebilen kalabalıklar içinde bulunmakla, "değişimi" gerçekleştirebileceklerine inandırılıyor.

Bu yöntemin kötü bir sonucu var: Koskoca bir insan, öyle nice koskoca insanlar, pırıl pırıl genç zihinler, akılsız kalabalıklarda çoğu zaman modası ve etkinliği dahi geçmiş, anakronik birer sloganaindirgeniyorlar. Onlar bunu duyarlılık adına, belki ulvi bazı niyetlerle yapıyorlar fakat onların sınırsız potansiyellerini böyle nümayişlerde, böyle negatif enerji deposu protestolarda harcayan muktedirlerin çarklarının nasıl işlediğini göremiyorlar. Bu kalabalıklarda yer almayı erdemli bir davranış olarak görebilmeleri için devamlı olarak koşullandırılıyorlar. Kendilerine, bireyselliklerine ve benzersizliklerine inançları taammüden zayıflatılıyor; isyankâr ama sönük birer kıvılcıma dönüşüyorlar zamanla...

Görmeyi öğretmiyoruz. Görenleri göremiyoruz. Elbette Suruç'a ellerinde oyuncaklar ve yüreklerinde ekser güzel niyetlerle güle oynaya giden o gençler, bildiklerinin en iyisini yapıyorlardı ama bu bizi ve sistemi asla temize çıkartmaz. Onlara daha iyi bir yol

gösteremediğimiz için de gösterilerden, sloganlardan, basın açıklamalarından ve daha bir sürü başka arkaik yöntemden medet ummaya devam ettiler.

Başka Yol Bilmiyoruz

1998'den beri internet güncelerine (blog) yazıyorum. Üniversiteyi bitirdiğim günden beri kendi fikirlerimi buralarda dile getiriyorum. Kızsam da sevinsem de şaşırsam da yazıyorum. Belki sadece birkaç kişi okuyor ama kişisel notlarımı almaya yine de devam ediyorum. Bazen yazdıklarım, talip olanların hayatına dokunuyor ve aralarından bazıları bana dönüş yapıyor. O zaman anlıyorum, düşünmenin ve ölçülü konuşmanın ne kadar önemli olduğunu... Bir daha fark ediyorum, yapmanın ne kadar zor, yıkmanın ise ne kadar kolay olduğunu... Hele ki bugün, cep telefonunuzdan canlı video yayını yapabildiğiniz bir zaman diliminde, meydanlarda pankart açarak muktedirlerin davranışlarını değiştirebileceğine inanmaya devam eden gençlerin hâlâ var olması, hem de bunların pırıl pırıl gençlerimizin arasından çıkması bizim ayıbımızdır, eğitimimizin ve kafa yapımızın rezaletidir. Onlara daha iyi bir dünyanın nasıl kurulabileceğine dair bir şey öğretemiyoruz, çünkü bunu nasıl yapacağımızı aslında biz de bilmiyoruz...

Siyaset ve ideolojik saçmalıklar, din adı altındaki muhtelif hezeyanlar, günlük gereksiz malumat yığınları; bulaştığında insanın derisine yapışan ve yanık yarası bırakan bir pislik sağanağı gibi hayatımıza yağıyor. Görmesek de kokusu burnumuzun direğini kırıyor, dermanımızı kesiyor. Ayağımızın altında, dünyanın hakiki zeminiyle üzerinde durduğumuz tabanlarımız arasında kaygan bir tabaka oluşturuyor.

İnsan bilgisinin okyanusta damla dahi olmadığını bilen, o damlayı büyütmek için önünde nice fırsatlar olduğunu görebilen, bu açık gerçeği unutturamadığımız insanların sayısı hızla azalıyor yahut sesleri bu berbat çığlık orkestrasında sönük birer gürültüye dönü-

şüyor. Bizim felaketimiz, türümüzün kıyameti işte buradan kopacak... Taliplere ihtiyacımız var. Bilgiyi, ilmi, irfanı, hikmeti, feraseti, basireti, kabına sığmamayı, taşmayı, coşmayı amaç edinmiş, verilenle yetinmeyen ve etrafında yepyeni bir dünya inşa etme cesaretine sahip taliplere ihtiyacımız var. Üniversitelerde, okullarda değil sadece, her yerde. Bunu başardığımız takdirde, kazanacaklarımızı hayal bile edemeyeceğiz.

İnsanın kaderidir bu: Haddini aşabilme yeteneği bahşedilmiş tek canlıdır ve ne yana doğru aşacağına karar verme hürriyetine de sahiptir. Çocuklarımıza ezbere dikte ettirdiğimiz dinden, mezhepten, ideolojiden, milliyetten ve gelenekten önce "insanlığı" öğretmeden de bu hürriyeti adam gibi kullanmayı beceremeyeceğiz.

"SAÇAKLI" DÜŞÜNMENİN TAM ZAMANI...

"Benim kristal kürem saçaklıdır..."

Lotfi A. Zadeh (Saçaklı [fuzzy] mantığın kurucusu)

Televizyonlara, köşe yazılarına, internete ve bireysel sohbetlere baktığımız zaman şuna çokça şahit oluyoruz: İnsanlar vakitlerinin büyük bir kısmını, daha evvel birkaç kelimeyle beyan ettikleri fikir ve görüşlerine dair ortaya çıkan "yanlış anlamaları" düzeltmek için harcıyorlar. Herhangi bir ortamda, herhangi bir konuyla ilgili olarak bir görüş ortaya konduktan hemen sonra karşı taraftan gelen eleştiri ve geri bildirimler çoğu zaman gösteriyor ki ilk başta ifade edilen görüşten yahut fikirden, ifade edenin istediği mana anlaşılmamış. İletişimin bundan sonraki kısmı ise "Bunda anlaşılmayacak ne var?" özgüveniyle ortaya rahatlıkla konulan bir fikrin, sıfatın, sloganın veya görüşün aslında "ne demeye geldiği"; söyleyenin "aslında ne demek istediği" ve sürekli olarak "yanlış anlaşıldığı" üzerinden devam ediyor. Bu da beni bir hayli eğlendiriyor.

"Kimsenin Bilemeyeceği Şeyler" başlıklı ilk kitabımda, yazar Alev Alatlı'dan mülhem, Toplumsal Sözyitimi başlıklı bir bölüm kaleme almıştım. Birbirimizin sözlerini neden anlayamadığımızı, sözlerle düşüncelerimizi neden tam olarak ifade edemediğimizi ve aynı kelimelerle konuşmamıza rağmen söylediklerimizin ne kadar farklı anlama çekilebildiğini, biraz da uzmanlık alanım olan sinirbilimleri ışığında değerlendirmeye çalışmıştım. Bu konu o dönem oldukça gözdeydi. Hatta değişik mahfillerde konuyla ilgili birkaç konuşma da yapmıştım.

Ne çare ki "sözyitimi/afazi"nin bu toplumsal hali, iletişimimize vurduğu darbe açısından, geçen zamana ve üzerinde onca konuşulmasına rağmen gücünden hiçbir şey kaybetmedi aslında. Ama zihin yapımız ve buna bağlı olarak gündemimiz o kadar hızlı değişiyor ki, toplum olarak böyle önemli ve temel konulara zihin mesaisi ayıracak zamanı bir türlü bulamıyoruz. Biz zaman bulamasak da en basit arkadaş sohbetlerinden televizyon tartışmalarına kadar her yerde, aynı kelimelere yüklediğimiz farklı anlamlarla ve zihnimizde gerçek anlamda karşılığı bulunmayan kelimelerle konuşma alışkanlığımız, fikrî verimliliğimize çelme üstüne çelme takmaya devam ediyor...

Şu Bildiğimiz "Gruplar"...

Toplum olarak yafta yapıştırmayı ve fikirleri bu yaftalar üzerinden değerlendirmeyi çok sevdiğimiz söylenir. Bir şahsın ortaya koyduğu görüşleri anlamak için önce onun "kimlerden" olduğuna bakarız, bu doğru. Mesela özgürlükten bahseden birisi hangi camiaya yakın duruyorsa söylediği cümlelere ona göre bir anlam yükler ve söylenen sözlerin anlamını kendi zihnimizde artık kolektif, yeni bir bağlama taşırız. Fakat sorun şu ki biz bu tip bir yaftalama işlemini sadece sevdiğimiz yahut tercih ettiğimiz için yapmayız, maalesef çoğu zaman buna mecburuzdur. Zira bize analitik düşünme ve eleştirme yöntemleri hiçbir ortamda doğru dürüst öğretilmemiştir; eğitimimiz içinde bu kalem, neredeyse yok denecek kadar önemsizdir. Ayrıca (2016 yılı itibariyle hâlâ) bir darbe anayasasıyla yönetilen, halen demokrasi dışı tehditlerin gölgesinde varlığını sürdürme savaşı veren bir topluluğun bireyleri olarak böyle yüksek zihinsel meziyetlere sahip olmayı beklemek de hayalciliktir. Yaftalama ve kolektif kavramlar üzerinden düşünme, bizi içine mahkûm eden zihinsel sekellerimizden birisidir.

Özgürlük kavramıyla ilgili olarak yakın zamanda içinde bulunduğum bir dost sohbetini ele alalım: Dostlarımdan bir kısmı, genel olarak muhafazakâr olarak tanımlanan (ama bariz bir paradoks

olarak toplumsal ilerlemeci görüşleri de şiddetle savunan) insanlardan oluşur (görüyorsunuz, yaftalar her yerde!). Özgürlüklerin önünün açılması, insan düşüncesinin önündeki engellerin kaldırılması konusunda şöyle genel geçer bir sohbette hepimiz hemfikir gözükürüz. Sonra konu mesela "liberallerin" özgürlük anlayışına, daha doğrusu bunun eleştirisine gelir. Tabii ilk örnek olarak, hemen her zaman olduğu gibi, mesela muhafazakâr düşünce biçiminin en hassas olduğu noktalardan birisi olan "eşcinsellik" masaya gelir. Söylenenlerden çıkan kısa netice; "liberal"lerin özgürlük işinin suyunu çıkardıkları, insanın Allah tarafından konmuş sınırlarının olduğu ve bu sınırların doğal özgürlüğümüzün sınırlarını belirlediği şeklinde özetlenebilir. İkinci kısım, elhak, doğru. Hakikaten bazı doğal özgürlük sınırlarımız var (mesela hiçbirimiz, ne kadar seversek sevelim, bir oturuşta yirmi kilo sucuk yiyemiyoruz). Fakat bu sınırların toplumsal yaşama dair olan ve İslâm dini tarafından vazedilen kısmı, sadece Müslümanları bağlıyor. Müslüman olmayan yahut bu sınırları bir şekilde tanımayan birisine bu "sınırları" dayattığınızda ve bunu devlet eliyle yaptığınızda doğal sınır bir anda devlet zorbalığına dönüşebiliyor.

Aslında özgürlükçü düşünürlerin bir kısmı işte bu soruna çözüm arıyor: Çoğulcu ve "seküler" bir toplumda, bazı temel değerlerin farklı olduğu insan topluluklarının bir arada yaşaması durumunda söz konusu özgürlük taleplerine nasıl yaklaşılmalı? Madem devletin işleyişini belirleyen kurallar için dinî metinleri temel almıyorsunuz (yani sekülersiniz), o halde dinî ve ahlâki temelli sınırları insanlara nasıl dayatır yahut bu sınırları bir dine iman etmiş olanlar için nasıl koruyabilirsiniz? Görüldüğü gibi, aslında mesele seküler toplumun açmazlarından birisine çözüm üretmek. Eşcinsel evlilik gibi, muhafazakâr camia için bir sorun olarak tartışılması dahi mümkün gözükmeyen bir mevzuyu bile enine boyuna tartışmaya değer bulan liberal fikir adamlarına "eşcinselsever; cıvık özgürlükçüler" gözlüğüyle bakmak, bu bağlamda hem bir kolaycılık hem de bu gözlüğü kullananların düşünceleri için de kısıtlayıcı bir cenderedir. Zira bu tartışmaları "gereksiz" olarak yaftalamak, şu anda içinde yaşadığımız şartların bizi götürebile-

ceği, gelecekte karşılaşılabilecek muhtemel ve muhtelif sorunlara çözüm arayışımızı da ortadan kaldırma potansiyeli taşır.

Hiçbir fikir, hiçbir din yahut öğreti; insanların hayatını çekilmez yapmak, onları topyekûn cehenneme sürüklemek yahut çanlarına ot tıkamak için ortaya atılmamıştır. En beğenmediğiniz görüş de olsa çoğu görüşün kökeni, insanlığın saadeti için düşünerek kendince birtakım fikirler ortaya koyan insanların öne sürdükleri "kurtuluş" yahut "daha iyi yaşam" reçetesi önerilerinden kaynaklanır. Bu nedenle, yakından ve soğukkanlı bir şekilde bakıldığında, "bâtıl" olarak kabul ettikleriniz dahil bütün düşünce sistemlerinin içinde çeşitli hakikat ve çözüm tohumlarını bulmak işten bile değildir. Çünkü etkisini yüzyıllarca sürdürmüş hiçbir düşünce biçimi "insanoğluna kıllık olsun" diye ortaya atılmamıştır; çoğunun arka planında samimi bir çözüm arayışı vardır. Ve bu kâinatta bu denli çalışan hiçbir zihin, ne kadar yanlış yönden bakarsa baksın, bu arayıştan tamamen eli boş dönmez.

Her Yafta Eksiktir

Ünlü bir yazarımız, bazen aramızdaki samimi diyaloglar sırasında bana "İslâmcı yazar" diye takılmayı severdi. Bıraktığım sakaldan ötürü de bir dönem bazı arkadaşlar arasında "aziz peder" diye çağrılmışlığım vardır. Dindar arkadaşlarım beni fazla "liberal" bulurken liberteryen dostlarım beni fazla "devletçi" görür. Dinlediğim müziğin ve dile getirdiğim inançların diğer insanların zihinsel kalıpları uyarınca "uyumsuz" görünmesi nedeniyle, hâlâ yakın arkadaş çevremde bana "Müslüman metalci" diye hitap eden ahbaplarım var. Yerine göre beni âlim zanneden de cahil diye yeren de var. Genel klasmanda Türk olarak nitelenirim ama anne tarafından Gürcü genleri taşıyor olmam bu hesaba dahil edilmez. Kimine göre fazla "dinci" kimine göre "münafık", "geniş mezhepli" veya "müşrik" olabiliyorum. Kimine göre hayatta çok başarılı bir adamım kimine göre de tam bir "boş işler müdürü"... Bazı arkadaş-

larım beni Batı hayranı olmakla eleştirirken başka bir kısmı da beni "hayalci-milliyetçi" yahut "faşist" olarak tasnif eder, ilâhiri...

Gördüğünüz gibi, sıradan bir âdemin bile bunca yaftası var işte! Peki, bunların hangisi beni en iyi tanımlıyor? Tabii ki hiçbiri... Zira ben, hamdolsun, "insan" olarak halkedilmişim. Bunun dışındaki bütün yaftalar bana dar gelir ve geliyor... Yukarıdaki örneklerden de tahmin edebileceğiniz gibi, şahsıma uygun görülen nitelemeler yahut yaftalar; aslında konjonktüre bağlı, yani özel durumlara özgü olarak niteleyenin zihnindeki algılardan kaynaklanan ve o zihnin, alıştığı kolay tasnif mekanizmasını işletmesinden ortaya çıkan neticeler. Belki her bir niteleme benim bir yönüme dair küçük bir tanıtım değeri taşıyor. Ama göstergelerin göstermeye gayret ettiği şey, yani bir birey olarak ben, bunlardan çok ama çok başka bir şeyim. Eğer bu göstergelerin bir tanesini önceler ve ona göre hüküm vermeye kalkarsanız koca bir insanı gözden yitirebilirsiniz; elinizde kalan ise asılsız bir yafta olur sadece... Daha da fenası, bazı insanlar mücadele edecek birikime zamanında sahip olamadığı için kendilerine yapıştırılan yaftalara göre şekil almaya ve onları kendilerini anlatan bir "tanım" olarak görmeye başlarlar. İşte o zaman o insan, en kıymetli şeyini, yani insanlığını adım adım kaybetme sürecine girmiş demektir. Bunun suçlusu ise sadece hüsranda olan o insan değil, yaftalama kolaycılığıyla onu bir yaftaya indirgeyen kolaycı zihinlerdir aynı zamanda...

Yaftalama alışkanlığının kötü sonuçlarından birisi de insanların bir kısmının "kötü", bir kısmının ise "iyi" olarak tasnif edilmesidir. Halbuki gerçekte, yüzde yüz iyi yahut yüzde yüz kötü bir insan bulamazsınız. Çünkü böyle bir mahlûk hiç var olmamıştır ve var olmayacaktır. Öte yandan, bizzat sizin tarafınızdan "iyi" kategorisine konumlandırılmış olan insanların her eylemi, her sözü size göre "çok daha makul ve kabul edilebilir" olacaktır. Öyle ki bazen kendinizi bu tip kişilerden gelen, bariz mantık hataları veya yalanlar içeren beyanları bile "tevil etmeye" çalışırken bulabilirsiniz. İkinci durum ise "kötü" yahut "bizden değil" diye etiketledi-

ğiniz insanlarla ilgilidir. Onların da "iyi" taraflarını görememeye başlarsınız; zira sadece "kötü" kısımlarına odaklanmışsınızdır.

Birçok psikoloji deneyi şunu gösteriyor: İnsanlar, özellikle dinî veya politik olarak kendi tarafında olduğunu düşündükleri kimseleri "daha tutarlı ve doğru sözlü" olarak algılama eğilimindeyken "karşı" taraftan olduğunu düşündükleri kimselerin benzer beyanlarını güvenilmez ve yalan olarak algılamaya meyilliler. Bir insanın "kötü" özelliklerine yoğunlaşmak, onun "iyi" taraflarını görmenizi engeller. Bu durum bir çiftçinin, tarladaki ayrık otlarını toplayıp eve götürürken mahsulü tarlada çürümeye terk etmesine benzer. Katıksız iyi ve hatasız olduğunu düşündüğünüz insanları değerlendirirken de, tarlasındaki mahsulle beraber, ayrık otlarını, hatta taşı-toprağı dahi toplayıp yemeye çalışan bir çiftçi misali, biçare bir duruma düşebilirsiniz. Özetle; yaftalar ve etiketler, yakıştırdığınız kişilerden çok, aslında size zarar verir.

Bir insanda durum böyle çetrefilli ise bir topluluğu, bir milleti, bir inanç grubunu, bir ülkeyi birkaç kelimeyle nasıl ifade edebileceğiz? Açıkçası, bunun imkânsız olduğu gün gibi ortada. Sıradan bir insanı bile tanımlamaktan bu kadar acizken düşünceleri ve toplulukları belli etiketlerin ışığında anlamaya çalışmak beyhudedir. Fakat beynimizin konfor devreleri açısından bu refleks çok "kolay" olduğu için bu alışkanlığı bir türlü bırakamıyoruz.

Çare: Saçaklı Düşünmeyi Öğrenmek

Saçaklı (fuzzy; bulanık; puslu) mantık, bilgisayar bilimlerinden ortaya çıktıktan sonra popüler bilim yazarları tarafından toplumun geniş kesimlerine ulaştırılmış ve özellikle Batı'da büyük bir düşünce devriminin sacayaklarından birisini oluşturmuş bir mantık türüdür. Temellerini açıklaması oldukça basittir. Biliyorsunuz; bilgisayar devreleri 1 ve 0 değerleriyle çalışır. 1 "akım geçsin", 0 ise "akım geçmesin" olarak nitelenebilecek iki uç durumu temsil eder ve bilgisayarlar bu ikili (binary) mantık üzerinden işlemleri-

ni gerçekleştirir. Bilgisayar işlemlerinin kesinliği ve güvenilirliği de işte bu mantığın basitliğinde yatar. Bu mantığa göre bir şey "ya vardır, ya yoktur", "ya siyahtır ya beyazdır", "ya doğrudur ya yanlıştır", "ya iyidir ya kötüdür"... Bu ikili mantıkta ara değerlere, alacakaranlığa, kısmi doğrulara ve "gri"lere yer yoktur. Aynen bizim "yaftalarımız" gibi...

Gerçek dünya ise böyle değildir. İnsan aklının ürünü olan hiçbir şey yüzde yüz doğru yahut yüzde yüz yanlış değildir. Her iki uç durumu da ispatlayamazsınız. Ancak belli durumlarda, belli oranlarda doğrudan veya yanlıştan bahsederiz ("insan aklının ürünü" ön şartına bir daha dikkati çekerek en yaygın yapılan itirazları baştan izale etmek isterim). Tabiatta olan biten hadiseleri 1'lerle ve 0'larla kodlayamazsınız. Zira tabiatta hep ara değerler; sıfır ve bir arasında sonsuz, kesirli değerler söz konusudur. Siyah ve beyaz arasındaki geçişte bulunan grinin tonları nihayetsizdir. İnsanlar "kötü-iyi" arasında sonsuz küçüklükte derecelere bölünmüş bir yelpazede dağılırlar. Kimse doğuştan melek yahut şeytan değildir. Kaldı ki bu yelpazedeki yerleri de her bir karar, davranış, düşünce ve sözleriyle, iyi veya kötü yönde, sürekli değişir. Tabiatta kesinlik değil, istatistik oranlar ve ihtimaller hâkimdir ve bunların tamamı da sonsuz ara değerler içeren kesirli (fraktal) bir gerçekliğin yansımalarıdır.

Saçaklı mantık (fuzzy logic), tam da bu ihtiyaçtan doğmuş bir düşünme biçimidir aslında. Doğal süreçleri anlamak ve mantığı doğal zemine yaklaştırmak için Azeri kökenli Lütfi Kadızade'nin formüle ettiği saçaklı mantık, bu ikili cendereye sıkışmış Batı düşüncesi için bir can simidi gibi işlev gördü ve görmeye de devam ediyor. Batı düşüncesi, ara değerlerin önemini ve doğal olanın dinamizmini, içine hapsolduğu düalist (ikici) mantık sisteminin kalın kabuğunu çatlattıkça daha da iyi anlıyor.

Aslında saçaklı mantık bize hiç yabancı değil. Hoca Nasreddin'in davalıya, davacıya ve üstüne bir de itiraz eden hanımına "Sen de haklısın." dediği meşhur fıkrası, belki de saçaklı mantığın en gü-

zel ifadelerinden birisidir. Kültürel kökenlerimizden gelen kâinata bakış tarzımız, Batı'nın düalist bakışından ziyade, saçaklı mantığa daha yakındır. Bir zamanlar olayları iyi-kötü olarak değil, "neticede hayırlı" olarak nitelerdik. Gaybın bilgisini Gaybın Sahibi'ne bırakıp aciz aklımızın kavrayabileceklerinin peşine düşme cesaretine sahiptik. İnsanı insan olduğu için, eşref-i mahlûkat olduğu için önemserdik. Ama zaman içinde bir şekilde bunları unuttuk ve bugün Batı'nın sancıları sonucunda ortaya çıkan yeni gelişmeler, üzerinde oturduğumuz ganimete dair bize yeniden uyarılarda bulunuyor.

Türkiye'nin değişimi hepimizin malumu... Sadece ekonomik ve sosyal parametreler değil, zihinlerimiz de biteviye dönüşüyor. Bu dönüşüm süreci içerisinde yeni bir diyalektik oturtma şansı sıklıkla karşımıza geliyor ve bu fırsat, insan topluluklarının eline çok sık geçen bir şey değil. Belki de artık, yüz yıldır toplumsal iletişimsizliğimizin temelinde yatan en önemli sorunların başında gelen "toplumsal sözyitimi (afazi)" problemini artık gündemimizden çıkartmak üzere bireysel düzeyde zihin egzersizlerine başlamalı ve yeni nesillerimizi bu yıkıcı dil belasından kurtarmanın yollarını aramalıyız. Onlara her şeyden önce mutlak hakikatin hiçbir insan aklında neşet edemeyeceğini ve insanın hem biyolojik hem de düşünen bir varlık olarak "sınırlarını" iyice öğretmemiz gerekiyor. Herhangi bir görüşün fanatiği yahut "kafadan" düşmanı olmanın anlamsızlığını onlara çarpıcı ve unutulmaz bir biçimde nasıl anlatabileceğimizin planlarını süratle yapmamız lazım.

Dünyaya nefes olacak bir düşünce devriminin mimarı olmak mensubu olduğum şu nesilden geçmiş olabilir ama o mimarları yetiştirme görevi hâlâ sırtımızda duruyor. Kadim hakikatlerin ışığında, bu ışıktan mahrum insanlara ulaştırabileceğimiz fikrî hazineleri nasıl hedefe taşıyabileceğimizi, bundan önceki hatalarımızdan da alınan derslerle birlikte yepyeni bir hareket felsefesi olarak ortaya koymamız acil bir gereklilik.

Biz saçaklı düşündükçe, etrafımızda her şey aynı kalsa bile, zuhur edecek zenginliğe şaşıracağız. Zira dünyamızı zindana çeviren yaftalarımızdan başka kaybedecek bir şeyimiz yok...

KIYAMET SARMALI: ZULME KARŞI ZULÜM

"Bir günü zulümsüz geçmeyecek mi şu dünyanın?"

Mevlânâ İdris

Bu dünyada bilinçli olarak kendinizin farkında olduğunuz günden beri şöyle asgari bir 15-20 yıl yaşamışsanız, Allah'ın yarattığı sayısız harikaların yanı sıra, onun en ilginç eseri olan insanın ahmaklıklarına da aşina hale gelmeye başlamışsınızdır. Öğrenebildiğiniz kadarıyla tarih, şanlı zafer ve heyecanlı çekişmelerin yanında, size insanın ahmaklığının kaba bir kronolojisini de verir. Ne kadar derine bakarsanız insan olmanın o "iki ucu keskin kılıç" tabiatını da o kadar derin, o kadar net bir açıklıkla fark edersiniz.

Bu ülkenin gündemi sürekli değişiyor; yahut şöyle demeli belki: Değişiyormuş gibi görünüyor. Değişmeyen en önemli hadiselerden birisi, arka planda sürekli işleyen bir kadim hamâkattir (ahmaklıktır). Birilerinin eline güç yahut "güç vehmi" geçer, bu kimseler zulmedecek birilerini bulur, onlara kendi kudret ve iktidarları oranında belli bir zaman zulmederler; ardından bu zulmün mağduru bir kısım mazlum, bir zaman sonra eline bir güç geçirip yeni mazlumlar bulur, onlara zulmetmeye ve çoğu zaman geçmişten miras aldığı "intikam" hisleriyle yeni bir mazlumlar kitlesi yaratmaya devam ederler. Olaylar, mekânlar, zamanlar, insanlar, gerekçeler ve neticeler farklı görünse de gerek mikro gerek makro ölçekte, bu süfli tarafımız kaderimizin çizgisini belirleyen en önemli alametimiz olarak orada öylece durmaya devam eder, her nasılsa...

İnsanın mahiyetini, kalabalıkların psikolojisini, insan olmanın tabii kökenlerini biraz tefekkür ettiğinizde aslında manzara bir miktar daha net ve daha açıklanabilir bir şekle bürünüyor. Tabiatı gereği zihinsel dünyasını meydana getiren hem "hayvani" hem de "yüksek" bileşenlerinin sürekli çatışmasından oluşan bir hayat sürüyor insanoğlu. Yüksek özelliklerinin hayvani özlerine hâkim olabilme yeteneğiyle orantılı olarak, bu dünyaya insanca bir nizam verebilme şansını da yakalayabiliyor. Fakat maalesef çoğumuz, insanlığın hemen her döneminde, muhtelif nedenlerle bu yüksek zihinsel/ruhani yanlarını geliştirememiş, hayvani ve dürtüsel alt benliklerini zapturapt altına alabilme konusunda gerekli gelişim basamaklarını aşamamış bir durumda hayatlarımızı sürdürmek zorundayız. Hal bu olunca, en karmaşık sosyal yapılarda bile, bir grup akılsız maymunun dahi tevessül etmeyeceği derecede, kendi cinsinin doğrudan zararına olacak nice ahmakça davranışı ortaya koyabilmek açısından, bütün hayvanlardan katbekat maharetli bir tür görüntüsü vermekten kurtulamıyoruz.

İslâm inancında insan fertlerinin "a'lâ-yı illiyyin" (yükseklerin en yükseği) ile "esfel-i sâfilin" (aşağıların en aşağısı) arasında salınan bir sarkaç misali olması, her şeyin Yaratıcısı olan Allah'ın muradıdır. Bu muradın tecellisi olarak insan, iki aşırı uç arasında salınan bir sarkaç gibidir. Bu dünyanın doğal ve maddi bileşenleri içinde milyarlarca yılda pişirilen hayvani bir bedenden ibaret, "ön-insan" olarak niteleyebileceğimiz "beşer" ile onu "Arz'ın halifesi" makamına layık olacak "İnsan" denen varlığa sıçratan İlahi "nefes", bu hikmete binaen aynı bedende buluşmuş gibidir. Zihnimizin içinde bizi kural tanımaz bir mahlûkat gibi davranmaya çağıran zevkperest, sorumsuz, intikamcı, dürtüsel, konformist, bencil ve başına buyruk "hayvani" yanımız ile "öteleri" arzulayan, maddi kabuğuna sığamayan, âlemleri kapsayabilecek enginlikte olan, hayatta bir anlam bulmaya mecbur, düşük düzeyde de olsa bir "irade"ye (irade-i cüz'iyye'ye) layık "insani" yanımız, birbiri içinde girift bir ağ gibi işlenmiş durumdadır. Bu dünyanın imtihan alanı olması ve insanlar olarak "imtihanla mükellef canlılar" olarak sınıflandırılmamızın temelinde bu "ikili" yapımız yatar. İrade-

mizin henüz elimize verilmediği bebeklik yıllarından erişkinliğe ulaşma eşiğimiz olan buluğ çağının başlangıcına kadar olan dönemler de dahil, tüm hayatımız aslında bu iki zıt zihinsel yapılanma içinde sarkaç misali salınmamızın öyküsüdür. Bize bahşedilen cüz'i irade; kaderimizin resmini "amel defterimize" çizip duran o şahsi sarkacımızın salınımını, periyodunu değiştirebilme ve onu biraz da olsa kendi istediğimiz tarafa yönlendirebilme gücünün adıdır. Biraz uzaktan bakılabilse aslında denklem pek basittir: Niyetimiz nedir? Doymak bilmeyen hayvani güdülerimizin tatmini mi, yoksa sürekli yükselme demek olan zorlu yükselme ve olgunlaşma yolunda kararlı olmak mı?

Yükseklere giden yol çetindir. Uçmak için sürekli kanat çırpmak mecburiyetinde olan bir kuş misali, sürekli çabalamayı; en düşük düzeyde de olsa kesintisiz bir faaliyeti gerektirir. Yol engebelidir. Kişisel tarihçemize, bize verilen benzersiz bileşime, içinde yaşadığımız devir ve şartlara göre farklı olsa da yolda engeller pek çoktur. Bir kere tabiatımızdaki hayvani güdüler, zannettiğimizden çok daha güçlü, çok daha hileci ve çok daha beceriklidir. İnsan gibi yaşıyoruz sanırken imtihanın en büyük sırlarından olan o nefis kuvvetleri, bizi kolaylıkla sefalete, düşüklüğe ve "beşerliğe" çekebilir. Öfke, kin, nefret, husumet, kıskançlık... Ve daha nice nice silahlarla mücehhezdir o sırlı yanımız...

Zulüm, mazlumu bir nevi tornaya çeker. Mazlum, bir hayvan olsa kaçınıp uzak durmayı öğrenir. Mazlum olma hali, insanı da kökten değiştirebilecek bir potansiyele sahiptir fakat insana verilmiş karmaşık zihinsel cihazlar, bahsettiğim neticeyi de aşağı hayvanların âleminde pek rastlamadığımız bir karmaşıklıkta çeşitlendirir. Aklının marazi kısımlarıyla zulmün acısını birleştirebilen insanoğlu, hayvanlarda dahi görülmeyen bir gaddarlık düzeyine rahatlıkla ulaşabilir. Daha fenası, marazi akıl, insanoğluna yaptığı ve yapacağı haksızlıklar için nice geçerli ve akılcı gerekçeler üretebilir. Bu denkleme yalan yanlış inançları, yarım bilme'leri, ideolojileri, suni aidiyetleri, gelenekten gelen fikr-i sabitleri ve daha sayısız insani çer çöpü de ekleyince insanın bu anlaşılmaz tarafı biraz daha an-

laşılabilir bir hale bürünmeye başlar. Kıyamet de işte bu pis sarmalın tam dibinde kopar.

Zulme karşı zulüm, neticede insanca bir tepkidir fakat insanın en aşağılık yanlarının tezahürlerindendir. Zulme karşı zulüm döngüsünü kıramayan kimse, ya zalim ya da mazlum olmayı baştan kabul etmiştir. Yine İslâm inancında, "insan"ın varoluşsal formülünde esaslı bir yer tutan "Adl" (adaletli olan) isminin bir neticesi, insandaki adalet isteği ve buna bağlı olarak gelişebilen intikam duygusudur. Fakat bu, Adl isminin fiilî hali olan "adalet"in en alt ve en hayvani düzeyidir. Gerçek adalet; insanda bir araya getirilmiş olan diğer cihazlar olan akıl, vicdan, geleceği hesap etme, empati ve daha nice üst düzey kodun devreye sokulmasıyla ortaya çıkabilir. Bu vasıfların her halde ve şartta oyuna dahil olmaları, ancak "beşer"i "insan"a dönüştürecek o yüksek zihinsel donanımların önceden antrenmanlı olmasıyla mümkün hale gelir. Hayatı boyunca doyuma, konfora, zevke, hazza, rahatlığa, bencilliğe programlı bir zihin, mütemadiyen "irtifa" yitirdiği için, zamanla bu yüksek zihinsel yeteneklerin faydalarından mahrum hale gelir. Böyle bir seyir içinde geçen yıllar, elde sadece en basit ve en aşağı düzeyde bir tepki repertuvarı bırakır: Zulüm karşısında zulüm; dişe diş, kana kan, intikam!

Bize ayrılmış ömür süremiz boyunca bu imtihan devam ediyor. Bize önerilen bütün fizikî ve ruhi çalışmaların, aslında bu sınav sürecinde "korunmamız" için olduğu anlaşılıyor. Açlıkla, disiplinle, malımızdan ve ilmimizden hesapsızca vermekle, isteklerimizin bir kısmını kontrol etmeye çalışmakla, yüksek ruhsal yeteneklerimizi geliştirmenin yollarını öğrenmemiz gerekiyor. Fakat bu çalışmaların sadece şekil olarak yerine getirilmesi, istenen sonucu pek veremediği gibi, insanoğlunu hazin bir sona da sürükleyebiliyor. Öyle ki dininin gereklerini yerine getirdiğini zanneden bir Müslüman'ın, Kur'an-ı Kerim'de "veyl" kelimesiyle geçen "yazıklar olsun" (*feveylun lil-musallîn* (Mâûn, 4): *Yazıklar olsun o namaz kılanlara*) hitabına muhatap olması bile mümkün hale gelebiliyor! Sürekli olarak aklını işletmeye gayret etmek, tefekkür etmek, sü-

rekli bir kontrol bilinci; insan olabilmenin, insan kalabilmenin ve buralardan insan gibi gidebilmenin en önemli şartlarıdır. Bu vazifelerde tembelliğin yerini doldurabilecek hiçbir ritüel, hiçbir fiziksel yahut mali yöntem mevcut değil... Hangi inanca, hangi kavme mensup olursak olalım, İslâm inancından örneklendirdiğim bu gerçekler insan olmanın değişmez gerekliliklerdir.

Ne kadar insan olabildiğimizi sürekli izleyebilmemiz için güzel bir kıstas var: Uğradığımız yahut haberdar olduğumuz zulme karşı nasıl bir "ilk" duruş sergiliyoruz? Zulme karşı nasıl bir refleksler dizisine sahibiz? Ne kadar "insanca", ne kadar "beşerce" tepki üretiyoruz? Zulme karşı duruşumuz, ne kadar "insan" olduğumuzun en açık göstergelerinden birisidir.

Ben ne zaman özellikle ülkemi meşgul eden gündeme baksam elimde olmadan insanın bu garip ikilemini, tarih boyunca bu imtihandaki uslanmaz ahmaklığını görüyorum; gözlerim onunla adeta kamaşıyor. Tartışılan olaylara değil, onları tartıştıran özelliklerimize takılıyor hep gözüm. Biliyorum ki gündem denen şey, ona nasıl baktığınıza göre sizi etkiler. Onu ister kanadınızın altındaki bir yele ister sırtınızda bir yüke dönüştürebilirsiniz.

Seçim ve imtihan sizin...

NASIL ÖLDÜRÜYOR, NASIL ÖLDÜRTÜYORLAR?

"Cinayet yasaktır;
bu nedenle de bütün katiller cezalandırılır.
Tabii eğer çok sayıda insanı trompet sesleri
eşliğinde öldürmemişlerse..."

Voltaire

Birçokları anlayamayacak olsa da anlatmak zorunda olduğumuz, gecemizi gündüzümüze katarak insanlara hatırlatmakla yükümlü olduğumuz şeyler var. Her ne kadar menfi duyguların coştuğu bir hengâmda, akıl ve analiz gözden düşse de bir okuyan, bir lahza olsun üzerinde düşünen birileri olur diye anlatmamız gereken şeyler var. Zira menfi galeyan, tarih boyunca hiçbir şeyi çözmedi ve çözmeyecek de... Kardeşi kardeşe düşman edebilen bir psikolojik vasat her ne kadar aklı devreye sokmayı imkânsızlaştırsa da adına sosyal iletişim dediğimiz o internet ağları her ne kadar aklımızı iğdiş edecek raddede dezenformasyonu beynimizin kıvrımları arasına boca etse de söylenmesi, konuşulması, düşünülmesi ve yapılması pek gerekli şeyler var.

Kendimi bildim bileli, Türkiye'de mütemadiyen birbirimizi öldürüyorduk. Hem derin bir vahşet hem de saklayamadığımız bir şehvet hissiyatıyla artarak sürüyordu cinayetler. Terör örgütleri, ellerine geçirdikleri her fırsatta saldırılar gerçekleştirerek tabiatlarının gereğini icra ediyorlardı. Yöneticiler; bazen iyi niyetlerinin, bazen aşırı iyimserliklerinin, bazen gündemi okuma eksikliklerinin, ba-

zen de ifrata varan güç sanrılarının etkisiyle gidişatı okumakta çoğu zaman geri kalıp gafil avlanırlardı (yahut bize öyle derlerdi). Kaçınılmaz sonuç ise belliydi; seneler boyunca olduğu gibi, insanlar ölmeye devam ediyordu. Gencecik çocuklar, asker yahut terör örgütünün elemanı olsun, patır patır ölüyorlardı. Bazen yüzlerce, binlerce cenaze kalktığı olurdu, aylar ölçüsündeki minicik bir zaman diliminde. Dağda terör örgütünün simgelerini taşıyanlar ölünce devletin yanında olanlar bayram ederdi; üzerinde devletin simgelerini taşıyanlar öldürülünce de dağdakiler ve sempatizanları sevinirdi. Karşı taraftan her öldürmeyi hanemize artı bir sayı olarak yazarken kaybettiğimiz her canı "şehit" sayar, bu "skorları" hıncımızı ve öldürme arzumuzu daha da bilemekte kullanırdık.

Kurumsal yapılar, ister devlet gibi hukuki olsun ister terör örgütleri gibi gayr-i kanuni, kendi ortak akılları etrafında hareket ederdi hep. Duruma göre savaşa, ateşkese, siyasete, diyaloga yahut kavgaya karar verebildikleri olurdu. Bu, genellikle üç beş adamdan oluşan konseylerin kararı olurdu. Onların aklı kadar bir ufuk içinde, aidiyetleri ve silahlı güçleri altında istihdam ettikleri insanların kaderlerini belirleyecek kararlardı bunlar. Örgütsel yapılanmaların arasına ufak bir farklılık dahi koysanız düşmanlık için yeterli gerekçeyi elde edebilirdiniz. Zira insan psikolojisi, her türlü farklılığı öteki-lik olarak algılamaya doğuştan meyilliydi ve "onlar" bunu çok iyi biliyorlardı. Bu farklılıklar, bir devlet ve onun kuvvetleri ile bir terör örgütü ve onun "milisleri" söz konusu olduğunda çok daha derin ve kesif hale gelirdi tabii ki. Artık savaş kararının önünde hiçbir engel kalmazdı; insanlar binlerle ölüme gönderilirdi gönül rahatlığıyla... Fakat kameranızın merceğini aşağıda, alanda, dağda, kışlada, elinde silahla sahaya sürülen insancıklara çevirdiğinizde manzara birden başkalaşıveriyordu. Haber kaynaklarınız o manzarayı görmenizi istemiyordu. O yüzden işin "insani yanını" gözünüzden özenle gizlemeye çalışıyordu.

Bu devletin askerleri de dağdaki teröristler de aslında çoğunlukla gencecik ve ne olup bittiğinden pek de haberdar olmayan insanlardı. Ne yaptıkları, neyin içinde rol aldıkları konusunda, ancak büyük şehirlerden birinde rahat içinde yaşayan ve bu mevzular-

dan uzak bir gencin farkındalığı kadar, belki de bir "tık" daha fazla farkındalıkları vardı. Bir şeylere inanmaları istenmiş, bir şeyler uğruna hayatlarını ortaya koymaları ve düşmanlarıyla hayatları pahasına çarpışmaları emredilmişti. Öyle de yapıyorlardı. Çoğunun, başka çıkar yolu yoktu. Bizler ise o gencecik insanların doğru dürüst başlayamadan biten hayatlarının sonlandığını birkaç saniyeliğine haberlerde duyardık sadece. Eğer yalnızca birine, hatta tercihen, "karşı ve zalim" tarafta olduğunu düşündüğümüz birine olabildiğince yakından bakabilseydik... O gence, ailesine, yetiştiği ortama, yavuklusuna, kardeşlerine, arzularına, heveslerine, hayallerine... Yürekler artık nefretle değil, büyük ihtimalle, merhamet ve "keşkeler"le çarpacaktı. Ama bize "haber getirenler" bunu biliyorlardı ve böyle yakından bakmayalım, orada "skor" yerine "insan" görmeyelim diye ellerinden geleni yapıyorlardı.

Bu yazıyı okuyanların istatistiksel olarak büyük bir kısmının, "terörist" denen çocukları, eğitimli birer cani, katil ve gözü dönmüş vahşiler olarak gördüğünü varsayabilirim. Çok az bir kısmınız ise belki Türkiye Cumhuriyeti'nin askerlerini aynı gözlükle görenlerdendir. Şimdi kalabalık olanlarınız bu son cümleye şaşırmışsınızdır. Türk askeri nasıl "cani-katil-vahşi" olur diye, değil mi? İşte bir yerlerde, sizden başka ortamlarda yetişip sizden başka haber kaynaklarından beslenenler de sizin "küçük Muhammed" kastıyla Mehmetçik dediğiniz, çatışmada hayatını kaybettiğinde gönlünüzde "şehit" makamına yerleştirdiğiniz o gencecik insanlara buna denk bir gözle bakıyor. Bunu "kötü yahut aptal oldukları" için mi yapıyorlar? Büyük ihtimalle hayır! Bu genç kalabalıkların, birbirini gözlerini kırpmadan öldürebilmesi için bunun mühendisliğini yapanlar, bu nefrete bilerek ve isteyerek planlı bir biçimde körük tutanlar hep bunu istedi ve hâlâ da bunu istiyorlar. Aynen size yaptıkları gibi onlara da bunu uyguluyorlar, hem de yıllardır... Bu planlayıcıların da "askerleri" var. Onları basının kalemleri, muhabirleri, editörleri, köşe yazarları, planlayıcıları ve bilumum emekçileri olarak görebilirsiniz. Onlar da kendilerine verilmiş görevi yapmak dışında ufkun ötesini göremeyen askerler, gerillalar yahut adı her neyse, onlar gibi birer "nefer"ler. Birilerinin bunları kullanarak kalabalıkları birbirine kırdırmayı her seferinde başar-

ması, bu askerlerin, yani bizim psikolojik özelliklerimizi çok iyi biliyor olmalarından kaynaklanıyor.

Bir ara sokakların karıştırılması yine gündemimizdeydi. Sağda solda saldırılar, taşkınlıklar, coşkunluklar, öfke dolu tepkiler gene gırla gidiyordu. Neferler her zamanki gibi orada da devredeydi ve bu neferlerin her yakıp yıkması, mesela adında sırf Diyarbakır geçiyor diye bir kebapçıyı ateşe verebilmeleri yahut sırf Türkiye Cumhuriyeti'ne ait diye bir şeyleri kırıp dökebilmeleri, her bir kesime yıllardır sağlanan planlı ve güdüleyici "eğitim"lerin bir başarısıydı. Daha büyük başarı ise böyle bir ülkede bugün hâlâ Türk ve Kürt diye bir ayrım meselesinin olması gerektiği zihniyetini pompalama çabalarının prim yapabiliyor olmasıdır. Gerek resmî devlet eğitimi gerek gayriresmî devlet karşıtı propagandaların büyük kısmı, aklı devre dışı bırakan slogan ve endoktrinasyonlardan örülüdür. Bu ahmaklaştırıcı sistemi, insanı tepkisel bir otomata indirgeyen aşağılayıcı usulü bilerek ve isteyerek sürdüren ve el altından her yolla destekleyen planlayıcılar, böyle günlerde ellerini ovuşturup içkilerini keyifle yudumluyorlar. Çünkü bu terör, aslında onların başarısı... Bizim başarısızlığımız ve tabii ki onların başarısı...

Başınızı ağrıtan terör olaylarının sebebi olarak istediğinizi suçlayabilirsiniz: Yöneticileri, partileri, bürokrasiyi, sıradan insanları, belli bir topluluğu... Ortaya çeşitli karışımlar dahi ısmarlayabilirsiniz. Ama bunlar, yaka silktiğiniz ve "Artık dursun!" dediğiniz bu vahşetin sadece "üst aktörleri, yönetmenleri, hatalıları, basiretsizleri, şanssızları" vs. olabilirler en fazla. Devletin görevi, var olan bir tehdidi kökünden yok etmektir. Terör örgütünün görevi de elden geldiğince terörize ederek amacına vâsıl olmaya çalışmaktır. Bunlarda bir rolünüz varsa istediğiniz gibi oynayın. Ama yoksa, yani sıradan ve iyi yaşamaya çalışan bir insansanız sadece tezahürat yapan birer seyirci olmak zorunda değilsiniz. Esas oyuncular sizlersiniz. Nefretle her duyduğunuzu sağa-sola yayarken, bir tıkla herkesi planlanmış ajitasyonlara davet ederken bunu düşünmek zorundasınız. En azından, canını toprağa vermek zorunda kalan bir şehit anne babasının gösterdiği vakarı gösterebilmeniz gerekir.

Kendinizi küçük gördüğünüzü, kalabalık içinde sadece cılız bir ses olarak şartlandırıldığınızı ve kendinizden daha fazlasını beklemekten korkacak şekilde yetiştirildiğinizi biliyorum. Çünkü kendimizi öyle bilelim istiyorlar. Ama değiliz! Biz insanız! Biz yeryüzünün en kudretli, en üst düzeyde yaratıcı fikir üretebilen, en sosyal canlılarıyız. Siz, her biriniz, "insan"sınız. Bu oyunları bozma gücü her birinizin elinde! Kullanmakla insan, kullanmamakla sürüde bir baş olmak tercihi de dahil, her şey bizim elimizde...

Ne yapacaksınız peki? Yakından bakın! Düşmanınıza, ölüp de toprağa düşen asker olsun, "etkisiz hale getirilen" terörist olsun, sivil olsun, o gencecik canlara yakından bakın. Bir günlüğüne de olsa taraftarlığınızı, partizanlığınızı, ideolojinizi, ezberinizi, bildiğinizi sandığınız inancınızı ve görmenizi engelleyen her türlü bâtıl itikadınızı bir kenara bırakın ve yakından, iyice yakından bakmaya çalışın. Acınızı dindirmek için acı istemekten vazgeçin artık. İstediğiniz intikamın ve acının; acınızı katlayacağını, kanserleştireceğini biliyorsunuz. O zaman yakından bakın, merhamet edin, insanlığınızın gereğini hatırlayın ve başı kestirecek değil, savaşı kesecek sözleri arayıp bulun. Bulamazsanız sükût ediverin.

Politikacıların, terör örgütü yöneticilerinin, para babalarının, komutanların ne yapacağını kara kara düşünmenin, siyaseti günlerce yahut yıllarca tartışmanın, onlara akıl vermek için canhıraş feryatlarla sokaklara dökülmenin, tarafınızın alamadığı intikamınızı almak için kendi adaletinizi sağlama adına katılabileceğiniz her türlü taşkınlığın bir faydasını gördüyseniz veya tarih boyunca bir faydasını gören olduysa buyurun, devam edin... Yoksa bu dünyanın efendisi olmaya uygun davranışlarımızı hep birlikte gözden geçirelim. Öncelikle bizi, her birimizi, adına insan denen o kıymetli varlığı nasıl bu hale düşürebildiklerini ve nasıl bu hallere düşebildiğimizi bir anlamaya çalışalım.

Anladığımız an, çözeceğimiz andır...

Ne olur, bari kendinize merhamet edin...

ALLAH'IN İPİNE SARIL(A)MAMAK

"İslâm güzel de, Müslümanlar bunun neresinde?"

Aliya İzzetbegoviç

İslâm dünyası olarak başımız dertten kurtulmuyor. Yüzlerce yıldır dünyadaki mazlumlar listesinde başı maalesef Müslümanlar çekiyor. Elbette hepsi değil; kendilerine dünyevi zenginliklerden orantısız miktarda pay nasip olmuş küçük bir azınlık, kendi midelerinin ve rahatlarının derdiyle ruhlarını karartırken İslâm dünyasının geri kalanı şiddetli ve kesintisiz bir zulüm dalgası altında inliyor. Hem de bu, dünkü yahut birkaç gün önceki bir durum değil; görebildiğimiz kadarıyla yüzlerce yıldır bu haldeyiz ve maalesef durumumuzda da bir iyileşme görünmüyor.

Katliamlarda şehit düşen insanların, hele hele kadın ve çocukların haberleri ve fotoğrafları haber ajanslarına düştükçe lanet ediyor, kızıyor, bazen ellerimizi açıp en samimi dua ve beddualarımızı sıralıyoruz. Zulmün tavan yaptığı her menfur hadisede, "bir bedenin uzuvları gibi" olmamız gereken kardeşlerimizin hali, aklımıza, hissiyatımıza ve benliğimize şiddetle dokunuyor. Fakat ne çare ki şehit haberlerinin ve katliam görüntülerinin medyayı işgal etmediği zamanlarda, yeniden yüzlerce yıllık ölü toprağımızın altına gizleniyoruz sanki. Günlük telaşelerimiz, kısır siyasi tartışmalarımız, futbol maçlarımız, magazin programlarımız, sağlıklı beslenme reçetelerimiz, gelecek kaygımız ve maişet derdimiz, yeniden meşguliyetlerimizin en baş köşesine yerleşiveriyor. Bir sonraki darbeye, bir sonraki zulüm dalgasına kadar "Neden bu haldeyiz?" sorusunu sormak ekseriyetle aklımıza bile gelmiyor.

Âl-i İmrân Sûresi'nde Allah'ın ipine sımsıkı sarılanlara verilen bir müjde vardı; o ipe sarılanlar, daha önceden olduğu gibi, aralarındaki düşmanlıkları kardeşliğe dönüştürebilecek yardımı göreceklerdi. Peki, o ip neydi? Biz o ipin ucunu mu kaçırdık acaba? Neden kalplerimiz her gün birlikte atmıyor? Neden bu fetret ve atalet halinden bir türlü sıyrılamıyoruz?

Şüphesiz özellikle de "kabz", yani "zihinsel daralma" zamanlarında benim gibi herkesin aklına geliyor bu "Neden?" sorusu. Her insanın kendi bakış açısı, tecrübesi ve mesleğiyle ilgili bir görüşü yahut fikri olması da normal. Ben bir bilim adamıyım. Kâinatın en esrarlı parçalarından birisi olan canlılığı anlamaya çalışan ve onun gizemli mantığını anlayabildiğim kadarıyla çözebilmek adına, yaratılmış ayetlerden bilgi ve ders devşirmeye çalışan bir fizyoloğum. Elbette herkes gibi ben de kendi mesleğimin penceresinden bakıyorum hayata ve gördüklerim, zulüm altında inleyen İslâm dünyasıyla ilgili bana da bazı fikirler veriyor, beni bazı çözüm arayışlarına itiyor.

Mesleğimden bakınca, sımsıkı sarılmamız istenen Allah'ın ipinin benim avuçlarıma düşen kısmına dikkat etmeye gayret ediyorum. Bize hayat kitabı olarak bahşedilen Kur'an-ı Kerim'in idrakime düşen kısmıyla akletmeye gayret ediyor ve o pencereden, hastalığımızın teşhisine dair bir fikir edinmeye çalışıyorum. Dedim ya, ben bilimle uğraşıyorum. Benim için bilim; tek bir *"Ol!"* emrinden ortaya çıkan fizik kanunları ile irili ufaklı her bir parçası birbiriyle doğrudan bağlantılı böyle bir kâinatın anlamını, "bilgi" ve "akıl" yoluyla deşifre etme mesleğidir. Bu mesleğin gözlüğüyle, bu kâinatı yaratan Zat'ın bana nasıl bir metot öğütlediğine ve kâinatın sırrının bana düşen bölümünü ne şekilde çözmemi murat ettiğine bakmak benim öncelikli işim olmalı diyorum her zaman. Ve bakınca şunu görüyorum: Rabbim'in bana gönderdiği en mühim mesaj, kâinatı anlamak için "kâinatın kendisine bakmak"tı. Dünyayı anlamak için dünyayı, "can"ı anlamak için canlıları, Sünnetullah'ı anlamak için kâinatı işleten yasaları araştırmak, çalışmak ve bilmeye gayret etmek gerekiyor. Gerekiyor, çünkü bu yöntem tüm

iman edenlere inandığım dinin kitabında açık bir şekilde "emrediliyor". Kur'an-ı Kerim, bana maddesel dünyayla ilgili doğrudan hiçbir kopya vermiyor fakat sıklıkla oraya bakmamı istiyor. Ağaçlar, kuşlar, dağlar, canlılar, suda giden gemiler, göklerdeki ışınlar, yörüngelerinde seyreden gökcisimleri ve daha niceleri, *"Düşünenler için nice ibretler vardır."* (Hicr, 75) denilerek sürekli nazarıma veriliyor. Kâinatın Yaratıcısı adeta bana diyor ki: *"Gözünü çevir ve bak, tekrar tekrar bak; bir çatlak bulmayı umuyorsan boşuna fakat sünnetimi anlamak istiyorsan tekrar tekrar bak!"*

Sonra kendime bakıyorum. Gördüğüm manzara güzel değil. İçine doğduğum İslâm geleneği, maddi âlemin bilgisi konusunda pek de iç açıcı bir tablo çizmiyor. Temel rehberi olan Kur'an-ı Kerim'in açık ve net emirlerine, uyarılarına, hatta tehditlerine rağmen kâinata bakma iştiyakını, gördüğünden hayrete düşme kabiliyetini ve Sünnetullah'ın gizli yönlerini anlama tecessüsünü neredeyse tamamen yitirmiş! Günde beş vakit, zamana bağlı bir ibadeti yerine getirmeyle yükümlü kılınan Müslümanlar, her nasıl oluyorsa son birkaç asırdır ciddi bir astronom çıkartamamış. Her gün en az beş defa aynı kıbleye yönelmesi istenen Müslümanlar arasından son birkaç yüzyıldır nam salmış bir coğrafyacı duyulmamış. Ankebût Sûresi'nin 20. ayetinde[1] tüm Müslümanlara açık ve net bir emir olarak "yaratmanın nasıl başladığını anlamak için yeryüzünü gezip dolaşma" talimatı verilmiş olsa da son birkaç yüzyıldır adını bildiğimiz bir Müslüman biyolog, jeolog, paleontolog yahut antropolog çıkartamamışız. Kısacası, sadece Kur'an'ın açık işaretlerine bakarak bugün bilim ve teknoloji anlamında bulunduğumuz nokta, Müslümanlar olarak başımızı öne eğdiriyor ve bizi Rabbimiz karşısında mahcubiyetten suskun bırakıyor.

Bugün maddenin ilmini neredeyse tamamen "Batı"dan alıyoruz. Bu kâinatın nasıl yaratıldığına, yıldızların nasıl teşekkül ettiğine, canlıların nasıl bu dünyaya dağıldığına, fiziğe, kimyaya, nanoteknolo-

1 *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kadirdir."*

jiye, tıbba, psikolojiye, sosyolojiye ve dahi bilginin tüm alanlarına dair elimizdeki malumatın neredeyse tamamı İslâmi değil, seküler ve materyalist temelli Batı biliminin ürünleri. Maddeci bir düşünce kalıbıyla işe koyulan Batı medeniyeti, maddeyi anlamakta özellikle geçtiğimiz yüzyılda çok ciddi mesafeler katetti. Mesela size derdimi arz etmeye çalıştığım bu yazının yazılmasını ve şu anda sizin bunu okumanızı mümkün kılan teknolojinin neredeyse her kademesi, modern Batı biliminin ürünü. Bu gelişmişlik, çoğu zaman bizi hayrete düşürecek boyutlara ulaşıyor. Müslüman bilim meraklıları ve bilim alanının profesyonelleri, her gün onlarca yeni keşif haberlerini tercüme yoluyla takip etmeye çalışıyorlar. Elbette arada Müslüman bilim emekçilerinin isimleri de okunuyor ama hâlâ bilim kitabının kurallarını, maddeci temelli Batı bilimi yazıyor.

Bazen bilimsel keşiflerden bir kısmı özellikle ilgimizi çekiyor. Yeni bulunan galaksiler, Büyük Patlama gibi kuramlar, yeni keşfedilen garip canlılar, karadelikler, canlılar dünyasındaki harikalar, bedenimizdeki akıl durduran mekanizmalar... Özellikle böyle bilimsel bulgular ile Kur'an ayetleri arasında bir ilişki bulmayı çok seviyoruz. Fakat tüm bu bilgilerin işaretleri Kur'an'da mevcutken bunların neden Müslüman bilginler tarafından keşfedilememiş olduğu pek sık gelmiyor aklımıza. Daha da ilginci, çoğunluğu "inançsız" olarak bilinen bilim adamlarının çalışmaları sonucu Kur'an'daki birçok bilgiyi doğrulayabiliyor olmamız (yahut çoğunlukla, öyleymiş gibi zannetmemiz), bizde görünür pek bir rahatsızlık oluşturmuyor gibi.

Öte yandan, Batı biliminin bazı netameli mevzuları bizim için tartışma konusu dahi olmadan reddediliyor. Bunların belki de en ünlüsü, canlıların evrimi konusu. Canlıların nasıl yaratıldığı ve bu dünyaya hangi kurallar çerçevesinde yayıldığı son birkaç yüzyıldır Müslümanların ilgi alanına hiç girmemiş olmasına rağmen ve bu konuda hemen hemen hiçbir fikrimiz yokken bu konuda yapılan araştırmaların sonuçlarını şiddetle reddetme ve görmezden gelme eğilimimiz hâlâ çok yaygın. Üstelik bunu, aslında reddiyemizin, Hıristiyan kilisesi ile bilim adamları arasındaki asırlık bir

kavganın Doğu'dan ithal versiyonu olduğunu tamamen göz ardı ederek yapıyoruz. Dünyayı gezip araştırma işini hiç yapmadan bu işi yüz yılı aşkın bir zamandır rutin olarak yapan Batılı bilim adamlarını bir kalemde silmekte beis görmüyoruz (Konu hakkında daha detaylı bilgi için *Kimsenin Bilemeyeceği Şeyler* isimli kitabıma bakabilirsiniz).

"Allah'ın ipine sarılma" noktasında nasıl bir hata işlediğimizi merak edip de kendi mesleğimin gözlüğüyle duruma baktığımda gördüğüm acı manzaranın hülasası bu...

Ağır Bir Misyonumuz Var

Üzerinde bulunduğumuz coğrafyada yaşayan insanlar, aslında hiç de sıradan bir insan topluluğu değil. Bu coğrafya, tüm semavi dinlerin ve neredeyse bütün önemli felsefi fikirlerin dölyatağı. İnsanlığın başlangıcından beri Mezopotamya ve Anadolu coğrafyası, hemen her dönemde, insanlığa yön verecek bilgilerin neşet etmesi için hazırlanmış özel bir mekân gibi görünüyor. Bin yılı aşkın zamandır İslâm bayrağı altında medeniyetler kuran dedelerimizin bıraktığı kültür ve toplumsal kodlar, ister fark edelim ister etmeyelim, adeta genlerimize işlemiş halde bizimle birlikte. Fakat son birkaç yüzyıldır, sebepleri ilmimi aşan bir fetretin pençesinde kıvranıyoruz.

Bütün bunlara rağmen, medeniyetler yarışında pek gerilere düşmüşüz. Şüphesiz muhtelif sebepleri var, elbette ki sadece benim bilgimle bu büyük hastalığın teşhisi konamayabilir. Fakat yine Kur'an'a bakarak "Allah'ın ipine sımsıkı sarılma"ya, yani O'nun bize bahşettiği mesajı her devirde yeniden ve yeniden okumaya üşenme rahatsızlığının, meselenin tam da merkez noktasını oluşturduğunu görmek çok zor değil. Teşhis bu şekilde belirlendiği zaman da çözüm kendiliğinden ortaya çıkıyor aslında.

Diyanet İşleri Başkanı Sayın Prof. Dr. Mehmet Görmez'in Kültür Ajanda Dergisi'nin Haziran 2014 sayısında yayınlanan mülakatı,

bu konuda şahsıma ve benim gibi düşünenlere umut veren mesajlar içeriyordu. Bunlardan belki de en önemlisi "Kâinatın ayetlerini anlamayanlar, Kur'an'ın ayetlerini de anlayamazlar." ifadesidir. Her 5-10 yılda bir, Kur'an'ın yeniden tefsir edilmesi gerektiğini belirten Görmez, bu "tercüme" faaliyetinin sadece tefsir uzmanlarınca değil, bilim alanında uzman insanların da katılımıyla amacına ulaşabileceğinin defaatle altını çiziyordu.

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı'nın ağzından bu sözleri duymak, gelecek adına umutlarımızı yeşerten müthiş bir müjdedir aslında. "Anlayabilelim diye Arapça olarak indirilen" hayat rehberi Kur'an-ı Kerim'in, günümüzün bilgisine hâkim bilim adamlarıyla birlikte yeniden, yeniden ve tekrar yeniden okunması, yeni baştan anlaşılması ve anlatılması gerekiyor. Kur'an'ın asli mesajlarından en önemlisi olan "yaratılmış ayetlere dikkat çekme" mesajının, yeni nesillere doğru biçimde anlatılması gerekiyor. Bu görev, bugün bizim omuzlarımızdadır.

Bu görevi hakkıyla yerine getirmeye niyet edersek, yani mesleği ve uzmanlığı ne olursa olsun, dünyanın ve kâinatın güncel bilimsel bilgisine sahip insanlarımızla birlikte, kâinatın ezelî tercümesi olan "Kitabımıza" bakmaya karar verebilirsek yüzyıllardır avuçlarımız arasından kayıp duran o kutlu ipi tekrar sımsıkı kavramak yolunda büyük bir aşama kaydedeceğiz. Geleneğin ve geçmişin sırtımıza yüklediği tüm zan ve ön yargılardan kurtulup Kadir-i Mutlak'ın bize ne mesaj verdiğini yeni baştan anlamaya çalışırsak önümüzde açılacak yeni ufukların bizi bambaşka diyarlara ulaştıracağını ve tüm insanlığın beklediği kurtuluş tohumlarının bu çabada saklı olduğunu kesin olarak biliyoruz.

Allah'ın ipi, bugüne kadar sürdürdüğümüz geleneksel din eğitimiyle tutulmuyor; artık bunu net olarak anlamış olmalıyız. Çeşitli kurumların "Kur'an öğreniyorum" sloganlarıyla başlattıkları yaz Kur'an kurslarının ilanlarını gördükçe içimi garip bir hüzün ve sıkıntı kaplıyor. Ben de birçoğumuz gibi küçüklüğümde yaz aylarımı böyle kurslarda geçirmiştim. Ezberler, ezberler, ezberler yap-

tım. Farzlar, sünnetler, ayetler, hadisler, dualar ezberledim ama neredeyse hiçbirinin bana ne dediğini bilmedim. Güncel hayatımda hiç kullanmadığım bir alfabeyi, dilini hiç anlamadığım basılı bir metni okumak için öğrendim. Defalarca "hatmettim", yani o metni başından sonuna kadar "okudum". Okudum ama tek kelime anlamadım. Ve yıllar sonra, Kur'an'ın ilk emri olan *"Ikra"* kelimesinin aslında benim yaptığım gibi "seslendirmek" değil de "anlamını yeniden üreterek oku" demek olduğunu öğrendim. Bu bilgi bana malum olduğunda çoktan 20'li yaşlarımı devirmiştim belki de...

Dinî metinler, kutsal kitaplar insanlara birtakım mesajlar verir. Bu mesajları anlamadan o metinleri tekrarlamanın hiçbir anlamı yoktur. "Anlamadan okumanın bile sevap olması" ancak çok ciddi bir özrünüz varsa geçerli olabilecek bir "iyi niyetli beklenti" olabilir. Onun dışında, seviyenize, bilginize ve çağınıza göre inandığınız metni ciddi bir şekilde inceleyip ondan gerekli dersleri çıkartmakla yükümlüsünüz. Bugün inandığımızı söylediğimiz dinin 600 küsur sayfalık kitabında neden bahsedildiğini bilmiyorsak o dine inandığımız iddiası da bir yalandan ibarettir. Fakat uyarmalıyım: Kur'an tek başına yetmez. Zira okuyan herkesin görebileceği gibi, hakkıyla inanmanın tek yolu, aklını kullanmak, bakmak, düşünmek ve zamanın doğru bilgisiyle donanarak hem kendini hem de insanlığı yükseltmektir. Kur'an'da bundan başka bir kurtuluş yolu bulamazsınız. Kur'an'ın tercümanı, hayat ve dünya bilgisidir.

Bu zor görevi ifa etmek yolunda ciddi bir niyet ve azim ortaya koyabilirsek Filistin'de, Mısır'da, Myanmar'da, Bosna'da ve dünyanın daha nice yerlerinde zulüm altında inleyen Müslümanların durumuna kahrolmak yerine, insanlığa saadetin yollarını yeniden gösteren bir medeniyeti nasıl inşa edeceğimizi konuşmaya başlayabileceğiz. Çok geciktik, boşa çok zaman harcadık. Artık bir an olsun durma lüksümüz yok. Zira bütün dünya, yüzyıllardır bizlerden bunu bekliyor...

İNANÇ (BU DEVİRDE) NE İŞE YARAR?

"İnsan şahsiyetini alçaltan, onu eşyayla bir tutan her şey gayr-i insanidir."

Aliya İzzetbegoviç

19. yüzyıldan içinde bulunduğumuz 21. yüzyıla uzanan, manevi değerlerin bir zihin sporundan öte anlam ifade etmediği ve inançların "boş inanç"la aynı anlamda sınıflandırıldığı bir acayip hayat görüşü, hâlâ özellikle akademik ve yazın çevrelerinde kendine ciddi oranda yer bulabiliyor. Bu akım sekülarizm, yani dünyevilik akımıdır. Bir "düşünce yöntemi"dir aslında. Sırtını birkaç yüzyıllık pozitivizm adlı "kanıta dayalı dünya görüşü"ne dayadığını ileri sürer. Akılla, bilimle, mantıkla açıklanamayan şeylere önem vermemekle ve boş şeylere inanmamakla övünür. Ülkemizde özellikle Cumhuriyet dönemi seçkinlerinin neredeyse resmî görüşü de bu ve bunun türevlerinden oluşur.

Batı dünyasında da baskın olarak hüküm süren bu temel hayat görüşü, bilimin ve teknolojinin ürettiği bilgi ve gücü de arkasına alarak sanki tek gerçek insan faaliyetiymiş gibi bilimsel bilgiyi hevesle kutsar ve inanca dayalı her şeyi gündemin dışına koymakta pek acelecidir. Ancak bizler, yani gerek Batılı gerek Doğulu olsun bu gezegen insanlarının herhangi bir aşkın inanca sahip büyük bir çoğunluğu, temel mantık ve düşünce argümanları üzerinde fazla kafa yormaya vaktimiz olmadığından (yahut nasıl yapacağımız bize öğretilmediğinden) olsa gerek, bu "taş gibi sağlam" görünen dünya görüşünün aslında ne kadar çürük ve temelsiz olduğunu

fark edemez ve çoğumuz, bir meydan okumayla karşı karşıya kalınca ya kendini ezik hissederek kabuğuna çekilir yahut sekülerizm zarfı içinde insanlığa sunulan her şeyi (bilimi, teknolojiyi, doğa felsefesini vs.) kökten reddedip görmezden gelme reflekslerine sığınır. Halbuki mesele aslında sanıldığından da basittir.

Sekülerizm; "inanç" faktörüne dayanmadığını, akılla ve bilimle gösterilebilen dışında hiçbir şeyi kabul etmediğini söyler. İlk duyuşta bu, sağlam ve cesur bir ifade gibi gözükür ama altında bazı ciddi gedikler vardır. Öncelikle, bilimsel araştırma dediğimiz şeyin varlığı, evrendeki fiziksel etkileşimlerin akla uygun, yani rasyonel kurallara bağlı olduğu ön kabulüne dayanır. Yani evren, dünya, canlılık ve bilimin incelediği her ne varsa; akılla anlaşılabilecek, değişmez kurallarla bağlı, akli ve mantıki bir varoluş biçimidir. Aksi takdirde, yani bugün materyalist pozitivizmin iddia ettiği gibi "rastgele maddesel etkileşimler ve şanslı kazalar" neticesinde burada duruyorsak evrende anlaşılabilir ve tutarlı bir mantık ve kurallar dizgesinin varlığı da anlamını yitirir. Zira düşünme ve bilinç dediğimiz unsurları, amaçsız ve kaza eseri maddi etkileşimlerle açıkladığımızı sandığımızda aslında kendi kendimizi inkâr noktasına geldiğimizi fark edemiyoruz. Çünkü bizdeki bu bilinç, akıl yürütme ve düşünme yetisi, rastgele maddi etkileşimlerle açıklanamayacak bir şeydir. Zaten bilimde de bildiğimiz anlamda "rasgelelik" diye bir şey artık kabul görmüyor. Kuantum parçacıklarının gizemli davranışları bile üst düzeyde bir kurallar dizgesine uygun hareket etmek zorunda. Rasgelelik, kuralını bilemediğimiz oluşlar için kullandığımız genel bir nitelemedir sadece.

İnsanda bilinç denen özelliğin varlığı, kaçınılmaz bir şekilde "bilincin kaynağı" sorununu düşündürüyor. Bildiğimiz madde cansız ve bilinçsiz olduğuna göre, o maddesel etkileşimlerden bilincin nasıl çıktığı sorunu, çok ama çok uzun süre bizi meşgul edecek gibi görünüyor. Bu çıkarım sadece bana ait değil elbette; bilimde ve felsefede adına "zor sorun" (the hard problem) denen şey bizzat budur. Meselenin üzerine "laf olsun, torba dolsun" diye değil de belli bir ciddiyetle eğilebilen herkes, bu temel ve cevapsız sorunla

bir şekilde karşı karşıya gelip cevapsızlığın ne kadar büyük cevaplara gebe olduğunu zamanla fark etmeye başlar. Elbette bilinci ve diğer bütün aşkın fenomenleri bir şekilde maddesel etkileşimlere indirgeyerek açıklamaya çalışan birçok ünlü düşünür ve bilim insanı mevcut. Fakat bir şeyin varlığıyla ilgili "tutarlı senaryolar üretebilmek" ile o şeyi anlamak ve hatta onu "var edebilmek" bambaşka şeylerdir. Laboratuvarda "sıfırdan", yani var olan hiçbir canlı planı örnek almadan "bilinçli" bir canlı yahut doku üretilene kadar bu "zor sorun" geçerliliğini koruyacaktır.

Bilimin Kaynağı İnançtır

Bilim dediğimiz şey nereden gelir? Tabii ki bilim; evrendeki her şeyin anlaşılabilir kurallara göre yaratılmış olduğu ön kabulünden yola çıkan, evrenin akıl sahibi bir Yaratıcı tarafından yaratılmış olduğuna inanan insanların şekillendirdiği bir faaliyettir.

Newton'dan Kepler'e, Maxwell'den Darwin'e, Batlamyus'tan Einstein'a kadar bilim devriminin neredeyse tüm büyük isimleri, "Tanrı'nın evrendeki işleyiş kaidelerini", yani İslâm terminolojisindeki ifadesiyle "Sünnetullah"ı araştırmak için yola koyulmuş zihinlerdir. Bunları bize okullarda anlatmazlar ama Batı biliminin mimarı bu büyük bilim adamlarının hepsinin bilim alanları dışında yazdıkları kitaplar ve makaleler, inanç ve evrendeki düzen üzerine düşüncelerini anlatma amacına matuftur. Tabii onların öncülleri olan Beytü'l-Hikme geleneğinin Müslüman âlimleri de aynı kampa mensuptu. Yani trajikomik bir şekilde, günümüzün seküler anlayışının en önemli dayanağı olan bilim, bizzat inanca dayanan bir etkinliktir. Elbette Batı medeniyetinin büyük bilginlerinin tamamı, bilgi alanına dair keşiflerinde ilerledikçe kilise kurumuyla ciddi sorunlar da yaşadı. Fakat bu sorunları "din ile bilim" arasındaki bir sorundan ziyade "kurumsallaşmış din ile bilgi" arasındaki bir sorun olarak görmek daha aydınlatıcı olur kanaatindeyim. Çünkü dinin özü "şüphe, merak ve bilme"yi öğütlerken örgütlenmiş ve kurumsallaşmış dinler ne yazık ki, varlık ve otoritelerini devam

ettirebilmek adına, önce bunları yasaklar. Bugün birçok İslâm ülkesinde ve kurumsallaşmış dinlerin hemen hepsinde görülen sorun budur: Dinin ve inancın kişisel karakterinin yerine "kurumların" ve "ruhban sınıflarının" ikame edilmesi, din açısından en zararlı fakat bir türlü vazgeçemediğimiz alışkanlıklarımızdandır.

Seküler dünya görüşüne sahip olanlar, aşkın bir inanca sahip olan insanları "bilmeden inanmakla" itham etmeyi severler. İnananlar da çoğu zaman buna verecek cevap bulamazlar. Aslında mesele, tamamen bir mantıksızlık oyunundan ibarettir. Seküler dünya görüşünün doğal sonuçlarından birisi olan ateizm, yani bir yaratıcının varlığına dair tüm argümanların reddi, bizzat temelsiz, körü körüne ve sağduyuya aykırı bir inançtır aslında. Evinizin bahçesindeki bütün taşların bir sabah toprağın üzerinde adınızı ve soyadınızı yazacak şekilde dizilmiş olduğunu görseniz hemen bunu "kimin yaptığını" merak edersiniz. Zira sadece taşların diziliminin belli bir sıraya göre olması değil, sıralama şeklinden ortaya çıkan harflerin "anlam" içermesi, bunu zeki bir varlığın yapmasını gerektirir. Böyle bir "tasarım", en kolay bilebileceğimiz şeylerdendir. Böyle bir düzenlenmenin "kendi kendine-kaza eseri-tesadüfen" olduğunu iddia etmek, ancak aptallıkla yahut kötü niyetle mümkündür. Fakat mesela genlerimizi oluşturan DNA'da bulunan dört harfli yaşam koduyla yazılmış genlerimiz, 20 kadar aminoasiti uygun sıralarla birleştirebilmek ve proteinlerimizi üretebilmek için, her bir harfi yerli yerinde olması gereken milyarlarca harfe ve milyonlarca "cümle"ye sahiptir. Böyle anlamlı ve iş gören bir kütüphanenin "kendi kendine" ve kaza eseri ortaya çıktığını düşünme eğiliminin bu devirde "aydınlık" sanılması, aldatmacaların en çetrefillilerinden birisidir. Aynı şey fiziğin, kimyanın, jeolojinin ve aklınıza gelen tüm bilimlerin her satırında karşınıza çıkan o incelikli kural ve kanunların özü için de geçerlidir.

Kısacası; inanmak, inanmamaya göre çok daha akılcı, rasyonel, mantıki ve vicdanidir. Sağduyu, "Bir Yaratıcı var." der; bunun aksine ikna olmanız için modern seküler eğitim tarafından iyice eğitilmiş olmanız gerekir. Fakat burada şu minik detaya dikkat

çekmekte fayda var: Canlı ve cansız âlemin rastgele ve kaza eseri olamayacağını söylemek, "doğa üstü nedenler" aramayı gerektirmez. Bilimin araştırdığı tüm mekanizmalar, bulduğu tüm ilişki ve yasalar, aslında bu düzenin ve sistemin değişik ifade bilimleridir. Kendi kendine olamayacak olan, bizzat bu evrenin kendisidir. Fizikteki muhtelif yasalar, gök cisimlerinin hareketleri ve canlılık gibi konular; bizzat bu "imkânsız" evrenin "mecburi" ve "doğrudan" sonuçlarıdır. Yani kaza eseri ortaya çıkamayacağına inanmak, doğaüstü açıklamalardan medet ummakla aynı şey değildir.

Ereksellik (amaçlılık düşüncesi) sadece inanan kişiyi bağlayan, yöntem açısından buna inanmayan bir bilim insanına göre, çalışma yönteminden hiçbir farklılığa neden olmaması gereken bir kavramsal çerçevedir. Çünkü canlılığın ortaya çıkışı da onunla ilgili birçok anlaşılmaz fenomen de yakın bir gelecekte bilim tarafından maddesel kurallar çerçevesinde açıklanabilir (ve bence açıklanacaktır). Bu durumda inancını kaybedecek olanlar sadece "doğaüstü yaratılış öykülerine" inanmayı seçmiş, bilgiden uzak insanlar olacaktır. Kendime en çok hatırlattığım şey, "doğal" dediğimiz en basit hadisenin bile aslında ne kadar "doğaüstü" nedenlere dayanıyor olduğu gerçeğidir. Kısacası, bu kâinatı açıklamak için kâinattaki anlaşılabilir kurallar dışında çok az şeye gereksinimimiz var.

Günümüzün modern militan ateizminin önde gelen temsilcilerinin kitapları son zamanlarda adeta yok satıyor. Dawkins, Dennett gibi düşünür ve bilim adamları, tabiri yerindeyse dine ve inanca "bilimsel" bir savaş açmış durumda (bu "savaş" kelimesini kötü bir anlamda kullanmıyorum; hatta keşke başka inançlara karşı açılan her savaş bu kadar medeni, derinlikli ve düşünmeye vesile olsa diye de içimden geçiriyorum). Aslına bakarsanız, kurumsallaşmış ve hakikatten sapmış dinî geleneklerin insan düşüncesini kısıtlayan cenderesine karşı savaş açmak, elbette her namuslu insanın görevidir (hatta Kur'an-ı Kerim tarafından bu görev biz-

zat inananlara verilmiştir! [Mesela: Bakara-170[2]]). Fakat sapmış inanışlar yerine "inanca" savaş açmak; insanı ve kâinatın temel kurallarını bilmemekten, pozitivist bakış açısıyla ileri düzeyde zehirlenmekten güç alan bir reflekstir.

Ünlü bir ateist ve maymun davranışları uzmanı olan Frans de Waal, *"Bonobo ve Ateist"* isimli önemli kitabının girişinde, Dawkins gibi "inanca savaş açmış" ateistleri, bir ateist olarak asla anlayamayacağını söyler. Zira onun da gayet iyi bildiği gibi inanç, insan duygularının ve aklının zorunlu olarak vardığı bir sonuçtur ve insan toplumlarından bunu kaldırdığınızda yerine koyabileceğiniz hiçbir şey, evet hiçbir şey yoktur. İnancın yanlış uygulamalarını, kısıtlılıklarını tartışabilir, geliştirmeye-değiştirmeye çalışabilirsiniz ama onu toplumlar bazında ortadan kaldırmaya hiçbir insanın gücü yetmeyecektir. Zira onu ortadan kaldırayım derken yerine insan yapısıyla ve ideolojiyle süslenmiş yeni dinler ikame etmek zorunda kalırsınız. Günümüzün sekülerizmi de işte böyle dinlerden birisidir.

Çürük Temellere İnşa Edilmiş Kaleler

Dawkins'in *"Tanrı Yanılgısı"* adlı kitabı, kendini tamamen din ve Tanrı inancıyla savaşma amacına adamış bir yazarın eseri. Kitaptaki temel sav aslında basit: Evrenin varlığını açıklamak için evrenden daha karmaşık bir şey olan Tanrı'yı öne sürmek bir totolojidir ve bu aslında bir açıklama değildir, diyor Dawkins. Yani evrenin karmaşıklığının çok ötesinde karmaşık olması gereken Tanrı, gereksiz bir eklemedir ve bu sanrıdan kurtulmamız gerekir, diyor. Zira neden bilinmez, açıklamanın açıklanmaya çalışılan şeyden daha basit olması gerekir diye bir inanç var. Fizik kuralları, sanki bir açıklayıcılıkları varmış gibi, buna örnek gösteriliyor.

2 *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiğinde, 'Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!' derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?"*

Yine bir bilim adamı ve aynı zamanda Hıristiyan inancının savunucusu olan John Lennox ise bir tartışmalarında Dawkins'in bu argümanını şu basit cümleyle savuşturuyor: *"Tanrı Yanılgısı* adlı kitap, kitaptan çok daha karmaşık olan Dawkins adlı bir yazar tarafından yazılmıştır" (Youtube'dan aratarak izleyebilirsiniz). Tanrı kavramını "gereksiz bir varsayım" olarak gören ve "Açıklama özelliği yok." diyen ateizm savunucuları, "açıklama düzeyleri" kavramını kaçırıyorlar. Yine Lennox'un ifadesiyle, Ford marka otomobil motorunun varlığını açıklamanın iki farklı düzeyi vardır. Birincisi, dört zamanlı motorun çalışma prensibi ve diğer fizik-mühendislik mekanizmaları cinsinden yapılan "mekanizma" açıklaması; ikincisi ise "Henry Ford tarafından üretilmiştir." denilerek yapılan "fail" (agent) açıklamasıdır. İkisi de farklı düzeylerde gerekli ve aslında birbirini tamamlayıcı açıklama alanlarıdır. Bu pencereden bakınca inanç ile bilginin yahut din ile bilimin, başka bir deyişle, Tanrı ile insanın bilgi dünyasının çatıştırılmaya çalışılması anlamsızdır. Zira ikisi de inançlara dayanır, ikisi de farklı alanları açıklar ve ancak bu açıklamaların birlikte değerlendirilebilmesiyle "anlam" dediğimiz ve bazen hayatımız pahasına cevaplanmasını arzu ettiğimiz o büyük soru, bir nebze de olsa cevap bulabilir. Bu cevap ise tamamen kişiseldir ve başka hiç kimseyi bağlamaz, bağlamamalıdır.

Dawkins'in masum ve mantıklı görünen bir başka sorusunu "Tanrı evreni yarattıysa hemen ardından gelecek soru 'Tanrı'yı ne yarattı?' sorusu olmalıdır." şeklinde özetleyebiliriz. İlkokuldan itibaren çocukların da sıklıkla aklına gelen bu soru, biraz mantık biliyorsanız "soru" değil, "paradoks"tur. Zira bir şeyi "Ne yarattı?" diye sorduğunuzda sorunun içinde o nesnenin "yaratılmış bir şey olduğu" iması vardır. Yani "Tanrı'yı kim yarattı?" sorusu, Tanrı'nın yaratılmış bir şey olduğu kabulüne dayanır ve hiçbir din "yaratılmış bir Tanrı"ya dayanmaz. Soru bu haliyle tam bir mantık faciasıdır ama akıl aydınlanmasını savunan Dawkins gibi modern bir zihnin bile bu çocukça tuzağa kolaylıkla düşebildiğini görmek, insan aklının sınırları açısından bize ilginç ipuçları verebilir. Aptal olduğundan mı? Hayır. Esas neden; inancın, tüm mantık kuralları

açısından ilk ve tek gereklilik olması, ondan kaçınmanın ne kadar zor ve anlamsız olduğu gerçeğidir. Göze indirilmiş akıl, aklı da gözü de kör eder.

İğneyi Kendimize Batırmanın Zamanı

Madem argümanlar böylesine çürük ve temelsiz, neden ateistler ve seküler dünya görüşünü savunanlar hâlâ var? Onların kafaları benimki kadar çalışmıyor mu yahut inanmadıkları şeyleri savunacak kadar sahtekârlar mı? Hayır, hiçbirisi değil. Esas neden, bu dünyada çoğunluğu teşkil eden "inanan" insanların inandıkları şeylerdir.

Günümüz dindarlarının en önemli sorunlarından birisi, hangi dinden olurlarsa olsunlar, seküler inancın çok önemli bir rüknünü sessiz sedasız paylaşmalarıdır: Bir oluş, bir varlık, bir olay eğer bilimle açıklanabiliyorsa orada Tanrı kavramına ihtiyaç kalmaz. Seküler sistem ve pozitivist bilim, adım adım ilerleyen bilimsel keşifleri böyle bir mantıkla kullanarak Tanrı inancını "henüz bilim tarafından açıklanamayan şeylerin irrasyonel (akıldışı) açıklama çabası" olarak hükümsüzleştirmeye pek heveslidir. Bu kavramın bir adı da vardır: Boşlukların Tanrısı (God of the Gaps). İnanan insanların büyük çoğunluğu da, aynen pozitivist zihinlerin onlardan beklediği gibi, bilimsel gelişmelerle ve bilimin ortaya koyduğu bilgilerle hiç ilgilenmeyip bilinmeyenlerle, bilinemeyeceklerle, bilim ve aklın sınırının ötesindekilerle meşgul olarak hayatlarını geçirmeyi pek severler.

Hatırlayın: İlme ve "bilmeye" en fazla vurgu yapan kutsal metin olan Kur'an-ı Kerim'e ve İslâm'a bağlı olduğunu söyleyen nice insan; karpuz çekirdeklerinde yahut bal peteklerinde Arapça "Allah" lafzı görmeyi, Ay'da "şakk-ı kamer" mucizesinden kalan bir yarık bulmayı, dünyadaki hiçbir meseleyle ilgilenmedikleri kadar kabir azabı ve ölüm sonrasıyla meşgul olmayı inançlarının temeli sanmadılar mı? 2015 yılında, Türkiye televizyonlarının ünlü bir

vaizi, tamamen uydurma ve komiklik amacıyla yapılan "Ay'da bir yarık bulundu." haberini gerçek bir haber ve "mucizeymiş" gibi saatlerce ballandıra ballandıra anlattı ve İslâm inancına sahip birçok insanı bir kez daha utançtan yerin dibine soktu. Ahirette kurtulmayı, bu dünyada faydalı işler yapmaya, araştırmaya ve bilmeye değil de anlamını dahi bilmedikleri zikir formüllerine, geleneksel ritüelleri sorgusuz sualsiz tekrarlamaya, çoğu zaman adeta cahilliği kutsamaya bağlamak, ne yazık ki, halen pek yaygın bir hastalık...

İslâm inancının temelleri; bu kâinatta, geçmişte, bugün ve gelecekte, hiçbir zerrenin Allah'ın ilminden bağımsız hareket edemeyeceği gerçeğine dayanır. Tüm yaratılmışlar, halihazırda yaratılanlar ve yaratılacak olanlar, ancak O'nun yaratmasıyla mümkündür. O aynı zamanda, bizzat kendi kitabında "sünnetinde değişiklik bulamayacağımız" garantisini de bize verendir. Yani evrendeki ilahi (fiziksel) kanunların değişmeyeceğinden hareketle, onları anlama görevi bize verilmiştir. Bilim ne bulursa o Sünnetullah'tır. Bazen belki yanlış anlar ama düzeltmek de ancak bilgiyle ve araştırmakla mümkündür. "Bilmek" için Kur'an'ın bizi yönlendirdiği tek yer "yaratılmış ayetler", yani şu muhteşem kâinattır. O'ndan hakkıyla korkanlar ise O'na hakkıyla saygı duyanlar, ancak "bilenler"dir... Bu son okuduğunuz ifadelerin tamamı Kur'an-ı Kerim'de değişik biçimlerde bolca zikredilir.

İddiam basit: Kur'an-ı Kerim gerçek ve yalın anlamına uygun yaşayan Müslümanlarla buluştuğu anda, Dawkins ve benzerlerinin söyleyebileceği hiçbir geçerli argüman kalmayacaktır. Onları düşman yahut alt edilmesi gereken rakipler olarak görenlerden değilim. Tam aksine, günümüzün bilimsel ateistleri, inancımızda neyin eksik olduğunu bize en güzel anlatan örneklerdir. Onlar bana göre Kur'an'ı ve gerçek İslâm'ı bilmedikleri için "kiliseleşmiş" tüm inançlarla birlikte Tanrı kavramına da savaş açmak zorunda kalan insanlar. Zira bu dünyada öyle sinir bozucu dünya görüşleri var ki namuslu bir insanın bunları elinin tersiyle reddetmemesi, varlığına ve yaratılış amacına zıttır. Bu inançlardan bazılarına muhak-

kak sizler de şahit olmuşsunuzdur; hafızanızı dürüstçe yoklarsanız bu tip inançların çok da uzağımızda olmadığını görebilirsiniz.

"Yeni bir medeniyet" kurmak isteyen ve bunun hayalini kuran herkes, özellikle bir sonraki nesli yetiştirme sorumluluğunu üzerinde hissedenler, bu temel sorunlar üzerinde ciddi olarak düşünmelidir.

NE KADAR ANLAYABİLİYORUZ?

"Cehaletin gerçek göstergesi; gurur, kibir ve kabalıktır."

Samuel Butler

Acaba aramızda e-posta yahut internet mesajlaşma sistemleri üzerinden iletişim kurarken en az bir kere "yanlış anlaşılmaya" veya "yanlış anlamaya" uğramayan var mıdır? Muhtemelen hepimiz, yazılı iletişimin "yanlış anlaşılmaya açık" doğasını aslında çok erkenden fark ediyoruz.

Yazışmalarda, insanlarla yüz yüze konuşurken kullandığımız ses tonlamaları, beden hareketleri ve yüz ifadeleri gibi birçok destekleyici ve karmaşık bileşenden yoksun kalıyoruz. Mesela birisi sorduğunuz soruya karşılık size "Çok güzel soru." dediğinde yüz ifadesinden ve ses tonundan, sizinle dalga mı geçtiğini, yoksa gerçekten sorunuzu takdir mi ettiğini hiç zahmet çekmeden anlayabilirsiniz. Fakat bir e-postada buna benzer bir ifade gördüğünüzde bunu anlama imkânınız yoktur. Peki, ne yapacaksınız? Elbette o anda içinde bulunduğunuz zihinsel duruma göre kendi zihinsel algınızı karşınızdakine yansıtarak aradaki bu onulmaz boşluğu doldurmaya çalışacaksınız.

Kendi zihnimizi karşıya yansıtma davranışımız, adeta bir refleks gibidir ve çoğu zaman biz farkında bile olmadan devreye giriverir. Sadece yazışmalarda değil, günlük iletişimimizde de bu refleksi sıklıkla kullanırız. Karşı tarafın ifadelerindeki esas maksadı anlama konusunda her zaman en üst düzeyde dikkat sergileyemeyiz. Zira sürekli olarak dikkatimizi dağıtan, kafamızı meşgul eden bir

şeyler var. Dolayısıyla karşı tarafın bedeninden ve sesinden gelen belirsiz işaretleri ıskalama şansımız yüksektir. Bu durumda yansıtma refleksi imdadımıza yetişir. Bilinçsiz olarak "Böyle demek istiyor." der ve anladığımıza hükmedip rahatlarız. Kısacası bu refleks, aslında işimizi kolaylaştıran bir konfor sistemidir. Fakat sözlü iletişimin kısıtlı olduğu yazışma gibi durumlarda, en baskın kullandığımız sistem bu egosantrik yansıtma sistemidir.

İnsanın zihinsel donanımına incelikle işlenmiş bu bilinçsiz özelliklerin hemen hemen tamamı, aslında hayatımızı daha kolay yaşamak ve bilincimizi serbest bırakmak üzere, karmaşık süreçleri otomatiğe bağlamak için verilmiştir. Bu rahatlatıcı ve kısa yol sağlayıcı devreler sayesinde elimizdeki işe daha rahat odaklanabilir, gereksiz ayrıntılarla bilincimizi meşgul etmemiş oluruz. Fakat kendimizi, sözgelimi, iletişim konusunda tamamen böyle "otomatik" bir sistemin insafına bırakınca hiç farkına varmadan yanlış anlaşılmalar girdabına kapılabilir ve hayatımızı iyiden iyiye zorlaştırabiliriz.

En Yakınlarınızı En Kolay mı Anlarsınız?

Eşimiz, çocuklarımız, anne babamız ve yakın arkadaşlarımız, bize genellikle anlaşılması en kolay insanlar gibi görünür. Fakat psikolojik araştırmalar bunun tam tersini gösteriyor. İnsanlar bize ne kadar yakınsa kendi zihinsel kabullerimizi onları anlamak üzere "yansıtma" davranışına daha çok başvurduğumuzu görüyoruz[3]. Bazı insanlarla sürekli görüşüyor ve onların yakın çevrelerinde yaşıyor olmamız, onları daha iyi anladığımız anlamına gelmiyor. Eğer anlamak için özel bir gayret göstermiyor, onların ruhsal durumlarına nüfuz edecek bilinçli ve asgari çabayı sarf etmiyorsak, sözgelimi, eşimizle aramızdaki "yanlış anlaşılma" oranı bazen bir yabancıyla olduğundan daha fazla olabiliyor.

3 Bu konular hakkından detaylı bilgi için Nicholas Epley imzalı *"Mindwise: Why We Misunderstand What Others Think, Believe, Feel, and Want"* başlıklı kitaba bakılabilir (2015, Vintage, USA, ISBN: 978-0307743565).

İnsanların düşüncelerini anlamak zordur. Zira her bir bilinç aslında kapalı bir kutudur ve bilim adamı bile olsanız diğer insanların zihinleri en nihayetinde sizin için bir muamma olarak kalacaktır. Bu gerçek, aynı zamanda ileri derecede sosyal bir canlı olan insanın, yaşamını sürdürmesi için gerekli olan sosyal iletişim becerileri açısından açık bir tezattır. Bunun üstesinden gelmenin yolu ise karşıdaki insanların zihinlerinin çözemediğimiz bölümlerine kendi zihinsel kurgularımızla "yamalar" yaparak onların davranış ve hareketlerini bu yolla anlamlandırmaktır. Bu garip görünen uyarlama işlemi, hepimizin pek bir uzman olduğu bir beceridir ve aslında en önemli zaafımızdır.

Her Şeyin Anlamını Anlamak

Bu minik örneklerden, karşımızdaki insanları anlamaya çalışırken bile ne kadar zorluk çektiğimizi sanırım fark edebildik. Peki, şimdi bir adım ileri atalım ve inandığımız dinin mesajını ne kadar doğru anlayabileceğimize bakalım.

Her şeyin Yaratıcısı olan bir varlığa inanıyorsanız O'nun, bildiğiniz her şeyden daha üstün ve daha karmaşık olması gerekir. Çünkü bildiğiniz en acayip şeylerin tümünü, bilmedikleriniz de dahil olmak üzere, O yaratmış olmalıdır. Yaratılan her şey, Yaratıcısı'na nispetle daha alt düzeyde varlıklardır. Yani bizler de inandığımız Yaratıcı'ya göre oldukça alt düzeyde ve "basit" varlıklar olmalıyız.

Kendimiz gibi sıradan insanları bile anlamakta zorluk çekerken acaba Yaratıcı'yı nasıl anlayabiliyoruz? Mesela Müslümansanız elinizde Kur'an-ı Kerim gibi bir yazılı metin var. İnsanlardan gelen e-postalar bile bu kadar yanlış anlaşılmaya açıkken elimizdeki 600 küsur sayfalık bir metni "hakkıyla" anlayabileceğimizi iddia edebilir miyiz? Sanırım hayır. Peki, başka ne var? Bir sonraki seviyede, mesela "hadisler" diyebilirsiniz fakat bunlar da neticede "yazılı" metinlerdir ve bizler gibi insanlar tarafından tarih boyunca bize aktarılan anekdotlardan oluşur. Peki, başka bir şey var mı?

Aslında pek yok. Sonuç olarak bu büyük belirsizlik içinde sarılabileceğimiz ilk can simidi, yine o bencil, egosantrik yansıtma refleksimizdir.

"Allah bizimle beraberdir." sözünü duymuşsunuzdur. Bunu neredeyse her dinden insan söyler ve doğrudur da. Zira her inanan, inandığı İlah'ın "aynen bildiği gibi" olduğuna iman etmiştir. O'nu anlayamayacak kadar karmaşık bulduğu için de bilmeden, zihinsel yamalama süreciyle, Yaradan'ının muradını kendi zihniyle tevil edip öyle anlamlandırır. Bu konuda yapılan beyin tarama çalışmaları, inanan insanlardan "Tanrının zihninden geçenleri" ve "kendi zihinlerinden geçenleri" düşünmeleri istendiğinde her iki durumda da aynı beyin devrelerinin faaliyete geçtiğini gösteriyor. Bunda şaşılacak bir durum yok; elimizdeki en kullanışlı araç, bu konuda kendi zihnimiz ve zihinsel reflekslerimizdir. Çünkü bir başkasının, hele hele bizi Yaratan Zat'ın "zihnini" okumak gibi bir donanımız, en azından bildiğimiz kadarıyla, yok.

Kendini Bilmek...

Ben bütün bunlardan ne anlam çıkartıyorum? Bir insan, bir Müslüman ve bir sinirbilimci olarak kendi zayıflıklarımı anlamak, her zaman bana yeni kapılar açmıştır. Aynı zamanda bu bilgi, bu fıtri zayıflıklarını bilmeyen insanların "Allah adına" cinayet işlemelerinin, zulüm yapmalarının, adaletsiz davranabilmelerinin, tembellik edebilmelerinin ardında yatan mekanizmayı biraz olsun anlayabilmeyi de sağlıyor diye düşünüyorum. "Allah böyle istiyor" sandığımız birçok şeyi aslında "zihnimiz öyle istemektedir" ve bu zafiyetimizi bilmeden bu tehlikeli düşünce yanlışının farkına bile varamayabiliriz.

İslâm'da Allah'ın kelamı olan Kur'an-ı Kerim'i okuma oranımız ortadadır: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 2010 yılında yaptırdığı bir araştırmada Müslümanların %20'sinin Kur'an'ı hiç eline almadığı, %80 kadarının ise okusa bile, içinde ne yazdığını bilmediği orta-

ya çıkmıştı. Bu elbette bir inanç için vahim bir durumdur. Fakat daha vahim olanı, "ana mesajından" habersiz olduğumuz bir din hakkında "kesin kanaatlerimiz" olmasıdır. Giyim kuşamımız, helal-haramımız, iyi-kötü telakkilerimiz, ibadet-tâat anlayışımız ve daha nice "dinî bilgilerimiz" neredeyse tartışılmaya gerek olmayacak kadar "açık ve sarih" görünür. Tartışma ve şüpheler, olsa olsa detaylarda, önemsiz ayrıntılardadır. Zira "ana mevzuyu" çoktan anladığımızdan genellikle eminizdir. Halbuki kökten yanılıyor olmamız her zaman daha büyük bir ihtimaldir. Fakat baştan beri anlatmaya çalıştığım "zihinsel yansıtmalar" gibi kolaylıklar sayesinde, bu eksiklik çoğu zaman bizleri pek fazla rahatsız etmez. Zira bizden "murat"ın ne olduğu konusunda kendimizi çok emin hissederiz. Bu hale, İslâm literatüründe "gaflet" adı verildiğini de duymuş olabilirsiniz...

"Kendini bilmek gibi irfan olmaz." derler. Kendimle ilgili böyle bir bilgi, bir zafiyet öğrendiğimde hemen alarm çanları çalmaya başlıyor ve "Acaba nerede nefsimden, nerede Hak'tan bahsediyorum?" diye kendimi hızla sorguya çekmem gerektiğini hissediyorum. Ayrıca zihnimdeki bu kolaycılık devrelerinin hem bilinçsizce hem de günde 24 saat çalıştığını fark edince yükümün ne kadar ağır, emanetin ne kadar çetin olduğunu bir kez daha anlıyorum. Ama ne kadar fark edebiliyor, ne kadar gereğini yapabiliyorum, işte orası meçhul...

Bana sorarsanız, Kur'anî ifadeyle "yeryüzünde bozgunculuk çıkaran insan", kendi üzerine kafa yormamayı seçenlerden çıkıyor; özellikle de bu "bilgi çağında". "Düşünememek", bir hastalıktan yahut eksiklikten kaynaklanabilir ama "düşünmemek" büyük bir suçtur.

Kendimize ve zihnimize vakit ayırarak üzerimizdeki emanetin ağırlığına uygun bir vaziyet almamız şart...

Bu konuda acele etmeli. Çünkü vaktimiz dar, işimiz zor...

SİZİN SİYASETİNİZ

"Siyasete kafa yormuyor olabilirsiniz
ama emin olun, o size kafa yoruyor..."

Kerry Washington

Çoğumuz, siyaseti yahut politikayı, günlük hayatımız içerisinde cereyan eden bazı politik olaylar koleksiyonu olarak algılamaya eğilimliyizdir. Özellikle, güncele boğazına kadar batmış gazetecilerin yoğun olarak gündem belirlediği bir vasatta, bu algı çok da yanlış değildir. Siyasiler bir şeyler söyler, bazı kararlar alınır, kimi zaman krizler ve sürtüşmeler ortaya serilir ve siyaset dışı olan sivil sıradan insanlar, sıklıkla bunların sonuç ve nedenleri üzerinde konuşup fikir alışverişi yapar ve üzerinde fazlaca durmadan geçer giderler.

Bu kadar bizden, sıradan insandan uzak ve etki-yetki alanı dışında bir mesele olarak durmasına rağmen, siyaset fena halde yaşamımızın içindedir. Her gün bir vesileyle birçoğumuz siyasete dair bir mevzuda fikir beyan eder, endişe duyar, destek ibraz eder yahut aslını öğrenmek için çeşitli ölçeklerde zaman harcar. "Bir tanıdığından" duyduğu "perde arkası" bilgileri anlatmayı seven arkadaşları dikkatle dinlemeyi severiz. Bu sanal iktidar oyunu, sıradan insanın her zaman ilgisini çeker ve bundan böyle de bu gerçek pek değişecek gibi değildir. Desteklediğiniz kişi yahut kurum idealist, hak yemez, adaletin temsilcisi gibi bir algıyla kodlanırken karşı kampa ait kişi ve kurumlar cahillikle, aptallıkla, düşmanlıkla, hainlikle yahut işbirlikçilikle kodlanır. Zihin açısından ileri

düzeyde konforlu böyle bir etiketleme sistemi üzerinden bir insan, beynini hemen hemen hiç kullanmadan günlerce yahut aylarca "fikir" yürütebilir, bununla orta şiddetli nice tatminler yaşayabilir.

Siyaset, aslında insan faaliyetleri arasında oldukça önemli bir yer tutmalıdır; buna bir sözüm yok. Çünkü siyaset; sizin dünyayı nasıl algıladığınızla, ona nasıl muamele ettiğinizle, fikrinizi ve yaşamsal zihin kodlarınızı nasıl uygulamaya döktüğünüzle yahut dökeceğinizle yakından ilgilidir. Fakat bizdeki günlük siyaset anlayışı, bunları nadiren içeren bir yapıya sahiptir: Bizler ekseriyetle, tanımadığımız, bilmediğimiz, medyadan sürekli ve programlı olarak üzerimize pompalanan insan siluetlerinin "yapıp ettiğini vehmettiğimiz" zanlar üzerinden, sanal bir münakaşa zemininin kaygan yüzeyinde yaşayıp gideriz. Ama siyasetin, esasında yaşamımızı ne kadar şekillendirmiş ve şekillendirmekte olduğunu pek bilmeyiz yahut bilmek istemeyiz.

Çoğu insan gibi belki siz de arkadaşlarınızla siyaset konuşmadığınızda yahut gazete köşelerinde, internet sitelerinde siyasete dair bir haber okumadığınız zamanlarda, siyasetten uzak, normal bir hayat yaşadığınızı düşünüyorsunuz. Ama bu düşünce, aslında fena halde yanıltıcıdır. Bugün bizzat o sıradan sivil hayatlarımızda yaşarken yaptığımız birçok sıradan faaliyet, geçmişteki siyasi tercihlerin ve baskın fikriyatların şekillendirdiği alışkanlıklardan ibarettir. Giyimimiz-kuşamımız, konuştuğumuz dildeki kelimeler, kafamıza taktığımız yahut takmadığımız başlıklar, ceplerimizde gezdirdiğimiz aksesuarlar, bir marş duyduğumuzda gösterdiğimiz tepkiler, sevdiğimiz müzik türleri, beğendiğimiz sanat eserleri... Birçok "sıradan" insani davranış kalıbımız, geçmiş dönemlerdeki siyasi karar ve izleklerin günümüzde bize bıraktığı tonlarla boyanmıştır. Hatta dinî inançlarımız bile...

Aynı çatı inanca, İslâm inancına sahip olup da kendi mensup olduğumuz mezhepten olmayan insanları doğrudan "öteki" olarak algılamamız aslında dinî değil, siyasi bir meseledir. Aynı otomatik etiketleme sistemi, cemaatlerden mahallelere kadar inebilir.

Bunların tamamının kökeninde İslâm'ın temel kaynaklarındaki bilgiler değil, geçmiş zamanın siyasi tercih ve ekollerinin etkisi vardır. Bakarsanız hepsi İslâm, hepsi Müslüman'dır fakat birisine göre yekdiğeri şaşkın, sapkın, gafil yahut cahildir. İbadetlerimizde benimsediğimiz usuller, giydiğimiz esvap, tesettür anlayışımız, okuduğumuz virdler... Hemen hepsi, siyasi geçmişin izlerini taşır. İslâm'da mezhepler arasındaki ihtilaflar, aslında temelde değil, siyasi alanda farklılık gösteren anlayışlardan müteşekkildi. Bugün farklı mezhep akımları arasındaki farklılıklar sadece basit içtihat farkları olmanın ötesinde, siyasi bir ayrışma noktasına kadar gelmiş durumdadır. Çok şükür ki bu tip bir yarılma, Hıristiyan dünyasındaki mezhep ayrımcılığı kadar derin bir bölünmeyi (henüz) netice vermemiş durumda. Fakat yaşadığımız andaki uyanıklık düzeyimiz, geleceğin dünyasının "siyasi" duruşlarını da etkileyecek bir potansiyele sahip. Aynen geçmişin yükünü taşımamız gibi...

Bir dönem bu ülkede, hanımların örtünmek amacıyla kullandığı "başörtüsü", bir "siyasi simge" olarak işaretlendi ve kamu kurumlarında, hatta ortalık yerlerde göz çarpması ne pahasına olursa olsun engellenmeye çalışıldı. Karşı argüman ise "Hayır! Biz bunu inancımızdan dolayı örtüyoruz." biçiminde ifade edildi ve bu kavga yıllar boyu devam etti. Fakat gerçek daha basitti aslında: Evet, başörtüsü gerçekten de bir siyasi simgeydi. Aynen başörtüsüzlüğün, tayyör giymenin, yakaya takılan Atatürk rozetinin yahut falanca kulübe-cemaate mensubiyetin birer siyasi simge olması gibi...

En açık kanıtı; başını örten kızlarımızın başörtüsünün şekline, bağlanma biçimine, iğneleme yerlerine ve duruşuna gösterdikleri ileri düzeydeki "biçimsel" hassasiyetti. Örtmesi, "setretmesi" yetmiyor; belli bir "şekle" oturtulmayan başörtüsü bir türlü "olmuyor"du. Belirlenmiş, kuralları önceden birileri tarafından çizilmiş bir veya birkaç örtünme biçimi, aynen "modern Cumhuriyet kadınları" için zorunlu olan esvap gibi mecburdu. Halbuki düşünürsek tesettürlü gezmenin teorik olarak milyon çeşidi mevcut olabilmelidir. Ama yoktu; ya o ya bu şeklinde bir tercih zorunluluğu o dönemin en bariz dayatması olarak aklımızda kaldı. Zira

o "özel" örtü biçimi, mesela Kur'an'da tarif edilmiş değildi fakat "siyasi geçmiş" içinde inşa edilen kimlik ifadesi, tabii olarak, bu insanlarda kendisini bu şekilde gösteriyordu. Bir kavganın terminolojisi, kavgayı anlamak ve belki de barışı sağlamak için en önemli ipuçlarını içerir ama biz onlara vakit ayıramayacak kadar günlük siyasetle kavga eder, ettiriliriz.

Etrafımızdaki insanların çoğu, ana babadan gördüğü, ailesinden tevarüs ettiği dine, mezhebe, yaşam tarzına bağlı yaşar. Üzerinde düşünülmüş, tercih sonucu irade edilmiş bir hayat tarzı pek rastladığımız bir seçenek değildir. Siyaset biraz daha gevşektir; bazımız ana babasının, ailesinin siyasi eğilimden farklı bir çizgi izler elbet ama bu çizgi de aslında sözü geçen, özenilen başka kişilerden, gruplardan yahut insanlardan ilhamlarla seçilir ve izlenir. Kısacası; uğruna kavga ettiğimiz birçok özelliğimiz, aslında birer mirasyedi misali, cebimizde hazır bulduğumuz değer ve davranış kalıplarından ibarettir. Onlar "bizimmiş" gibi uğurlarında dövüşmeyi, hatta ölmeyi bile göze alabiliriz. Bana sorarsanız bu kâinatta bundan büyük tuhaflık olmasa gerek.

Bugün bu kör dövüşünü, bu kısır döngüyü kırmaya niyetli insan sayısının artışında şahsen bir artış gözlemliyorum. Siyaset bayağılaştıkça, toplumsal hafızayı destekleyen internet arşivleri birikmeye devam ettikçe bu "uyanıklık" halinin artacağına dair bir hüsnüzannım var. Bugün gönülden ve "ciğerden" taraftar olduğumuz siyasi tercihlerin, yarın çocuklarımızı ve torunlarımızı nasıl bir dünyada yaşamaya zorlayacağını düşünmeye çalışanların sayısı çok şükür ki artıyor. Elbette halen çoğu türdaşımız, ne için kavga ettiğini dahi bilmeden bir şeylerin kavgasında nefer olmaya can atıyor, hatta belki fırsat buldukça ön saflarda çarpışıyor. Fakat bugünün siyasetinin bugüne etkisinin aslında ne kadar az olduğu, geçmişin siyasi maceralarının bugüne ve bugünün kavgalarının yarına nasıl etki edeceği sanki biraz biraz anlaşılmaya başlanıyor gibi. İnşallah öyledir.

Her şeyi (evet, her şeyi) yeni baştan düşünmek bir yük, zahmet yahut boş iş değil. Bu, Allah'ın tüm inananlara doğrudan emri

olan kadim bir insani vazifedir. Başlangıç noktası ise "Elimdeki gerçekler (facts) nelerdir? Neleri gerçekten biliyorum?" sorusunu sormaktır. Her bir davranışımızdaki bilinç düzeyimiz, bu dünyaya yaptığımız katkının düzeyini de belirler. Arada bir durup da kesin bildiğimizi düşündüğümüz şeyleri sorgulamak, hiç de kötü bir fikir değil aslında. Zira insanı geliştirecek nice fikir tohumu, doğruluğundan kesin emin olduğu yanlışlarında gizlidir. Arama cehdinin hepimize nasip olmasını dilerim...

SENİN DİNİN HANGİSİ?

"Kendine inanmadan Tanrı'ya inanamazsın."

Swami Vivekananda

Bir dinî inancın var mı? Yoksa şimdilik işin kolay!

Ama eğer varsa sana birkaç sorum olacak izninle... Fakat lütfen, hemen cevap vermeden önce her birinin üzerinde azıcık da olsa düşün, olur mu? Ağır ağır, sindire sindire gidelim...

İnancının adı ne? Müslüman mısın, Hıristiyan mı, Budist mi, Zerdüşt mü, Yahudi mi, ateist mi, deist mi veya bir başkası mı?

Seninle aynı inanca sahip kaç kişi tanıyorsun? Müslüman isen kaç Müslüman, Hıristiyan isen kaç Hıristiyan, inançsızsan kaç inançsız tanıyorsun?

Dünyada kaç kişi aynı isimle senin inandığın dine inanıyor, biliyor musun? Milyarlar, milyonlar, yüz binler, on binler?

Peki, tanıdığın dindaşlarını düşün; kaçıyla tıpatıp aynıdır inancın? Anne baban, eşin dostun, kardeşin-arkadaşın; hangisiyle yüzde yüz örtüşüyor inançların?

Hayır mı? Normal; zaten aynısına inansan kalır mıydı "başka bir insan" olmanın anlamı?

Peki dinine ne kadar bağlısın?

Mesela dininin en üst mertebesinde gördüğün insanlar, mesela peygamberler gibi yaşayabiliyor musun tüm hayatını?

Hayır mı?

Peki, tanıdıkların arasında böyle kimseler var mı?

Yine mi hayır?

Normaldir; peki neden "tam" olamıyorsun dininin istediği gibi?

Neden "doğru olduğuna inandığın" şeylerin hepsini tastamam yapamıyor, yaşayamıyorsun?

İmkânsız mı? Neden?

Fazla mı karışık yoksa?

Senin yaşamına asla uymayacak şeyler de mi var inancında?

Peki, inandığın dinin güzel öğütleri vardır, değil mi? Kötülük yapma, cana kıyma, hak yeme, adaletli ol... gibi.

Onlara uyabiliyor musun?

"Elinden geldiğince" öyle mi?

Ama hepsine uyamıyorsun herhalde. Zira sen de insansın, değil mi?

Ama senin uyabildiklerine uyamayanlara, senin inandığına aynı isimle inanmayanlara bozuluyor musun? Onları eksik, gafil, düşüncesiz görüyor musun?

"Hayır" demen saçma olur sanırım. Çünkü öyle düşünmesen neden inanasın böyle şeylere?

Evet ise cevabın, söyle bakalım: Senin uyamadığın kısımlara uyanlar aynı şeyleri senin için düşünseler, sana bunları söyleseler ve seni gafletle, dalaletle, cehaletle itham etseler ne hissedersin?

Peki, kızma. Amacım seni kızdırmak değil...

Bu dine inanmak nereden geldi aklına?

Anne babandan farklı bir dine mensup musun?

Dininin adı onlarınkiyle aynı mı? İçine mi doğdun, yoksa yolda mı buldun?

Çoğunluk gibiysen sen de içine doğduğun dinî inanca devam ediyorsun. Ama bir taraftan da bunun "doğru yol" olduğuna eminsin sanırım?

Peki, nasıl ve neden bu kadar şanslısın?

Başka "dinlerin" içine doğmuş ve ömürleri boyunca dinlerine inanmaya, dinlerinin gereklerini ellerinden geldiğince uygulamaya devam etmiş senin gibi "dindar"lardan nasıl bir farkın var, düşündün mü?

Miras aldığın inançlarla "ebedî ödül"e kavuşabileceğini düşünüyorsun, yanılıyor muyum?

Peki, inandığın Yaratıcın, sana neden böyle bir "kıyak" geçiyor?

Neden diğerlerine değil de bizzat sana ve senin gibilere?

Yanılıyor olmayasın?

Futbol takımı tutar gibi din tutmak, bizleri cennete götürür mü ki?

Neyse, yine hassas bir noktadayız sanırım. Konuyu biraz değiştirelim mi?

Peki...

Dininin sana ne emrettiğini biliyor musun? Gerçekten ne emrettiğini?

Aslında, temelde, özde sana ne diyor inancın, biliyor musun?

Ne kadar düşündün şimdiye kadar bunun üzerinde?

Başkalarından daha fazla düşündüğüne eminim; sen de emin misin?

Öyle ya, yoksa neden hayatın bu kadar nimetinden mahrum kalasın; içgüdülerine ve dürtülerine bu kadar muhalif davranasın?

Dininin temelleri konusunda, seninle aynı dine inanan herkesle yüzde yüz aynı fikirde misin?

Aranızda hiç görüş ayrılıkları yok mudur?

Varsa aynı dinden olmanızda bir sorun oluşturmaz mı bu durum? Hangi noktadan sonra artık "din kardeşi" olamazsın diğerleriyle?

Dinî inancın temelleri diyorum; farklı olabilir mi aynı din içinde?

Olabilir gibi sanki, ne dersin?

Bak, mesela birileri dinin temeli diye kelleleri kesiyor; birileri de yine aynı dinin temelidir diye tüm insanlığa, hatta tüm canlılığa iyilik etmeye gayret ediyor. Bir başkası kendi dinine mensup olanlar dışındakilere gizliden gizliye hor bakıyor; bir başkası ise yine seninle aynı dine mensup ama hiçbir şeyi umursamıyor, sadece kendi cennetinin peşinde...

Hangisi senin din kardeşin? Hangisi aynı ve tıpkı sen?

Peki, birileri "dinine" laf edince hopluyor musun yerinden? Üzerine alınıyor musun, sanki sadece sana söylenmiş gibi?

Birileri dininin senin de "aşırı" gördüğün uygulamalarına eleştiri getirdiğinde "Gerçek din bu değil!" deme ihtiyacı duyuyor musun?

Dinin, başka insanların acılarını görmene ve onları paylaşmana mani olabiliyor mu?

Bazı dindaşlarınla aranda çok fark vardı, değil mi? Peki, neden birisi dinini eleştirince sanki diğerlerinden bir farkın yokmuş ve hepiniz tıpkıbasım aynıymışsınız gibi refleks gösteriyorsun?

Bir şey daha soracağım:

Dininin iyi bir seçim olduğunu düşünüyor olmalısın. Diğer insanlara da önerir misin?

İnancın sadece senin ırkına, senin akrabalarına, senin çevrende yaşayan insanlara has değil herhalde; evrensel bir mesaj değil mi?

Öyleyse ne diyor bu mesaj?

Mesela dünyanın öbür köşelerinde yaşayan insanlar neden senin dinini seçmeliler?

Senin inancın, onlara nasıl "daha iyi bir dünya" öneriyor?

Mesela o dine inanmak, seni onlardan daha üstün, daha iyi ve daha mutlu bir insan yapıyor mu?

Müreffeh ve sağlıklı bir Danimarkalıya, açlıktan tüm köyü kırılan bir Afrikalıya, zengin bir Amerikalı tüccara, Meksikalı bir uyuşturucu tacirine, Tibet dağlarında meditasyon yapan bir Budist köylüye, üçüncü dünya ülkelerinde misyonerlik vazifesi gören yaşlı bir rahibeye, Rock konserinin ön sıralarında kendinden geçen bir Rus gencine, onlarca eşi olan Asyalı bir toprak ağasına, laboratuvarda son teknolojik cihazlarıyla en üst düzey bilimsel araştırmalar yürüten Hollandalı bir araştırmacıya, toplum dışına itilmiş ve marjinalleştirilmiş homoseksüel bir gence, kutup dairesinde fok avcılığı yapan bir yerliye ve dahi dünyadaki milyonlarca farklı insana ne sunuyor, ne öneriyor senin inancın?

Bu insanlar neden kendi yaşamlarını bir kenara bırakıp da senin inancını seçsinler?

Onlara ne vadediyor senin inandığın mesaj?

Daha da önemlisi, o mesaj seni nasıl daha iyi bir insan yapıyor?

Yapıyor mu gerçekten?

Diğer insanlar nasıl istifade edecek bu seçkin inançtan? Birkaç kelimeyi tekrar edip birkaç ritüeli öğrendikten sonra, hayatlarına aynen devam mı edecekler? Yoksa aynen senin gibi mi yaşamaları gerekecek?

Peki, denediler ama beğenmediler, ne olacak? Çıkarken "katli vâcip" mi olacaklar? O dine girerken olduğu gibi rahatça çıkabilecekler mi? Çıkmak isteyecekler mi?

Tamam, seni bunaltmak istemem! Son birkaç soruya izin var mı?

Peki, artık şu dini biraz kenara bırakıp seninle ilgili birkaç konuya dokunalım mı?

Söylesene, sen olmasan bu dünyadan önemli bir şeyler eksilir miydi?

Şu anda yok olsan mesela, seni hiç kimse hatırlamasa yahut hiç doğmamış olsan dünya aynı şekilde devam eder miydi?

Varlığınla yokluğun arasında nasıl bir fark var, düşündün mü?

Yani hülâsa, neden varsın, bunu düşünmeye ne kadar vakit ayırdın şimdiye kadar?

Kozmik bir kaza eseri olarak mı buradasın, yoksa özel bir amaçla mı yaratıldın?

Dinî bir inancın da varsa demek ki kaza değil burada olman, değil mi?

Yaratılmışların en şereflisi olan sen misin? Bu yaşadığın mıdır, o en büyük "şeref"?

Peki, umuyor musun yeterince ömrün olduğunda o şerefe layık bir şeyler yapmayı?

Varlığına gerçek bir anlam vermeyi başarmayı?

Madem kaza eseri değil varlığın; peki neden?

Neden varsın?

Aklına gelen ilk tepkiyi vermek, ailenden ilk gördüğüne inanmak, etrafındakilerin yaptığını tekrarlamak için mi?

Neden?

Ve merak ediyorum; ey nefsim, bu sorulara adam akıllı cevap verecek kadar yaşayabilecek misin?...

YENİ YILLARA YENİ MESELELER

"Tabiata derinlemesine bakarsanız
her şeyi daha iyi anlarsınız."

Albert Einstein

Gündemden bazen siz de sıkılıyor musunuz? Ateşli tartışmalarla zaman su gibi akıp gitmediğinde, dışarıdan şöyle serinkanlılıkla bakınca dün başka, bugün başka isimlerle hep aynı kısır meselelerin tartışılmasından sizin de içinize sıkıntı geliyor mu? Şahsen ben birkaç yıl evvel sıklıkla bu tip bir ruh haline giriyordum ama gündemi takip etmeyi bırakıp işime odaklanmaya başladıktan sonra bu dünyada başka dertler olduğunu da fark etmeye başladım. İşin garibi, bu dertlerin birçoğu aslında ya bizzat bizim derdimizdi yahut bütün dünyayla birlikte bizi de ilgilendiren meselelerdi fakat ne hikmetse, birkaç cılız ses dışında, ülkemizde böyle sorunların esamisi bir türlü okunmuyordu.

Ben de bilvesile, hazır takvimlerimiz yeni bir seneye doğru dönerken, kendine gerçek sorun arayan arkadaşlarımıza elimden geldiğince birkaç alternatif sunmaya çalışayım. Beğenen alır, beğenmeyen eldeki hazır gündemlerle idare eder artık...

Modern Zamanlar, Kadim Belalar

Bir zamanlar 2000'li yıllar, bizim gibi 60 ve 70'lerde doğanlar için "bilim kurgu" yıllarıydı. Küçüklüğümde, 1999 yılında geçen ve Ay'da kurulmuş bir üste yaşanan olayları anlatan "Uzay 1999"

diye bir dizi bile vardı. 2000'li yılların büyülü yıllar olacağına bir şekilde inandırılmıştık. Parlak elbiseler giyecek, uzayda koloniler kuracak, hastalıkları, suçları, fakirliği ve çevre kirliliğini tarihe gömecek, hani deyim yerindeyse, altın çağ gibi bir şeyde yaşayacaktık. En azından piyasadaki ekser bilim kurgu eserleri ısrarla böyle bir tablo çiziyordu. 2000 yılı yaklaşırken bile bir "tuhaflık" olacağına dair beklentimizi kaybetmemiştik; çoğumuz "milenyum krizi" gibi altı boş korkuları heyecanla beklemeye başladı. Bilgisayarların çökeceğine ve dünyanın dijital bir kaosa sürükleneceğine dair kesin inanç taşıyan nice çağdaşlarımız çıkmıştı ortaya. Eh kolay değil. Asır şöyle dursun; ikinci milenyuma giriyorduk, yani "bin yıl" değiştiriyorduk ne de olsa...

Şu anda tarih 2016 yılını gösteriyor. 21. yüzyılın ilk onda biri geçeli altı sene olmuş. Sadece yaşlanıyoruz ve etrafta pek de bilim kurgu vâri değişiklikler yok. Cep telefonlarını, görüntülü görüşmeleri ve bazı ufak tefek teknolojik oyuncakları çıkarsanız yaşamımızda fazla değişen bir şey görmüyoruz aslında. Belki de en büyük değişiklik, küresel olarak tüm dünyaya hızla yayılan ve önü alınamayan tüketim iştiyakımızda göze çarpıyor. Artık sıradan bir insanın havsalasının alamayacağı bir hızda ve çeşitlilikte üretilen teknolojik alet edevat, dünyanın her tarafında peynir-ekmekten daha hızlı satılıyor. Çöpler elektronik atıklarla doluyor, hayatımızı kolaylaştırmayı vadeden cihazlar, dünyayı yavaş yavaş bize dar ediyor.

Haberlerden zihnimize boca edilen anahtar kelime tuğlalarıyla çevremize örülüp duran yerel gündem duvarının üzerine kafamızı biraz kaldırabilsek, elimizin altındaki internet bize acayip şeyler söylemeye hazır aslında. Dünyada birçok insan, hatta dünyanın birçok gelişmiş ülkesi, çaktırmadan ufuktaki bir "küçük kıyamet" için hazırlıklar yapıyor. Zira birçok bağımsız enstitünün ve bilim adamı gruplarının yaptığı tahmin çalışmaları, yakın bir gelecek için çoğumuza sürpriz, hatta "saçma" gelecek bazı sonuçlar veriyor. Yapılan son simülasyon çalışmaları, dünyadaki dengesiz tüketim nedeniyle yaklaşık 2020'li yıllar itibariyle ciddi bir küresel ekono-

mik çöküş öngörmekte. Üstelik bu çöküş, bildiğiniz krizler gibi bir şey de değil. Bildiğimiz, kelimenin tam anlamıyla bir "çöküş".

Medeniyetin damarlarında dolaşan kan misali bugün her şeyimizi üzerine kurduğumuz petrol, tükenmek üzere. Artık toprağın altından petrol çıkartmanın maliyeti gittikçe artıyor. Yakında, bir varil petrol çıkartmak için bir varil petrol harcamamız gerektiğinde petrol üretmenin bir anlamı kalmayacak. Çok uluslu petrol şirketlerinin ve gözü doymaz küresel sermayenin dünya batana kadar kârları azami düzeyde tutma isteği, alternatif enerji kaynakları üzerindeki araştırmaları baltaladığı gibi, sıradan insanların durumun ne kadar vahim olduğunu anlamalarını da aktif olarak engellemeye devam ediyor. Büyük medya organları, tüm dünyada, bu açık bilimsel sonuçlara adeta sağır ve dilsiz gibi tepki veriyor.

Çok sevdiğimiz ve sürekli büyümesiyle övündüğümüz ekonomilerimiz, temel yakıtı olan küresel sermayeden mahrum kaldığında ne yiyip ne içeceğimiz gibi temel bir sorunla karşı karşıya kalacağız ve bu konuda hiçbir şahsi yahut milli planımız varmış gibi görünmüyor. Tabii sadece kıt kaynaklardan dolayı aç kalmaya başlamayacağız; bugün alıştığımız savurgan yaşam düzeyini sürdürebilmek için birbirimizin kaynaklarına musallat olacağız ve sonuçta çıkacak olan savaşlarda belki de milyarlarca türdaşımız hayatını kaybedecek. Bu konuda çok iyi olduğumuzu sanırım hepimiz iyi biliyoruz.

Ekolojik Ayak İzi

"Ekolojik ayak izi" bu dünyadaki en önemli etkimiz. İnsanoğlu, diğer canlılardan farklı olarak, yaşadıkça çevresini değiştirip belli düzeylerde kirletiyor. Bu özellik insanın tabiatında var. Arkasında bıraktığı geri dönüşsüz değişikliklere de ekolojik ayak izi diyoruz. Fakat bugün insanlığın ekolojik ayak izi, her yıl onlarca atom bombası kadar zarar vermeye başladı.

Atmosfere saldığımız karbondioksit, çoktan iklimimizi değiştirmeye başladı. Dünyanın ortalama sıcaklığındaki artışlar artık geri dönülmez noktayı aştı. Yılda birkaç derecelik artışlar gözünüze az geliyor olabilir fakat bu minik artışlar, çok yakında "eşeğin belini kıran saman çöpü" mesabesine erişip yeni bir buzul çağını tetikleme potansiyeli taşıyor. Kutuplarda eriyen buzullar, kuzey ve güney denizlerinde dünyanın ısı dengesini sağlamak üzere sürekli devr-i daim yapan açık deniz akıntılarının yönünü değiştirmek, hatta onları tamamen ortadan kaldırmak üzere. Geçmişte defaatle gelip gittiğini bildiğimiz buzul çağları da böyle geldi ve etkileri yüzyıllarca sürdü. Fakat bugün bu tabii döngüyü kendi aleyhine olabildiğince erkene çekmeye çalışan bir garip canlı türünün, yani insanoğlunun yaşadığı bir zamandayız. Ayrıca, öleceğini bilip de umursamayan bireyler gibi, gözümüzün önünde sonumuzu getirme potansiyeline sahip bu hadiseler çoğumuzun kılını bile kıpırdatmıyor.

Tohumlarımız, tarım alanlarımız, bitki çeşitliliğimiz, biyolojik donanımımız hızla tükeniyor. Sadece canlı bedenlerde hızla ve kontrolsüz olarak büyüyen kanser hücrelerinde görülebilecek bir "ekonomik büyüme" takıntısı, bizi çoktandır bu dünyanın en tehlikeli "kanserine" dönüştürmüş durumda. Üretebildiği kadar üreten bir ekonomi ile tüketebildiğince tüketen bir insan topluluğu, yeni dünya düzeninin de temelini oluşturuyor ve bu şekilde farkında olmadan kendi kendimizi hızla tüketiyoruz. Dünyadaki herkesin ortalama bir Amerikalı gibi yaşamak istemesi halinde üzerinde yaşadığımız dünya gibi en az 4,5 tane daha ilave dünyaya ihtiyacımız olduğunu biliyoruz ama "yetim hakkı yemeyi" yasaklamış bir dinin mensubu olsak da bir "Amerikalı gibi" yaşama özlemini ve refleksini içimizden atamıyoruz. Sınırlı bir dünyada sınırsız büyümek gibi "delice" bir isteğimiz var; kimse de "Nasıl olacak bu iş?" diye sormuyor.

Haddi Aşanlar

Bahsi geçen büyük felaket için geri dönülmez noktayı geçeli çok oldu. Şu anda tüm dünya insanları "derviş" gibi kıt kanaat yaşa-

maya başlasa bile, artık bu çöküşü geri döndürme şansımız yok gibi görünüyor. *"Allah haddi aşanları sevmez."* diyen ilahi emrin inananları olarak, haddi aşan insanın nelere sebep olduğunu bir kez daha canlı yayında görecek bir nesil olacağız gibi görünüyor. Çevreye en çok sahip çıkması ve onu "emanet" bilmesi gereken Müslümanların bu denklemdeki durumu da çok daha içler acısı...

Kısacası; çocuklarımız ve hatta muhtemelen bizler, normal ömür süremiz içinde bugün adına "sorun" dediğimiz mugalataları mumla aratacak bazı sorunlar yaşayacağız gibi görünüyor. En azından bilimsel verilerin göstergeleri bu yönde. Bilime ve tahminlerine çok güvenmiyor olabilirsiniz, fark etmez. Fakat bin kişinin "Bir şey olmaz, gayet güvenli." dediği bir yola gitmekten, bir tek kişinin "Ufak bir sorun çıkabilir." demesiyle vazgeçebilen insanoğlu, günümüzde geleceği tahmin etmekle uğraşan hemen herkesin ağız birliğiyle yaptığı uyarılara kulak tıkamaya devam ediyor. İnsanları, alışageldikleri yaşam tarzlarını sırf "insanoğlunun iyiliği" için değiştirmeye ikna etme çabaları da artık boş ve faydasız.

Size tavsiyem: En yakın zamanda ve ilk imkân bulduğunuzda bir şeyler ekip dikebileceğiniz, kendi mahsulünüzü üretip tüketebileceğiniz ufak bir bahçe yahut tarla gibi bir sığınak edinin. Yeni çevre dostu tarım tekniklerini ve kendi başınıza hayatta kalma tekniklerini elinizden geldiğince öğrenin (bu konuda mesela Buğday Derneği'nin çok güzel çalışmaları var, takip edebilirsiniz). Ailenizin ve çoluk çocuğunuzun geleceği için bu acil eylem planını ufaktan uygulamaya başlayın. Böylece hem gündemin saçmalıklarından kurtulmuş hem de gelecekteki torunlarınızın hayır duasını alma şansını da katlamış olursunuz. Felaket senaryoları yanılıyor olsa bile, neticede siz ve torunlarınız, kendi bahçenizde yetiştirdiğiniz "organik" salatalığın yahut kabağın tadını çıkartıp yiyeceğin, marketten satın alınan paketli şeylerden öte, tabiattan emek ve zahmetle devşirilmesi gereken pek kıymetli bir rızık olduğunu daha içtenlikle takdir etmeye başlarsınız.

Allah göstermesin; diklemesine yükseltilmiş konutlardan oluşan mahallenizde petrolsüz, doğal gazsız, elektriksiz, susuz, market-

lerde yiyeceksiz kalabileceğiniz günleri bir düşünün... Olmaz demeyin, çünkü bu bela insanın başına ilk defa gelmiyor. İnanmayan, bir uzman eşliğinde İzmir Efes harabelerini gezerek oranın gerçek hikâyesini bir öğrensin...

İnşallah birileri yanılıyordur, yoksa gerçek gündem hakikaten bizi pek hazırlıksız yakalayacak. Bilvesile, yepyeni gündemlerle, bu satırları okuyan herkese hayırlı seneler diliyorum!

ÖZÜR DİLERİM...

"Hiçbir özrü 'bahane' ile kirletmeyin..."

Benjamin Franklin

Hata yapmak, öğrenmenin en temel yollarından birisidir. Zira beynimiz, doğuştan gelen hata düzeltme mekanizması sayesinde, hatalardan yola çıkarak doğru yöntem ve yola dair paha biçilmez deneyimler üretir. Hatasız olma gayreti, mükemmeliyetçilik, hatadan korkma gibi refleksler insani ve toplumsal gelişimin önündeki en büyük engelleri oluşturur. Çünkü hata yapmamanın en garanti yolu, hiçbir şey yapmamak ve hiçbir tercihte bulunup risk almamaktır.

Hatanın ne işe yarayacağını aslında biraz da insanın kendisi belirliyor. Hatadan korkan, hatasız olduğuna inanan sorunlu yetişkinler tarafından büyütülmüş arızalı zihinlerde aslında hata yoktur; kandırılmışlıklar yahut başkalarının suçlu olduğu yanlış anlaşılmalar söz konusudur. Suçlu çoğu zaman hep "başkaları"dır; şartlardır. Bu kafalarda hata; sürekli savunulması ve bir şekilde temize çıkılması gereken arızi, genellikle dış faktörlerin eseri olan hallerdir. Bu kafa hatadan öğrenmek yerine, hatayı tembelliğe ve sabit fikirliliğe bahane eder, hatalardan ders alma ve öğrenme nimetini elinin tersiyle itiverir. İşte bunlardan olmamak için hataları anlamak ve başka insanları etkilediyse "özür dilemeyi" öğrenmek, hatadan ders çıkarmanın önemli gerekleridir.

Yıllar boyunca yazdım, çizdim, konuştum. Görüşlerimi diğer insanlarla paylaşma cüreti gösterdim fakat aynı zamanda birçok hata da yaptım. Yanlış anladım, yanlış aktardım ve bazen bunu

çok geç fark ettim. Yanlışta ısrar ettiğim zamanlar oldu. Belki az sayıdaydı ama çenemin gücüne dayanarak anlamsız bir tartışmada sırf üstün gelmek adına, bildiğim gerçeği gizlediğim dahi oldu. Zaman geçtikçe bunu daha iyi anlayıp daha iyi fark ediyor insan ve bu minik görünen arızaların aslında onun karakterinde nasıl gedikler açtığını, onu zamanla nasıl bir şeye dönüştürdüğünü, öğrenmesini, bilmesini ve düşünmesini nasıl engellediğini görmeye başlıyor. "Özür dilemek erdemdir." derler ya, gerçekten işe yarıyor. Önce teker teker özür dilemeye başladım. Helallik almaya çalıştım. Sonra da bunların bir listesini yapmak geldi aklıma. Biliyorum, hepimizin özür dileyeceği çok şey var. Yaşadıkça sadece yıl değil, hata da biriktiriyoruz. Öğreniyorsak, bir daha tekrarlamıyorsak onlar aslında birer kazanç. Ve özür dilemek, aslında bu pişmanlığın, bir daha o hataya düşmeme kararlılığının ikrarı.

Elbette bu listede tüm hatalarım yok ve elbette bu hatalar sadece şahsıma ait değil ama olsun, ben kendi üzerime düşeni yapma gayretini göstereyim. İnşallah bunu okuyan herkes de kendi üzerine düşeni yapma ve kendi özürlerini şöyle bir listeleme gayretine gelir.

Huzurlarınızda;

- Ömrümün önemli bir kısmında, kendi yaptığım hataları görmek ve telafi etmek için harcamam gereken vaktin çoğunu başkalarının hatalarını görmeye, onları analiz etmeye ve eleştirmeye harcadığım için;

- Zaman zaman da olsa, dünyadaki insanların aslında sadece "namuslu ve namussuz" olarak ikiye ayrılabileceğini unutup etrafımdakileri ve haberdar olduğum kişileri aidiyet beyanları üzerinden değerlendirmeye kalktığım; sırf "belli bir yerden, belli bir dinden, belli bir gruptan" göründükleri için bazılarının iyi, bazılarının kötü olduğuna dair ön yargılarıma teslim olduğum için;

- Geçmişte, özellikle gençken, sıklıkla başka insanlara karşı yaptığım muhtelif "iletişim densizliklerini" bizzat bana yapan in-

sanlara bazen kızdığım; zamanında aynı dertlerden ve dar bakış açılarından mustarip olduğumu unuttuğum için;

- Bir zamanlar, günah işleyen insanları "kötü" sandığım için;

- Sırf "doğru tarafta" durduğumu düşündüğümden, yanlış yapmayacağıma inanma ahmaklığına teslim olduğum zamanlar için;

- Arada bir, aslında sadece benim gibi sıradan insanlar olan kimi zevatı "hoca-efendi", "hatasız kul", "kanaat önderi", "büyük insan" zannetme hatasına düştüğüm; bariz hatalarını bile bazen muhtelif yöntemlerle tevil etmeye cüret ettiğim için;

- "Küçük hata" diye bir şeyin olmadığını bile bile, kendi "küçük" hatalarıma göz yumduğum zamanlar için;

- Eskiden sıklıkla, yakın geçmişte ise ara sıra da olsa, "belli" terimlerle konuşan ve belli ritüelleri rutin olarak gerçekleştirdiğini duyduğum insanların "kâmil ve hatasız" olduğuna dair boş bir varsayımın esaretiyle, onların "insan olmanın temel vasıfları" açısından dahi eksik olabileceklerini unuttuğum için;

- İnancın insan için olduğunu; önce insan, sonra inançlı olunabileceğini kendime sıklıkla hatırlatmayı ihmal ettiğim için;

- Uzmanlığım olmayan sosyal ve politik konularda kestirme hükümlere varıp sonuçlar çıkartıvermekten çok hoşlanan nefsî zihnimin bana sunuverdiği "otomatik" önyargılara hakkıyla itiraz edemeyip, onları arada bir "gerçek" sanarak buna göre nice amel ve kelam ettiğim için;

- Aklımı kullanacağım yerde aklımı, vicdanımı ve duygularımı kullanacağım yerde de onları devreye sokmakta bazen bir hayli geç kaldığım için;

- Bana "Sen bazı şeyleri tek başına düşünemez, anlayamazsın." diyenlere nadiren de olsa inandığım; kendimi zaman zaman en

hayati konularda düşünmek ve bir sonuca varmak için "yetersiz" hissettiğim; bunları bana söyleyenlerin amacının aslında beni ve etrafımdaki insanları manipüle etmek, amaçları doğrultusunda yönlendirmek olduğunu çok geç fark edebildiğim için;

- Cehennem korkusu, dinî yahut ideolojik aidiyet, gösteriş, dünyevi çıkar veya şahsi/içtimai markalaşma çalışmaları için "hayır" yapmanın ne kadar insanlık dışı olduğunu bilsem de arada sırada bu gerçeği unuttuğum için;

- "Biz" diye konuşandan ateşten kaçar gibi kaçmayı, özellikle de "biz"den sandığım insanlar söz konusu olduğunda unuttuğum için;

- Özellikle gençlik yıllarımın bir döneminde, içinde yaşadığım ailenin, toplumun ve çevremdeki grupların âdetlerinden, geleneklerinden, hurafelerinden ve yargılarından, Allah'tan korktuğumdan daha fazla korkup davranışlarıma sıklıkla bu motivasyonun etki etmesine izin verdiğim için;

- Herkes öyle yapıyor diye, sıklıkla aklımın ve vicdanımın sesine kulak tıkadığım için;

- Birisinde açık ve belirgin insani zaaflar gördüğümde bu zaafları o insanın "kim ve nereden" olduğuyla ilişkilendirmeye, ona göre değerlendirmeye kalktığım için;

- Bazen ahlâksızlık, terbiyesizlik, had bilmezlik ve küfür işaretleri taşıyan davranışları bile görmemi engelleyen aşırı hüsnüzannım için;

- Zaman zaman adalet duygumun önüne geçen merhametim için;

- Arada bir galebe çalan intikam duygularına az da olsa yol verdiğim için;

- Dinin veya herhangi bir inancın, bir insanı "iyi" yahut "kötü" yapmaya tek başına yetmeyeceğini bazen çok geç fark ettiğim için;

- Düşünmek, üretmek, derinleşmek, insanlara karşılıksız yardım etmek, fikir değiştirmek, bencillikten kurtulmak, daha iyi ve daha faydalı bir "insan" olmak, uyumak dışında (evet, uyumak çok önemlidir!) gereksiz iş ve tartışmalara çok ama çok vakit harcadığım için;

- Özellikle erken gençlik yıllarımda, bana söylenen sözlerin anlamından ve içeriğinden çok, o sözleri "kimin söylediğine" dikkat ettiğim için;

- Deliye "deli" diyerek akıllanılmayacağını; alçağa "alçak" diyerek yükselinmeyeceğini unuttuğum her an için;

- Günlük politik dedikodular üzerine tartışmak için harcadığım nice zamanlarım için;

- Geçmişe ve geleceğe bakmaktan kaçırdığım her "şu an" için;

- Başta kendi çocuklarım olmak üzere, insanlara hakikate ve bilgiye dair anlatabileceklerimden tembellik ettiğim zamanlar için;

- İnancımı doğru bir şekilde anlamak yerine, "ideal gördüğüm insanların yaşadığı gibi yaşamak" konusunda gereğinden fazla zaman ve enerji harcadığım için;

- Çoğu zaman, "öz" yerine "şekil"e takıldığım için;

- Karşımdakini dinlemek yerine ona "ne cevap yetiştireceğimi" bulmaya harcadığım tüm zihin mesaim için;

- Allah ile arama birçok insanın, fikrin, rutinin, ritüelin ve engelin girmesine izin verdiğim yahut bunlara engel olmakta yetersiz kaldığım için;

- Gözüme sokulanları elimin tersiyle bir kenara itip büyük resme bakmayı zaman zaman ihmal ettiğim; zihnimi ve düşünme melekemi kimi zaman anlık "haberlere" teslim ettiğim için;

- Birtakım "fâsıklar" bana bir haber getirdiğinde aslını araştırmayı unutup "zulmettiğim" tüm durumlar için;

- Zannetmeyi, "bilmeye" tercih ettiğim her an için;

- Pişmanlıkların planlarıma engel olduğu her durum için;

- Kendi galibiyetimi, hakikatin galebesinden daha fazla ciddiye aldığım bilinçsizce geçen her saniye için;

- Uyandığımı zannedip gururla diğer insanları uyandırmaya kalktığım için;

- Rızkımdan endişe ettiğim zamanlar için;

- Akıbetimden emin olduğumu sandığım şuursuz zamanlarım için;

- Umudumu yitirdiğim her bir an için;

- Parayla satın alınabilecek kadar değersiz şeyleri önemli addeden her bir düşüncem için;

- Çocukken büyümeyi isteyip büyüyünce zaman zaman çocukluğuma dönme arzusuna kapıldığım için;

Sevdiklerime sevgimi göstermeyi ihmal ettiğim o bir daha gelmeyecek fırsatlar için;

Rabbim'den,
kendimden,
sevdiklerimden
ve herkesten
özür dilerim...

Dedim ya, elbette hatalarım bunlardan ibaret değildir. Keşke elimden gelse, hepsini bilsem de hepsi için özür dileyebilsem. Ama farkında olduklarım ve burada özrünü dilemeye çalıştıklarımla ilgili son bir dileğim var: Eğer bu hatalarımdan ders almamışsam ve bunları yahut benzerlerini yeniden tekrar edersem o zaman da hiçbir özrüm kabul edilmesin. Edilmesin ki özür, kalabalık şehir trafiğinde yolun ortasına fütursuzca bırakılan otomobilin dörtlülerini yakıvermek misali, yüzsüzlüğe ve arsızlığa vesile olmasın...

Böyle bir liste bir hayli rahatlatıcı; benzer bir listeyi kendi âleminizde yapmanızı hararetle tavsiye ederim...

BÖLÜM-2

FABRİKA AYARLARIMIZ

SÖZ...

"Sükût, hiç ihanet etmeyen gerçek bir dosttur."

Konfüçyüs

Söz, zihnimizin en nadide ürünü...

İnsanlığımızın gösteri sahnesi...

Yalanıyla, doğrusuyla, bütün varlığı kıskandıran en mühim yeteneğimiz...

Söz ve konuşma, yazabilmeyle birlikte, bizi insan yapan en önemli yeteneklerimizden birisi. Beynimize doğuştan kodlanmış dil öğrenme yeteneği sayesinde en karmaşık zihinsel kavramları bile, elbette lisan yeteneğimiz yettiğince, kelimelere döküp ifade edebilme hünerine sahibiz. İnsanlık neslinin milyonlarca ferdinin ürettiği milyarlarca cilt eser, yani söz, bizi hâlâ hayrete uğratmaya devam ediyor. Zihnin, nasıl olduğunu bir türlü anlayamadığımız, adeta bir yerlerde zuhur ediveren bu hayranlık uyandırıcı yeteneğiyle halen her gün şaşırmaya, üzülmeye, bilgilenmeye, öfkelenmeye, hülyalara dalmaya, kandırılmaya, aldatılmaya ve doldurulmaya devam ediyoruz...

Söz söylemek, sinirbilimleri açısından baktığınızda çok masraflı bir iştir. Öylesine masraflıdır ki Yaradan, gayet kolayca ortaya koyduğumuz bu yetenek için milyarlarca yıllık o incelikli biyolojik evrim sürecinin eliyle bize koskocaman bir "ön beyin" vermiş ve beynin geri kalanının neredeyse bütün bağlantılarını, bu harika

yeteneğe destek olacak şekilde yerleştirmiş ve birbirine bağlamış gibidir. Zihnimizde uçuşan fikirler, tecrübeler, hafızamızdaki kayıtlar, dil sayesinde gerçeklik bulup başka dimağlara aktarılabilsin diye, bütün zihinsel kapasitemiz adeta söz merkezlerine doğrudan bağlanmıştır. Elbette bu muhteşem teşkilat için ödenmesi gereken bedeller de vardır, her güzel şeyde olduğu gibi...

Söz, düşüncemizi biçimlendirir. Çevremizden ve içimizden zihnimize akan bütün duyu bilgileri, beynin içinde muhteşem ve bulanık bir bilgi çorbası oluşturur. Bu bilgi çorbası, bizim "ben" yahut "zihnim" dediğimiz şeydir işte. Kelimelere dökülmezse alacalı, saçaklı, hareketli, karmakarışık ama kendine göre kaotik düzene sahip bir zihinsel derya içinde, öznel bir dünyada yaşarız. Çocukluk anılarınızla şu anınız, yan yanadır, karışır; bu anınız dününüzü, dününüz de bugününüzü etkiler. Bu öyle bir dünyadır ki çok boyutlu bir "ebru uzayı" gibidir; renkler, anlamlar, anılar, arzular ve daha ne varsa özgürce birbirine karışıp dolanır; desenler ve renkler içinde anlamlandırılması çetin, her daim dinamik, her daim doğurgan bir döl yatağı gibidir. Kelimeler ne zaman devreye girse beynimiz, özellikle de beynimizin sol tarafındaki konuşmayla alakalı merkezler, bu senfoni içinden işine yarayan nağmeleri seçmeye ve onları kelimelere, kavramlara, emirlere, isteklere veya sorulara dönüştürmeye başlar. Kelimeler dile yahut ele geldikten sonraysa zihindeki o dinamik kaos hızla dinginleşir; zihnimiz, konuştuğumuz kelimelerdeki mantık dizgesine takılır; kaotik ve doğurgan zihinsel denizin yerini doğrusal ve öngörülebilir bir zihinsel süreçler dizgesi almaya başlar. Konuştukça düzleşen, konuştukça yeknesaklaşan, konuştukça yavanlaşan bir düşünce dizgesi zihnimize hâkim olmaya başlar...

Konuştukça aslında zihinsel zenginliğimizden ödün veririz. Kelimeler, ister söz olsun ister yazı, analiz ettiği örneği tarumar eden bir laboratuvar cihazı gibi, koca bir okyanusu birkaç anlaşılır damlaya indirgemek ister. Mesela yazdıkça zihnimizin içindeki o çok boyutlu muhteşem senfoniyi bir-iki boyutlu bir diyagrama indirgeriz. O diyagramlar üzerinden tartışır, anlamaya çalışır, yenişmeye uğraşır ve çoğunlukla hiç durmadan birbirimizi kırarız.

Düşünceler söze döküldüğünde bir sonraki aşama, bu mesajı alan zihinde ortaya çıkan anlamlardır. Sözlerimiz, zihnimizdeki o kaotik çorbadan nasıl imbikle damıtılarak çıkıyorsa, bir başka zihinde de bambaşka bir okyanusa damlalar halinde düşer ve bizim tahayyül bile edemeyeceğimiz sayısız dalgalanmalara yol açar. Bu dalgalanmalar, sözümüzün ulaştığı zihnin dünüyle, bugünüyle ve yarına dair planlarıyla birleşir; kelime dağarcığıyla tartılır, kişiye özel çağrışım dünyasıyla birleşir ve kastettiğimizden çok daha başka yönlere, çok daha başka çağrışımlara evriliverir. Dingin bir zihinde bu dalgalanmalar belirgin ve dikkat çekicidir. Kendi içinde çalkalanan rahatsız bir zihinsel durumda ise etkisi belki de hissedilmez bile. Engin iç dünyamızı anlatmakta pek bir etkisiz olan sözlerimiz, bir başka zihinde hem hayal bile edemeyeceğimiz dönüşümlere, tepkilere ve doğurganlıklara neden olabilir hem de ne kadar özenirsek özenelim, gürültünün içinde yitip gidebilir.

Bu kadar kaotik ve karmaşık bir vasatta biz nasıl iletişim kurabiliyoruz? Temel kural, basitliktir. Basit konulardan bahseder, basit cümleler kurar, en alt düzeydeki gerçeklik aracılığıyla haberleşiriz. Bu sadelik ve basitlik, anlatmayı da anlaşmayı da kolaylaştırır. Fakat bu düzeyde iletilebilecek mesajın değeri, karmaşıklığı, derinliği ve anlamı pek sınırlıdır. Günlük ihtiyaçları karşılamak için bu dil pek tabii yeterliyken mesele derin konulara, duygulara, sezgilere, yaratıcı zihin ürünlerine gelip dayandığında sözün acziyeti de kendini göstermeye başlar. Aşkınızı anlatmak için başvurduğunuz kelimelerin kifayetsizliğini düşünün mesela. Ne kadar boş, ne kadar anlamsızdırlar, içinizdeki duygu fırtınalarına mukabil...

Sükûtun Konuşkanlığı

Sözü etkili kılmanın belki de en garantili yolu, kendi zihnini iyi tanımak ve bilmektir. Günlük yaşamda buna pek fırsatımız olmaz. Çünkü günde kendiliğinden ortalama 70 bin düşünce ürettiği hesaplanan zihnimiz, yaramaz bir çocuk gibidir. Onu susturabilmek, gerçekten içinden geçen esas sorunları hissedebilmek gündelik

hayatta neredeyse mümkün değildir. Zira günlük meşgaleler, sürekli anlık çözümler bulmayı, hazır cevaplar yetiştirmeyi ve ezberlenmiş zihinsel replikleri kullanmayı zorunlu kılar.

Bunun yanında elimizde yine söz sayesinde sahip olduğumuz ama fazla kullanamadığımız çok büyük bir nimet daha var: Sükût, yani suskunluk. Dilimizi belki kolayca susturabiliriz fakat zihnimizi geçici bir süre için dahi susturabilmek ciddi bir beceri ister. Zihni susturmayı öğrenmenin ilk şartı, dili susturabilmektir fakat dilin durması, zihnin durması anlamına gelmez. Son zamanlarda tüm dünyada çok rağbet gören çeşitli meditasyon teknikleri, aslında "zihni dinginleştirmenin ve susturabilmenin" becerisini geliştirme eğitimleridir. Bu eğitimlerde önce bedeninizi, ardından da zihninizin içinde sürekli bir şeylerle meşgul olan o yaramaz çocuğu kontrol altına almanın yolları öğretilir. Yöntemler muhtelif olsa da neticede varılmak istenen hedef; kendi akışıyla barışık, kendisini adeta dışarıdaki bir aynadan izleyebiliyormuş gibi izleyebilen, bu sayede düşüncelerini, duygularını, zayıflıklarını ve içindeki gizli potansiyel noktalarını keşfedebilen bir zihin mertebesine ulaşmaktır. Aslında hemen bütün dinlerdeki ibadet pratiklerinin birçoğu benzer bir amaca ulaşmak üzere tavsiye edilir. Fakat bu hale ulaşmak ciddi bir disiplin işidir ve her babayiğidin harcı da değildir.

Neticede, ulaşılabilen noktayı en iyi temsil eden güncel örnekler, sinirbilim çalışmalarına sıklıkla konu olan Budist rahipleridir. Dalai Lama'nın öncülüğünde ve sinirbilimci Richard Davidson'un yönetiminde ileri sinirbilimsel araştırmalara katılan deneyimli Budist rahipler, uzun süreli meditasyon eğitiminin insan zihnine neler katabileceği konusunda birçok bilgi edinmemizi sağladı. Burada ayrıntılar bizi çok ilgilendirmiyor fakat sonuçta, zihinlerini adeta bir elektrik lambasını anahtarla açıp kapatmak gibi kolayca durumdan duruma geçirebilen bu rahipler, zihinlerimizin işleyişine dair çok önemli bir noktayı da yavaş yavaş anlamamızı sağlıyor; hem de bilimsel olarak...

Zihninizi kontrol ettiğinizde duygularınızı ve iç dünyanızın dinamiklerini de kontrol edebilmeye, onları iyiye doğru yönlendi-

rebilmeye başlıyorsunuz. Dahası, zihninizde deneyimlediğiniz bu berraklık anları arttıkça hem sözleriniz daha az ve isabetli hale geliyor hem de ne kadar karışık olursa olsun, size söylenenlerin arkasında yatan mesajları daha net ve doğru algılayabilecek bir bilgeliği geliştirme yolunda da önemli mesafe kaydetmiş oluyorsunuz. O kifayetsiz sözleriniz, disipline edilmiş bir zihinden süzüldüğünde hem muhatabında daha belirgin bir etki yapıyor hem de size ulaşan mesajların, bütün kirliliğine rağmen temel anlamına erişme konusunda çok daha düşük bir zihin mesaisi harcamak zorunda kalıyorsunuz.

Elbette her birimizin meditasyon üstadı yahut Budist rahibi olması gerekmez. Zira çoğumuz, hayatımızın 30-40 senesini her gün saatlerce süren meditasyon seanslarıyla geçiremeyecek kadar yoğun bir hayat yaşıyoruz. Fakat hayatımız ne kadar karışık olursa olsun, susabileceğimiz, kendimizi dinleyebileceğimiz ve gevşeyip içeride gerçekten neler olduğuna sakin kafayla göz atabileceğimiz bir 5-10 dakika bulabiliriz. Bu minik deneyimler biriktikçe birkaç ay içinde insanların adeta bambaşka zihinsel durumlar deneyimledikleri çok garip tecrübeler yaşadıklarını biliyoruz. Ben de arada sırada bu tip alıştırmaları deneyenlerden birisiyim ve gördüğüm odur ki zihninizi susturabildiğinizde, onu gereksiz düşünce ve endişe yankılarından bir süreliğine de olsa kurtarabildiğinizde aslında hiç de o kadar fazla kelimeye ihtiyacınız olmadığını fark ediyorsunuz. Ve o güzel anlarda kulağınıza yahut gözünüze çalınan mesajların, ne kadar süslü veya çetrefilli olursa olsun, aslında ne demek istediğini çok daha açık ve net olarak görebilmeye başlıyorsunuz. Henüz bu tip deneyimlerin pek acemisi bir hevesli olarak, gördüğüm minik faydalar nedeniyle bu meseleyi herkese tavsiye etmekten kendini alamaz hale gelmemin en büyük nedeni, o nadir anlarda zihnimdeki dinginlikten aldığım minicik tatlardır.

Susabildiğinizde zihninize en etkili kelimeleri ve kavramları bulmak için fırsat vermiş olursunuz. Bir köşeye çekilip her türlü dikkat dağıtıcı etkenden birkaç dakika uzaklaşabildiğinizde aslında gerçekten ne söylemek istediğinizi fark etmeye başlarsınız. On

binlerce yıldır günlük yaşamının büyük kısmını sessiz bir uyanıklık içinde geçirmeye programlanmış insan organizmasının modern bunalımının belki de en büyük nedeni; her gün, her an, hatta bazen uykusunda bile konuşmak, laf yetiştirmek ve dinlemek zorunda kalmasıdır.

Günümüzde sözün bütün büyüsüne, konuşmanın bütün şehvetine, sosyal medyanın bütün ittirmesine rağmen susmayı becerebilen, ödülünü alacaktır...

ZEKÂNIN ZARARLISI

"Kafaya alınan 'güvenli darbe' diye bir şey yoktur;
hele ki bir çocuk için..."

Dr. Bennet Omalu

Will Smith'in başrolünü oynadığı *"Concussion"* adlı 2015 yapımı sinema filmi, Amerikan futbolcularında gözlenen ve daha önce kimsenin keşfedemediği kafa darbelerine bağlı "kronik travmatik ensefalopati" adlı hastalığı tanımlayan Dr. Bennet Omalu'nun ilginç hikâyesini anlatır. 2016 yılında Miami'de düzenlenen Dünya Beyin Haritalama ve Tedavileri Derneği'nin (Society for Brain Mapping and Therapeutics - SBMT) yıllık toplantısına Üsküdar Üniversitesi'nden on beş kadar akademisyenle birlikte katıldığımda bu filmi henüz izlememiştim. Birçok ülkeden gelen sinirbilimcilerin ağırlandığı, üç günlük oldukça kapsamlı bir etkinlik olan toplantının ikinci günü programda yer alan konuşmacılardan biri de Dr. Omalu'ydu.

Omalu gerçekten ilginç bir adamdı. Enerjisi ortalığı adeta meşale gibi aydınlatıyordu. Güler yüzü ve geniş oktav aralıklı, heyecanlı konuşmasıyla hemen dikkati çekiyordu. Konuşmasında kullandığı ses tonu da dikkatinizin dağılmasına asla izin vermeyen cinstendi. Bunlar elbette ki Omalu'nun kişisel özellikleriydi. Fakat konuşmasında oldukça önemli bir bölüm vardı ki daha dinlerken bunun hakkında bir şeyler yazmam gerektiğini hissettim.

Kimsenin Göremediğini Görmek

Concussion filminde de detaylarını izleyebileceğiniz gibi, Dr. Omalu Nijerya'da Tıp Fakültesini bitirdikten sonra oradaki şartların da

zorlamasıyla ABD'ye gelen bir doktor. ABD'ye ilk geldiğinde Seattle'da epidemiyoloji alanında ihtisas yaptıktan sonra, New York'ta anatomik ve klinik patoloji uzmanlığını tamamlar. Ardından adli patoloji alanına atlayan Omalu, Pittsburg'ta nöropatoloji, yani sinir sistemi hasarları ve hastalıklarıyla ilgilenmeye başlar. Bunların arasına yerleştirdiği işletme yüksek lisansı ise cabası...

Bütün bunlara rağmen kendisinin de ifade ettiği gibi, ABD sınırları içindeki en yetkin yahut en zeki doktor değildir Omalu. Patoloji bölümünde şüpheli ölümlere yaptığı otopsiler sırasında, eski bir Amerikan futbolcusunun sıra dışı öyküsü dikkatini çeker ve *Concussion* filmine konu olan keşfine giden yol da böylece açılır. Omalu, Amerikan kültürü ve özellikle de futbolu hakkında pek fazla şey bilmeyen, tam anlamıyla işkolik bir doktor olduğu için otopsi yaptığı müteveffa bir futbol oyuncusunun beyninde gözlemlediği sıra dışı hasar bulgularına önce bir anlam veremez. Fakat daha sonraları, Amerikan futbolu denen sporun ne kadar şiddetli çarpışmalar içerdiğini ve ciddi travma potansiyeli taşıdığını görünce aklında beliren uzun süreli (kronik) travmaya bağlı beyin hasarı mevzuunun üzerine gitmeye karar verir. Zamanla, benzer başka vakalardan da elde ettiği verileri birleştirerek tıp literatürüne "kronik travmatik ensefalopati" terimini kazandıran bir yayın yapar (ensefalopati, "beyin hasarı" anlamına gelen Latince bir terimdir).

Öykü buraya kadar güzel ve oldukça sıradan sayılır. Fakat Omalu'nun başı bu yayından sonra ciddi anlamda belaya girer. Zira Amerikan futbolu denen oyun milyonlarca dolarlık bir sektördür ve oyunun doğasında bulunan travmatik çarpışmaların uzun vadede beyinde meydana getirdiği minik kanamalar ve hasarlar yüzünden insanların akli dengelerinde bozulmalara ve bunamaya sebep olabileceğinin ortaya çıkması, Amerikan halkı ve tabii ki futbol pazarı için büyük bir şok demektir. Konunun ciddiyetini hemen fark eden kapitalist odaklar, hızla Omalu'yu bitirmek için faaliyete geçerler. Zorlu ve filmlere konu olabilecek kadar entrikalı bir dizi hadise sonucunda Dr. Omalu, mesleğini kaybetme noktasından tıbbın modern kahramanlarından birisine dönüşür.

Peki, yıllardır oynanan ve bu kadar yaygın olan bir spor dalında sıklıkla meydana geldiği artık bilinen bu tip kafa travmalarını neden sadece Dr. Omalu keşfedebilmişti? Kimsenin bilmediği bir şey mi biliyordu, diğerlerinden daha mı zekiydi, yoksa tüm bu olanların başka bir nedeni mi vardı?

Uyum Zekâsı

Dr. Omalu, Miami'deki konuşmasında bu konudaki avantajını "uyum zekâsı"na sahip olmamasıyla açıklıyordu. Uyum zekâsı (conformational intelligence), kişilerin toplumsal kuralları anlaması, onlara uyum sağlaması ve toplum tarafından desteklenen davranışlara ağırlık vermesi şeklinde kendini gösteren bir zekâ tipidir. İnsanın yüksek sosyallik özelliği açısından, kalabalık gruplar halinde bir arada yaşamamızın temel gereksinimlerinden birisi de bu uyum zekâsıdır. Fakat insan toplulukları zaman içinde geliştirdikleri kural ve alışkanlıklarla, doğal olmayan yahut zararlı yollar benimsediklerinde bu uyum zekâsı insanlar için dezavantaj durumuna da gelebiliyor.

Uyum zekâsı, toplumun beklentilerine uygun işler yapmayı kolaylaştırır. Siz toplumun beklentilerine göre davrandıkça sosyal ödüllere boğulur, takdir ve taltif (iyilik ederek gönül alma) edilirsiniz. Bu kural ve kabullere aykırı davranışlar ise cezalandırılır, dışlanır yahut yok sayılır. Toplumun büyük çoğunluğunun yanlış olarak benimsediği bir davranışa "yanlış" diyebilmek, o yüzden oldukça sıra dışı bazı kişisel koşulların varlığını gerektirir. Çünkü hemen hemen tüm insanlar, değişik derecelerde bu uyum zekâsı baskısı altında yetişmiş durumdadır ve bilinçsiz olarak onun direktiflerine uymaya çalışır.

Omalu'nun öyküsünde, dünyanın en gelişmiş ülkelerinden olan ABD'de birçok doktorun, yıllardır gözlerinin önünde cereyan eden ve başka spor dallarında varlığını çoktandır bildikleri kronik travmaya bağlı beyin hasarı meselesini Amerikan futbolu gibi

"ulusal" bir meselede görememeleri söz konusu. Nedeni ise aslında basit: İlkokul çağlarından itibaren gençlerin oynamaya başladığı ve Amerika'da milyonları ekranlara kilitleyip statlara doldıran böyle bir sporun bu denli yıkıcı bir etki yapabileceğini kimse düşünememiş. Düşünmüşse bile, toplumsal geleneklere uyum sağlamayı getiren o uyum zekâsı nedeniyle birçok insan bu konuda daha derin araştırmalara gitme ihtiyacı duymamış olmalı.

Omalu, kronik travmatik ensefalopatiyi keşfetmesini sağlayan ve kendini Amerikan uyum zekâsının haricinde tutan en önemli özelliğini basitçe şöyle ifade ediyor: "Nijeryalıydım ve ne Amerikan kültüründen ne de Amerikan futbolundan zerre anlıyordum!" Bu sıra dışı durumu ve uzmanlık alanları, Omalu'nun kimsenin söyleyemediğini söylemesini ve adını bilim tarihine yazdırmasına yetmişti. Tek yapması gereken, "futbol ve beyin hasarı" arasında Amerikalıların kolay kolay kuramayacağı o basit bağlantıyı kurmaya cüret etmesiydi.

Çocukluğumuzda birçoğumuzun uyumsal zekâsı oldukça düşüktü. O yüzden aklımıza her geleni soran, her şeyin nedenini merak eden, büyük hayallerle geleceğe dair planlar kuran, kimsenin oynamadığı oyunlar icat edebilen garip canlılardık birçoğumuz. Büyüdükçe on binlerce yıllık biyolojik geçmişimizin de bize verdiği beyin devreleri sayesinde toplumsal kuralları ve sosyal yaşamda başarılı olmanın ince sırlarını anlamaya başladık. Uyumsal zekâmız da her geçen yıl gelişti. Yolda tanıdığımız bir insana selam verme gibi faydalı davranışlardan, çoğunluğu takip ederken hayatımızın hatasını yapmaya varana kadar birçok davranış kalıbını bu öğrenme süreci neticesinde edindik. Fakat iş yaratıcı olmaya, kutunun dışından düşünmeye ve çözümsüz dertleri çözmeye gelince bu "zekâ tipi" ayağımıza sıklıkla bağ olmaya başladı ve biz bunu çoğu zaman fark edemedik. Sırf en doğalı ve en doğrusu budur diye inandığımız için hayatımızı sıkıcı rutinin çarklarına sıkıştıracak nice seçimimizi gururla ve ısrarla yapmaya devam edegeldik. Ama aramızdan bazıları, farklı düşünmeye devam etti. İçlerindeki çocuğu büyütmemekte ısrar eden, heyecanla ve aşkla

yaşamayı seçenler bu uyum zekâsına teslim olmadılar. İşte o yüzden onların birçoğunun hayat öykülerini kitaplarda, derslerde, ansiklopedilerde okuyor ve yaptıkları işleri çoğu zaman takdir ve hayretle izliyoruz.

Özetle, ne diyor o "afacan kafalı" Mark Twain: *"O işin imkânsız olduğunu bilmedikleri için başardılar..."*

CANLILIK HAKKINDA NE BİLEBİLİRİZ?

"Hayat çözülmesi gereken bir sorun değil,
deneyimlenmesi gereken bir gerçekliktir."

Soren Kierkegaard

Günümüzde bilim ve teknolojinin geldiği düzey, sıradan insanların zihinlerinde bilimi "her şeye kadir bir faaliyet" olarak gereğinden çok yüce bir yerlere taşıdı. Sıradan insan, bilim adamlarının her şeyi bildiğini zannediyor. Biraz bilimle ilgilenenlerin önemli bir kısmı dahi, bilim adamlarının konuştukları tüm konuların detaylarına vâkıf olduklarını düşünüyor. Bilimsel faaliyete yabancı olmayan takipçiler ve farklı alanlarda çalışan bilim adamlarının birçoğu ise aslında "bilimin henüz bilmediği/çözemediği çok şey olduğunu" bal gibi bilseler de gerek bilim adamlarını dinlerken gerekse bilimsel konular referanslar verirken bu gerçeği birdenbire unutuveriyorlar. Özellikle bilimin sınırlarını zorlayan ve o sınırları aşan konularda konuşurken...

Bu konuların en başta geleni de "canlılık" konusudur. Canlılık konusunda konuşan bilim adamlarını dinlediğinizde "çok bildikleri" zannına kapılabilirsiniz. Ama bir insan fizyolojisi profesörü olarak itiraf etmeliyim ki gerçek pek de öyle değildir. Canlıların kökeni ve canlılığın tarihsel seyri üzerine yürütülen tartışmalarda zorunlu olarak bilimsel verileri kullanmamız gerekir. Elimizdeki bilimsel verilerin büyük bir çoğunluğu ise indirgemeci (reductionist) bir anlayışla, "doğayı parçalarına ayırarak incelemek ve bütünü parçalarının davranışı cinsinden açıklamak" şeklinde özetlenebilecek bir yaklaşımın ürünüdür.

Darwin, evrim kuramını formüle ederken doğaya genel bir gözlükle bakmış; büyük ölçekli gözlemlerini, temel bilimsel bakış açısıyla birleştirerek ortaya bugüne kadar ulaşmış bir kuram koymuştu. Bugün ise Darwin'in zamanında hiç bilinmeyen genetik, mutasyonlar, protein varyasyonları gibi konular bilimin merkezî konularıdır ve evrimsel değişimin mekanizmaları da bu narin ve detaylı alanlarda aranır hale gelmiş durumdadır. Acaba bugün atomlar boyutunda yürütebildiğimiz araştırmalarımızdan elde edilen anormal miktarda veri, bize canlılık hakkında eskilerin bilmediği ne öğretti? Bugün biyolojik bilimler ve tıbbi araştırmalar büyük oranda iki kaba ve sözsüz varsayıma dayanır. Bunlardan bir tanesi az önce bahsettiğimiz indirgemeci yaklaşımdır ki "bir bütünün, parçalarının özelliklerinin bir toplamından ibaret olduğu"nu ve "parçaların anlaşılmasıyla bütünün de zamanla anlaşılacağı"nı söyler. İkincisi ise "canlılık dediğimiz şeyin, canlı bedeni oluşturan maddesel parçacıkların etkileşimi cinsinden açıklanabileceğini" kabul eden varsayımdır.

Bu ikinci bakış açısına (veya "paradigmaya") göre canlılık denen "şey", yeterince karmaşıklaşmış (yeterli karmaşıklık düzeyine ulaşmış) madde parçacıklarının son derece kompleks ama anlaşılabilir ilişkilerinin doğal bir sonucudur. Yani canlılığın sürdürülebilmesi için "ruh" gibi metafizik kavramlara veya fizik âlemin "ötesinden" müdahalelere gerek yoktur. Canlılığın meydana gelebilmesi için belirli (ve belki halen tespit edilememiş ama ileride keşfedilecek olan bazı bileşenlerin de katıldığı) bir maddesel çorbanın varlığı yeterlidir; yaşam burada kendiliğinden "doğar". Kabaca özetlemeye çalıştığım bu "kaba" varsayım, bugün biyolojik araştırmaların neredeyse temel paradigmasını oluşturur. Elbette bu ikinci varsayımın doğal sonuçlarından birisi de canlılığın, yeterince karmaşıklaşmış bir moleküler çorba sisteminden kendi kendine ve "yoktan" ortaya çıkıvermesinin mümkün görülebilmesidir (Darwinizm, canlılığın ortaya çıkışı konusunda böyle bir mekanizmaya dayanır). Mantığı doğrusal olarak takip ettiğinizde, tamamen maddesel nedenlere bağlı bir "yaşam"ın ilk ortaya çıkışını da tamamen mekanistik nedenlere bağlamak mantıklıdır. Bu

basit, etkili ve cazibeli bakış açısına ve onun sağladığı açıklamalara şüpheyle yaklaşmak için bir nedenimiz var mı?

Şüphe duymamıza neden olacak temel bir ontolojik sorun var: Canlılığı maddesel bileşenlerin birbirleriyle olan rastlantısal ilişkileri cinsinden açıklamaya çalışan yaklaşımlar, insanların da bizzat bu "canlılar" grubuna ait olmaları ve insan zihninin de aynı "kaza eseri" mekanizmalarla ortaya çıkması gerektiği sonucundan dolayı tutarsızlaşıyor. Bu tutarsızlığı sanıyorum biraz açmamız gerek; en iyisi bir örnek üzerinden düşünmek...

Bir Bilgisayarı Anlamak

Diyelim ki 30'lu yıllarda bir kasabada yaşıyorsunuz ve hayatınızda daha önce hiç elektronik bir bilgisayar yahut hesap makinası görmediniz. İşlerinizi mekanik aletlerle hallediyor ve hesaplarınızı mekanik hesap makinalarında yapıyorsunuz. Fakat bir gün (hikâye bu ya) yolda bir alet buluyorsunuz. Sizden 70-80 yıl kadar sonra insanların bu cihaza "dizüstü bilgisayar" adını vereceklerinden ve neredeyse çocuklara kadar yaygınlaşacağından habersiz olarak bu nesneyi merakla alıp incelemek üzere eve götürüyorsunuz.

Cihazın yanında ne bir kullanım kılavuzu ne de ipucu verecek bir doküman var. Acaba elinizdeki 30'lu yılların teknolojisiyle böyle bir cihazı anlama şansınız var mı? Yeterince çalışır ve elinizdeki bütün imkânları kullanırsanız elbette var! İlk bakışta tuşları ve ekranıyla (çalışmasa bile) bunun bir nevi "daktilo" yahut daha karmaşık bir yazı makinası olduğunu kolaylıkla çıkartabilirsiniz. Fakat bu -bildiğiniz gibi- bilgisayarın işlevlerinden çok az bir kısmını temsil eder. Yeterince uzun süre cihazı incelerseniz, çalıştırmaya muvaffak olamasanız bile, içindeki birçok parçanın görevi ve çalışma sistemi hakkında fikir edinebilirsiniz. En sonunda ise, kaçınılmaz bir şekilde, elektronik denen teknolojiyi geliştirir ve bu bilgisayarın bir benzerini dahi üretebilirsiniz.

Neticede, bu bilgisayar gibi insan yapımı olan herhangi bir ürün yeterince ayrıntılı olarak incelendiği takdirde herhangi bir insan

tarafından eninde sonunda anlaşılabilir. Bunun temel nedeni, tüm insan yapımı nesneler gibi bilgisayarların da kategorik olarak insan zihnine göre çok alt düzeyde bir varlık olması; insan zihnine göre çok basit bir varlık düzeyinde bulunmasıdır. Dolayısıyla ne kadar karmaşık olursa olsun, insan yapısı bir nesne, temel teknolojilere sahip ve o teknolojiyi üreten insanınkine benzer bir (teknolojik bilgiye değil) zihinsel gelişmişliğe/olgunluğa sahip her insan tarafından anlaşılabilir. Fakat, sözgelimi, mağaralarda yaşadığı varsayılan "ilkel insan"ın bir bilgisayarı aynı düzeyde anlayabilmesi, zihnî kapasitesi bilgisayarı üretecek olgunlukta olmadığından, oldukça uzak bir ihtimaldir.

Burada dikkat çekmeye çalıştığım konunun bir diğer tanımlanma şekli "varlık düzeyleri" olarak bilinir. Ernst F. Schumacher'e göre varlık düzeyleri alttan yukarı doğru sırasıyla "cansız, canlı, şuurlu ve kendinin farkında olan" şeklindedir. Schumacher'e göre bu varlık düzeyleri birbirlerinden kategorik olarak ve kökten farklıdır; birinin diğerine dönüşmesi için bilinen bir mekanizma önerisi bulunmamaktadır.

Tartışmanın "birbirine dönüşme" bölümünü şimdilik dışarıda bırakarak bu varlık düzeylerinin kavranabilirliğine dikkat çekmek gerek: Alt varlık düzeyleri, üst düzeylerdeki özellikleri kavrayamaz; bu durum aynen iki boyutlu varsayımsal bir yaratığın üç veya daha çok boyutlu bir varlığı kavrayamaması gibidir (Bkz. "Boyutlar Arasında" başlıklı bölüm, syf. 195). Alt varlık düzeyleri, üst düzeylerle etkileşebilir, onların tezahürlerini algılayabilir fakat varlıklarını tam olarak kavrayamazlar. Daha da ilginç, bir varlık, ait olduğu varlık düzeyini de tam olarak algılayamaz. Çünkü o varlık düzeyinin kurallarıyla bağlı ve sınırlarıyla da sınırlıdır. Dolayısıyla bir varlık düzeyini tam olarak anlayabilmek için, en azından zihinsel düzeyde, daha üst bir varlık düzeyine ait olmak gerekir.

Bu karmaşık görünen örnekten yola çıkarak aslında çok basit bir açmazı daha iyi anlayabiliriz: İnsanoğlu, canlılar âleminden bir canlı olarak, kendisinin de kurallarıyla bağlı olduğu "canlılık" de-

nen o garip hadiseyi tam olarak anlama konusunda yetersizdir. Yıllardır sürdürülen araştırmalara ve günümüzün baş döndürücü teknolojisine rağmen, halen "canlılığın ne olduğu" sorusuna tatmin edici bir yanıt verilememiş olması da temel olarak bu yüzdendir. Evet, milyonlarca biyolog, doktor, kimyacı ve fizikçi, canlılığın ne olduğu konusunda hiçbir kapsayıcı tanıma sahip değildir.

Canlılığı araştırırken daha önce hiçbir insanoğlunun üretemediği, tekrar edemediği ve ilk oluşumuna şahitlik edemediği ama aynı zamanda bizzat kendisinin varlık sebebi olan bir olayı sorgulamaktayız. Bu yüzden de canlılığı anlamamız oldukça zor görünüyor. Bu iddiayı temelsiz bulanlara sunabileceğimiz en doyurucu delil, bu kadar bilimsel ilerlemeye rağmen halen yapay olarak "canlı bir hücre" üretememiş olmamızdır.

"Bu kadar bilimsel ilerleme" derken ne kastettiğimizi biraz açalım: Şu anda canlılığı oluşturan neredeyse bütün maddesel unsurları (ufak tefek eksiklerimiz olsa da) biliyoruz. Canlılığın temel programını içeren DNA moleküllerindeki şifreler çoktandır çözülmüş durumda. Bağırsaklarımızda yaşayan *Escherichia coli* bakterisinden sirke sineğine (*Drosophila*), hatta en karmaşık organizma olan insana kadar birçok canlının genetik şifresini harf harf çözmüş durumdayız. Ayrıca bugünkü teknolojimizle, istediğimiz canlının genetik programını haftalar içinde deşifre edebilecek durumdayız. Dahası da var: Az önce örnek olarak adı geçen *E. coli* bakterisini oluşturan bütün kimyasal maddelerin listesi elimizdedir. Fakat listesi belli bu maddeleri aynı ortama koyarak, PCR gibi tekniklerle üretebildiğimiz DNA kodlarıyla bunları birleştirerek "sıfırdan" bir canlı yapmaya halen muvaffak olamadık.

İnsan gen haritasını çıkartma amaçlı olarak yürütülen İnsan Genom Projesi'nin lokomotiflerinden Celera Genomics şirketinin kurucusu Craig Venter, 2000'lerin başında "yapay hücre" yapabilmenin eşiğinde olduğumuzu tüm dünyaya duyurmuştu. Dünyanın en prestijli dergilerinin kapaktan verdiği bu "müjde"nin arkası bir türlü gelmedi. O günden bugüne canlı bir yapay hücre oluşturabil-

me konusunda dişe dokunur bir haber de duymadık. En son sansasyonel haberlerden birisi, 2010 yılında sentetik olarak meydana getirilen DNA dizisinin canlı bir bakteri içine yerleştirilmesiyle oluşturulan sentetik canlıya ilişkindi. Bu haberlere konu olan olay da canlılığın kodunun var olan bir örnek üzerinden çoğaltılarak yine canlı bir hücreye aktarılmasıydı aslında. Anlaşılan o ki bahsedilen "eşiği" geçmek biraz zor olacak...

Diyelim ki canlı bir hücreyi bütün felsefi ve teknik zorluklara rağmen yapabildik. Acaba o zaman canlılığı anlamış mı olacağız? Pek değil... Bir kere yapmaya çalıştığımız şey, daha önceden sayısız örneği var olan, milyonlarca örneğini incelemiş olduğumuz ve o örneklerden devşirdiğimiz bilgiyle bir araya getirdiğimiz bir ürün olacaktır. Yani bir "yaratım" (yoktan var ediş; icat) değil, ancak bir tekrar üretim (reprodüksiyon) yapmış olacağız. Tıpkı ünlü sanat eserlerinin kopyalarını yapan reprodüksiyon ressamları gibi, kopyaladığımız sanatı ortaya koyan faktörleri ve onun esas bilgisini anlamaktan yine uzak kalacağız. Dahası, hücremiz "yaşamaya" başlasa bile, bu hücrenin nasıl "çalıştığını" muhtemelen yine tam olarak anlayamayacağız. Canlılığa dair anlayışımız, Van Gogh tarzında resimler yapabilen gelişkin bir robotun sanattan anladığı kadar olacak en fazla. Kaos teorisinin öngördüğü gibi, bilimsel olarak üç-beş günden daha uzun erimli hava tahmini yapamadığımız bir dünyada, küçücük bir hacmi dolduran ve birbirleriyle akıl almaz derecede karmaşık ilişkiler yürüten milyonlarca molekülün nasıl olup da ev sahibine canlılık bahşettiğini (karmaşıklık sorunu yüzünden) muhtemelen hiç anlayamayacağız. Zira bu olaylar o kadar komplekstir ki bugünkü bilgisayarlarımız bile, en basit canlı bir hücrenin içinde olan bildiğimiz tüm olayları eş zamanlı olarak, sanal da olsa, taklit (simüle) etmekten uzaktır.

Burada bir ince noktanın altını belki bir kez daha çizmekte fayda var: Canlılığı anlayamayacak olmamız, canlılığın "doğaüstü" bir şey olduğu anlamına gelmez. Canlılık, tabiatın içine yerleştirilmiş ve bizim anlamakta aciz kaldığımız (ve bana göre hep aciz kalacağımız) karmaşık etkileşimlerin neredeyse zorunlu fakat istisnai

bir sonucudur. Sorun bizdedir; bizler de gayet "doğal" ve "sınırlı" yaratıklarız. Her ne kadar günümüzün gelişmiş teknolojisi bizi kendimizden geçirse ve ara sıra büyüklük sanrılarına gömülmemize neden olsa da...

Canlılığın ne olduğuyla ilişkili çok temel bazı bilgileri gözden kaçırıyor olmamız da kuvvetle muhtemeldir. Zira bilimsel verileri değerlendirirken genel kabullerimizin şekillendirdiği paradigmalarımızı kullanmak zorundayız ve bu paradigmalar bizim neye nasıl bakacağımızı, hatta neyi görüp neyi göremeyeceğimizi de belirler. Sözgelimi, canlılığın maddesel dünya dışında bir "sebebi" varsa bile, bugünkü paradigmamız ona bakmayı yasak ettiği için onu görebilmemiz de imkânsızdır. Belki de her şeyin nedenini yanlış yerde arıyoruzdur?

Gördünüz gibi, bence işimiz zor...[4]

4 ÖNEMLİ NOT: Yapay canlı çalışmaları teknolojik olarak çok büyük başarılardır; bunu kesinlikle görmezden gelemeyiz. Fakat burada, tüm teknolojik gelişmelerimizi komik hamlelere indirgeyen canlılığın karmaşıklığının karşısında bilimin durumunu konuşuyoruz ki bu ikisini birbirine karıştırmamak çok önemlidir.

AYARLARIMIZA DAİR BİRKAÇ BİLGİ

Şükran duygusu, iyilik yapma, gülümseme, sarılma, eziyet etme, solaklar ve diğer bazı şeyler...

"İnsan doğasına dair en derin ilke,
takdir edilme ihtiyacıdır."

William James

Şükran Duygusu Ne İşe Yarar?

Duygularımızın çoğu zaman bizi olumsuz yönlere sevk edeceğine dair bir inancımız vardır. O yüzden genellikle ciddi kararlar verirken duygularımızı değil, aklımızı kullanmamız gerektiği öğütlenir bizlere. Mesela üzüntülü yahut depresyonlu insanların alışveriş yaparken daha savurgan ve insan ilişkilerinde daha sabırsız olduklarını biliriz. Fakat bütün duygularımız böyle değil gibi görünüyor; özellikle de bizi sosyal olarak bağlamaya yarayan bazı özel duygularımızın belki de tam tersi bir etkisi var. Bazı ilginç psikolojik çalışmalar da bu yönde ilginç kanıtlar sağlıyor.

Psychological Science dergisinde yayınlanan, 2014 yılına ait bir çalışmaya[5] göre araştırmacılar, basit bir test sistemi kullanarak deneklerde oluşturulan minnet ve şükran duygularının, kişilerin öz denetim yeteneğini arttırdığını ve finansal testlerde daha sabırlı davranma eğilimi ortaya koyduğunu göstermişler. Deneyler sırasında denekler önce mutlu, nötr ve minnet duyguları içine so-

5 doi: 10.1177/0956797614529979

bir sonucudur. Sorun bizdedir; bizler de gayet "doğal" ve "sınırlı" yaratıklarız. Her ne kadar günümüzün gelişmiş teknolojisi bizi kendimizden geçirse ve ara sıra büyüklük sanrılarına gömülmemize neden olsa da...

Canlılığın ne olduğuyla ilişkili çok temel bazı bilgileri gözden kaçırıyor olmamız da kuvvetle muhtemeldir. Zira bilimsel verileri değerlendirirken genel kabullerimizin şekillendirdiği paradigmalarımızı kullanmak zorundayız ve bu paradigmalar bizim neye nasıl bakacağımızı, hatta neyi görüp neyi göremeyeceğimizi de belirler. Sözgelimi, canlılığın maddesel dünya dışında bir "sebebi" varsa bile, bugünkü paradigmamız ona bakmayı yasak ettiği için onu görebilmemiz de imkânsızdır. Belki de her şeyin nedenini yanlış yerde arıyoruzdur?

Gördünüz gibi, bence işimiz zor...[4]

4 ÖNEMLİ NOT: Yapay canlı çalışmaları teknolojik olarak çok büyük başarılardır; bunu kesinlikle görmezden gelemeyiz. Fakat burada, tüm teknolojik gelişmelerimizi komik hamlelere indirgeyen canlılığın karmaşıklığının karşısında bilimin durumunu konuşuyoruz ki bu ikisini birbirine karıştırmamak çok önemlidir.

AYARLARIMIZA DAİR BİRKAÇ BİLGİ

Şükran duygusu, iyilik yapma, gülümseme, sarılma, eziyet etme, solaklar ve diğer bazı şeyler...

"İnsan doğasına dair en derin ilke,
takdir edilme ihtiyacıdır."

William James

Şükran Duygusu Ne İşe Yarar?

Duygularımızın çoğu zaman bizi olumsuz yönlere sevk edeceğine dair bir inancımız vardır. O yüzden genellikle ciddi kararlar verirken duygularımızı değil, aklımızı kullanmamız gerektiği öğütlenir bizlere. Mesela üzüntülü yahut depresyonlu insanların alışveriş yaparken daha savurgan ve insan ilişkilerinde daha sabırsız olduklarını biliriz. Fakat bütün duygularımız böyle değil gibi görünüyor; özellikle de bizi sosyal olarak bağlamaya yarayan bazı özel duygularımızın belki de tam tersi bir etkisi var. Bazı ilginç psikolojik çalışmalar da bu yönde ilginç kanıtlar sağlıyor.

Psychological Science dergisinde yayınlanan, 2014 yılına ait bir çalışmaya[5] göre araştırmacılar, basit bir test sistemi kullanarak deneklerde oluşturulan minnet ve şükran duygularının, kişilerin öz denetim yeteneğini arttırdığını ve finansal testlerde daha sabırlı davranma eğilimi ortaya koyduğunu göstermişler. Deneyler sırasında denekler önce mutlu, nötr ve minnet duyguları içine so-

5 doi: 10.1177/0956797614529979

kulmuş, ardından da her birine klasik bir finansal test uygulanmış. Testte, deneklere isterlerse şimdi 54 dolar veya 30 gün sonra 80 dolar alabilecekleri söylenmiş. Mutlu ve nötr duygulu denekler, genellikle birçok insanın yaptığı gibi, o anda 54 dolar almayı tercih ederken minnet ve şükran duyguları hissettirilen denekler, 30 gün beklemeyi daha makul bulmuşlar. Şükran hisleri ne kadar yoğunsa insanların bekleme ve sabretme yeteneklerinin de o derece arttığı gösterilmiş. Nedeni bilinmese de çalışma sonuçlarına bakınca şükran hislerinin insanları daha olumlu, daha az bencil ve daha sabırlı yaptığı açıkça görünüyor.

Yani kendinizi kontrol etmekte bir yardımcı arıyorsanız boş kaldığınız her an hayatınızdaki birilerine elinizdekiler için müteşekkir olmak ve size verilen her şey için biraz şükretmeyi hatırlamak iyi bir fikir olabilir.

Gelişigüzel İyilik Yapmak Neden İyi Hissettirir?

Sokakta, hiç tanımadığınız birinin zorlandığınız bir anda size yardım teklif etmesi kendinizi nasıl hissettirir? Yahut normalde dikkate almayacağınız bir kibarlık, bir gülümseme, bir kolaylık, size nasıl bir duygu veriyor, hiç dikkat ettiniz mi?

İnsan, ileri derecede sosyal bir varlık. Beynimizin temel devrelerinden önemli bir kısmı da bu iş için ayrılmış. Sosyal iletişim ve işbirliğinde ileri yeteneklere sahibiz ve bu yeteneğimiz, bizim dışımızdaki en sosyal canlılarla dahi kıyaslanamayacak kadar gelişmiş düzeyde. Elbette insan türünün yaşamının temelini oluşturan böyle bir özellik için, beynimizde birçok bilinçsiz ve alt düzey sistem de çoğu zaman haberimiz bile olmadan çalışmaya devam ediyor. Bu sayede, türümüzün devamı için çok önemli sosyal ilişkilerimizi sürdürebiliyoruz.

Zihnimizin en önemli motivasyon sistemlerinden birisi, bugün bildiğimiz kadarıyla, dopamin adlı kimyasal maddeyi kullanan ön beyin devreleridir. Bu devreler, hoşumuza giden bir şeyleri

deneyimlediğimizde faaliyete geçer (veya bu devreleri faaliyete geçiren şeyleri biz "hoş" yahut "keyifli" olarak algılarız) ve sonuç olarak bu davranışları görme beklentimiz, sergileme olasılığımız artar. Son araştırmalar, nezaket ve iyilik gibi özelliklerin de böyle bir devre üzerinden çalıştığını gösteriyor. Birinin size bir bardak çay ikram etmesi ya da bir şeyi yerinden kaldırmanıza yardım etmesi, beyindeki ödül merkezlerini harekete geçiren dopamin adlı kimyasalın salgılanmasını sağlıyor ve bu da sonuçta bize kendimizi iyi hissettiriyor.

Beyindeki hücrelere tekil olarak baktığımızda, nezakete veya yardıma verilen cevap pek değişmez. Mesela çay ikram edilmesi her zaman güzeldir. Ancak bu kibarlıklara bir rastlantısallık bileşeni eklendiğinde deneyimin beyinde tetiklediği haz düzeyi bütün olarak ileri derecede artar. Garip bir şekilde, bize sürekli yapılan iyilikler yahut devamlı olarak arkamızı kollayan insanların varlığı, bu "ödül" mekanizmasını zamanla duyarsızlaştırır. Yani her gün düzenli olarak gördüğümüz iyilikler, beynimize o kadar haz vermez. Fakat beklemediğimiz anda karşımıza çıkan iyilikler, bir anda dopamin salgısını patlatıverir[6].

İnsan zihni, dünyanın karmaşık davranış ve örüntülerini anlamaya programlıdır. Hatta esas uzmanlık alanının bu olduğunu dahi söyleyebiliriz. Doğal çevre ise makina gibi işlemez ve bolca rastlantısallık, daha doğrusu "kaotiklik" içerir. Kaotik ve öngörülemez etkiler, bize daha doğal, daha organik ve daha "bizden" gelir. Yüz binlerce yıldır beynimize ince ince işlenmiş bu ödül devreleri de işte böyle "hoş rastlantısal olayları" tespit edip bunları hem keyifle deneyimlememizi hem de daha büyük bir sıklıkla yapmamızı sağlar. Bu tip davranışların bir türün devamına katkısı ise çok açıktır: Birbirlerine yardım eden fertlerden oluşan topluluklar, engelleri daha kolay aşıp daha üst düzey başarılar sağlayabilir. İnsan türünün geçmişinde gördüğümüz ve onu dünyada "baskın tür" haline getiren o büyük sosyal ve kültürel gelişim de işte tam olarak böyle biyolojik bir arka plana dayanır. Rastgele ve beklenil-

6 Kaynak: goo.gl/gpxA3s

medik nezaket, sonuçta, beynimiz için en büyük ödül kaynaklarından birisi haline gelmiş gibi görünüyor.

İşte bunlardan dolayı, gelişigüzel iyilikler birinin bizi düşündüğü duygusunu verdiği için "sosyal beynimizi" etkileyip bizi çevresindekilere daha çok güvenen ve tatmin hisleri yaşayan bireyler halinde tutuyor. İyilik yapmanın en azından bu biyolojik yönüne baktığımızda yapılan iyilikleri de aslında "karşılıksız" yapmadığımız ortaya çıkıyor. Zira iyilik yapmak da iyilik görmek de beyinde hemen kendi "ödülünü" harekete geçirebilme özelliğine sahip.

Son olarak, iyilik sürekli ve düzenli olunca artık fazla ödül faaliyetine sebep olmuyor, demiştik. Bilirsiniz; annemiz, babamız, yakın çevremiz çoğu zaman hayatımızı kolaylaştırıcı birçok yardımda bulunur, bize sormadan birçok işimizi görürler ama bizde bu iyilikler, "rutin" ve "beklenen" davranışlar haline geldiği için özel bir ödül hissi oluşturmaz. İşte bunların "kıymetini" bilebilmek de yine insana has, beynin yüksek zihinsel özelliklerini ilgilendiren "kadirşinaslık" ve "vefa" gibi isimlerle bildiğimiz davranışlarla sağlanır. Bunların gerçek olabilmesi içinse beyin bilgisinden biraz daha fazlasına ihtiyacımız var.

Sevdiklerinize Sarılın!

Oksitosin, son yılların en gözde hormonlarından biri. Onu yıllardır annelerin bebeklerini doğurmaları için gereken güçlü rahim kasılmalarını başlatan ve bebek memeden süt emerken sütün bebeğin ağzına fışkırmasını sağlayan bir hormon olarak biliyorduk. Fakat özellikle son yıllarda oksitosinin sosyal ilişkilerle ve ruh durumumuzla ilgili sırları açığa çıkmaya başladıkça, bu kadim hormonun önemi gözümüzde gittikçe artmaya başladı.

Bugün oksitosin "bağlanma" hormonu olarak anılıyor. Çünkü en basit sosyal etkileşimlerden, anne-bebek arasındaki bağlanmaya varana kadar birçok sosyal durumda bu hormonun başrolü oynadığını biliyoruz. Özetleyecek olursak; insanların birbirlerine güvenmesi ve sosyal olarak bağ kurması gereken tüm durumlarda

beyinden salgılanan oksitosin miktarları artıyor. Bu da insanların birbirleriyle güven içinde birliktelikler kurabilmesinin hormonal alt yapısını oluşturuyor.

Oksitosin hemen her etkileşim durumunda salgılanabiliyor. Anne ile bebeğin her türlü etkileşimi, hatta annenin bebeği düşünmesi bile anne vücudunda oksitosin miktarının tavan yapması için yeterli oluyor. Fakat oksitosin sadece anneleri yahut bebekleri etkilemiyor. Günlük hayatta birileriyle birlikte yaptığımız her türlü faaliyet, bedenlerimizdeki oksitosin düzeylerini arttırıyor.

Yeni bir insanla tanıştığınızda tedbir açısından bir çekingenlik yaşamanız doğaldır. Çünkü karşınızdaki insanın sizin için nasıl bir niyeti olduğunu bilemezsiniz. Bu durumda tetikte olmak için beyninizin amigdala bölgesi aktif hale geçer ve hafif bir gerginlik hissedebilirsiniz. Fakat az sonra, yeni tanıştığınız kişiyle yakaladığınız ortak bir sohbet konusu, birkaç espri ve hatta içten bir tokalaşma beyninizde oksitosin salgılanmasını arttırır. Oksitosin, öncelikle beyninize gidip amigdala bölgesini susturur ve amigdalanın beyne gönderdiği "sarı alarm" sinyallerinin kesilmesini sağlar. Ardından beynimizin ön bölgelerinde bulunan ödül merkezlerini etkileyerek başta dopamin olmak üzere birçok olumlu kimyasalın salgılanmasını tetikler. Yani karşıdaki insanlarla samimiyet gerektiren durumlarda beyinlerimiz, bu samimiyetten en fazla keyfi alacak şekilde kimyasal bir değişim geçirir.

Sadece sohbetin değil, birlikte yapılan takım sporlarının, arkadaş buluşmalarının ve hatta koro halinde şarkı söylemenin de oksitosin düzeyini çok arttırdığını biliyoruz. Günümüzde sosyal fobisi olan ve diğer insanların arasındayken çekingenlik yaşayan kişiler için burundan sprey şeklinde kullanılabilecek oksitosin ilaçları üzerinde denemeler devam ediyor.

Dediğimiz gibi, insan çok karmaşık, içindeki sistemler de öyle. Fakat sadece bir tanesine yakından bakmak bile nasıl yaşamamız gerektiğiyle ilgili çok şey fısıldıyor bize...

Denklem Hâlâ Geçerli: Sağlam Vücut = Sağlam Kafa

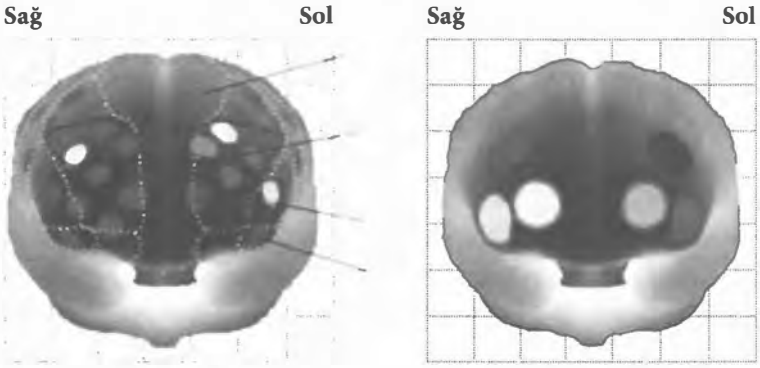
Fiziksel egzersiz yapmanın ve hareketli olmanın beyin işlevlerimize olan olumlu etkilerini uzun zamandır biliyoruz. Mesela Alzheimer hastalığı riski olanlarda beyin işlevlerini arttırdığı, çocuklarda zihin gücünü olumlu etkilediği ve hafızaya olumlu etkileri olduğu artık iyi bildiğimiz gerçekler. Buna rağmen egzersizin beyin faaliyetlerine nasıl yansıdığını doğrudan göstermek kolay bir iş değil.

Neuroimage dergisinde yayımlanan 2016 tarihli bir çalışmada, Japonya'nın Tsukuba Üniversitesi'nden araştırmacılar, fiziksel sağlığı yerinde ve "fit" olan yaşlı Japon erkeklerinin gençlerden sadece daha iyi zihinsel performans göstermekle kalmayıp beyinlerini aynen genç insanların kullandıkları gibi kullanmaya devam ettiklerini gösterdiler. Yaşlandıkça beynimizin belirli bilişsel görevleri yerine getirmek için farklı beyin alanlarını kullandığını biliyoruz. Çalışmanın bulgularına göre bu işlevsel yer değiştirme, sportmen yaşlılarda görülmüyor.

Çalışmada, renk adlarının farklı renklerle yazıldığı ve yazıların değil, renklerin tanımlanmasını gerektiren klasik Stroop testi kullanılmış. Deneklerin renkleri tespit etmesi için geçen zaman, beyin işlevleri açısından önemli bir parametreyi temsil ediyor ve bu işlev beynin ön bölümünde yer alan prefrontal korteks (PFC) tarafından gerçekleştiriliyor. Gençler bu tip bir görevi yerine getirirken daha çok, beyinlerinin sol tarafında bulunan PFC bölümünü kullanırken yaşlılarda her iki beyin yarısındaki PFC bölgeleri birlikte devreye giriyor. Bu değişim kısaca HAROLD (Hemispheric Asymmetry Reduction in OLDer adults - Yaşlı erişkinlerde beyin lateralizasyonunda azalma) olarak biliniyor. Nedeni de yaşla azalan beyin kapasitesine bağlı olarak gelişen bir uyum mekanizması şeklinde açıklanıyor.

Yaşları 64 ile 75 arasında değişen 60 yaşlı katılımcının dahil olduğu araştırmada, denekler Stroop testini uygularken ön be-

yinlerindeki faaliyetler fNIR (işlevsel kızılötesine yakın tarama) cihazıyla kaydedilmiş. Bu test, yüzeyde yer alan beyin damarlarındaki oksijen miktarının ölçümüne dayanıyor ve fazla çalışan beyin bölgelerini harcadıkları oksijen miktarına göre tespit edebilmemizi sağlıyor. Çalışmada bu görüntülemelerin yanı sıra, deneklerin tepki zamanları ve fiziksel egzersize uygunluk (fitness) düzeyleri de ölçülmüş.

Genç Yetişkinler **Daha Yaşlı Yetişkinler**

Egzersiz uygunluğu yüksek olan katılımcıların, egzersiz yapmayanlara göre tepki zamanlarının belirgin olarak hızlı olduğu ilk göze çarpan bulgular arasında. Fakat esas heyecan verici olan; egzersiz uygunluğu yüksek bireylerin Stroop testini çözerken, aynen gençlerde olduğu gibi, beyinlerinin sol yarısını kullandıklarının tespit edilmiş olması. Bu bulgu da egzersizin beynin genç kalmasını sağlayan önemli bir unsur olduğunu tekrar bize hatırlatıyor.

Bu sonucun nasıl ortaya çıktığı, yani egzersizin beyni zaman içinde yaşlılığın etkilerine karşı nasıl koruduğu henüz açık değil. Fakat çalışmayı yürüten araştırmacılardan Dr. Hideaki Soya, normal yaşlılık sürecinde hacmi azalan ve iki beyin yarısını birbirine bağlayan beyaz madde yapılarının egzersize bağlı olarak bu hacim kaybından korunduğu yönündeki bulgulara dikkat çekiyor. Muhtemelen egzersizin uyarıcı etkisi sonucu, yaşlılığın yıkıcı etkisine

direnen beyinler, çok daha ileri yaşlara kadar işlevlerini tam olarak devam ettirebilecek kadar sağlıklı kalabiliyor.

Neticede, bu ve sayısız çalışmanın da gösterdiği kadim bir gerçeği tekrar hatırlamak ve etrafımızdakilere de hatırlatmakta fayda var: Sağlam kafa (gerçekten de) sağlam vücutta bulunuyor!

O zaman şu anda, bugün ne kadar egzersiz yaptığımıza yahut buna ne kadar zaman ayırabileceğimize tekrar bir göz atmanın tam sırası.

15 Dakika Düşünmektense Ver Bir Elektrik Şoku!

Yapılan bir psikoloji deneyinde katılımcılardan biri, hiçbir şey yapmadan oturup beklemek yerine kendi kendisine tam 190 kez ağrılı düzeyde elektrik şoku uyguladı. Geçen yıl yayımlanan bir çalışmanın sonuçlarına göre insanlar hiçbir şey yapmadan bir başlarına oturup düşünmektense kendilerine ağrı verici bir elektrik şoku uygulamak da dahil, bir şeyler yapmayı tercih ediyorlar.

Virginia ve Harvard Üniversitelerinden araştırmacılar, 11 farklı çalışmada insanları belirgin bir özelliği olmayan bir odaya alarak tek başlarına 6-15 dakika boyunca oturttular (Wilson et al., 2014). Çalışmayı yürüten Prof. Timothy Wilson, *Science* dergisinde yayımlanan çalışmada şunları söylüyor: "Biraz boş vakit bulup düşünmeyi sevenler, bu çalışmanın sonuçlarını şaşırtıcı bulacaklardır. Zira ben kesinlikle şaşırdım. Fakat yaptığımız çalışmaya katılan gönüllüler, bize çok kısa bir zaman için bile olsa kendi düşünceleriyle baş başa kalıp oturmaktansa başka bir şeyler yapmayı tercih ettiklerini gösterdiler."

Katılımcılar, neredeyse istisnasız olarak, bu kısa düşünme ve kendileriyle baş başa kalma sürecinin pek de hoş olmadığını, odaklanmakta güçlük çektiklerini ifade ediyorlar. Birçoğu bu sürede oturup durmaktansa müzik dinlemeyi yahut akıllı telefonlarıyla oynamayı tercih edeceklerini söylüyor.

Şoklanma

Araştırmanın en dikkat çeken kısmı, katılımcıların kendilerine hafif bir elektrik şoku verebilmelerini sağlayan bir düğmeyle birlikte yalnız bırakılmaları sonucu ortaya çıktı. Çalışmaya katılan 18 gönüllü erkekten 12'si, 15 dakikalık "düşünme süreci" sırasında en az bir kez kendisine elektrik şoku uyguladı. Aşırı derecede sıkılan katılımcılardan birisi ise her ne kadar diğerlerinde böyle bir şey görülmese de tam 190 kez düğmeye basarak kendisine elektrik şoku vermeyi tercih etti. Çalışmaya katılan 24 kadından 6 tanesi ise aynı süre içinde en az bir kez kendisine elektrik şoku vermeyi tercih etti. Erkeklerde bu oranın çok daha yüksek olmasının, onların daha fazla macera ve değişiklik arama dürtülerinden kaynaklandığı düşünülüyor.

Araştırmacılar makalede şunu da belirtiyorlar: "İnsanın kendi düşünceleriyle 15 dakika baş başa kalması o kadar istenmeyen bir durum gibi gözüküyor ki, her ne kadar katılımcılar daha önceden bundan sakınacaklarını belirtmiş olsalar da, birçoğunu kendi kendilerine elektrik şoku vermeye itebiliyor" (Wilson ve ark., 2014).

Dikkati dağınık bir nesil mi?

Bu bulgular, çalışmaya katılanların kronik olarak dikkat dağınıklığı sıkıntısı çeken yeni nesle ait olabileceğini düşündürse de bulgular sadece genç katılımcılara has değil. Çalışmalardan bir tanesinde 18'den 77 yaşına kadar birçok farklı çevreden gelen insanlar çalışmaya dahil edildi. Dr. Wilson'un ifadelerine göre sonuçlar pek değişmiyor: "Bu oldukça şaşırtıcıydı. Yaşlı insanlar bile tek başlarına düşüncelere dalmaya pek istekli görünmüyorlardı."

Dr. Wilson, bu durumun modern toplumun hızlı ritmini yansıtmadığını, dahası insan zihninin çalışmasına dair temel bir gerçeğe işaret ettiğini düşünüyor: "İnsan zihni dünyayla etkileşime geçmek için tasarlanmış. Kendimizle baş başa kaldığımız zamanlarda bile odak noktamız genellikle dış dünyadadır. Bu nedenle hâlâ oldukça zorlu bir deneyim olan meditasyon veya düşünce kontrolü

tekniklerine hâkim olmayan insanların çoğu, dışsal faaliyetlerle ilgilenmeyi tercih ediyor."

Bu durumun bir başka açıklamasının, bir şekilde zorlandığımız zaman *gündüz düşleri* kurmanın veya zihnin serbest biçimde dolaşmasının gittikçe güçleşmesi olabileceğini düşünen araştırmacılar, araştırmalardan birinde katılımcıların sessiz düşünme durumunu evde denemelerine izin veriyorlar. Dr. Wilson, sonuçların yine değişmediğini söylüyor: "Deneye katılanlardan yaklaşık üçte birinin bir şekilde, mesela müzik dinleyerek yahut cep telefonlarıyla oynayarak ve hatta oturdukları yerden kalkarak 'hile yaptığını' tespit ettik. Görünen o ki bu deneyimden evde, laboratuvarda olduğundan daha fazla hoşlanmış değillerdi."

Sağ El, Sol El ve Beyinlerimiz

İnsanların kabaca %95 kadarı, yaptığı temel işlerin birçoğunda sağ elini kullanma eğiliminde. Geri kalanlar ise aynı işleri doğuştan sol elleriyle yapmak zorunda, çünkü beyinleri doğuştan böyle ayarlanmış durumda.

Beynimizin iki yarımküreden oluştuğunu onu ilk gördüğümüz zamanlardan beri biliyoruz. Fakat beyin, sadece anatomik yapısına bakarak ne iş yaptığını kolayca tahmin edebileceğiniz bir organ değil, şekilsiz ve yağlı bir et parçası aslında. Ayrıca ilk bakışta görüldüğü kadar simetrik de değil. Mesela sağ ve sol beyin yarılarının biçimleri, hacimleri ve bölgeleri, anatomik olarak bile belirgin farklılıklar gösterebiliyor. Bu farklılıkların ve benzerliklerin karşımıza çıkardığı en önemli sorun ise kişiden kişiye tüm bu özelliklerin müthiş bir değişkenlik göstermesi.

Broca ve konuşma merkezi

Beyindeki konuşma merkezini ilk keşfeden Paul Broca, hastalarından bir kısmının, beyinlerinin sol ön tarafının hasar görmesi

nedeniyle konuşma yeteneklerini yitirdiklerini fark etmişti. Onun bu dikkatli gözlemi, bugün birçok insanda sol-ön tarafta yer alan konuşmayla ilgili kontrol alanına "Borca alanı" dememizin de nedeni. Broca, konuşma merkezi beynin sol tarafında olan insanların hemen hepsinin baskın olarak sağ ellerini kullandıklarını fark etmişti. O nedenle, o zamanlar çok doğal bir açıklama gibi görünen ve yıllar boyunca da aynen tekrarlanan basit bir izahı uygun gördü: Beynin motor olarak kuvvetli kısmı, aynı zamanda konuşmayla ilgili bölgeleri içeren taraf olmalıydı. Beynimizin her bir yarısı, bedenin karşı tarafına ait hareketleri kontrol etmekten sorumlu olduğu için ağırlıklı olarak sağ ellerini kullanan insanların sol beyinleri motor kontrol açısından daha gelişmiştir. Fakat bu gerçekten yola çıkarak ilk bakışta doğru görünen "Konuşma merkezi de her zaman aynı tarafta olmalı." tezinin daima doğru olmadığını da artık biliyoruz.

Broca'dan ilham alan beyin yanallaşması ve dil merkezi ilişkisi inancı, 1960'lı yıllarda Wada testinin ortaya çıkmasıyla sarsılmaya başladı. Wada testinde, beyin damarlarına geçici olarak anestezi yapan bir madde verilir ve bu maddenin beyindeki yayılmasına göre hangi işlevlerin kaybolduğu gözlemlenir. Mesela böyle bir anestezik maddeyi beynin önce sol yarısına ulaşacak şekilde verdiğinizde sol tarafa dair işlevler ilk önce kaybolmaya başlar. Maddenin etkisi geçince de bu yetenekler tekrar eski haline döner.

Bu tip testlerle yapılan çalışmalar, sağ-sol beyin ve lisan merkezi meselesinin sanıldığı kadar basit olmadığını gösterdi. Bugün bildiğimiz kadarıyla, sağ ellerini kullanan insanların %95 kadarında dil merkezi beynin sol tarafında yer alıyor. Fakat solakların sadece %19'unda dil merkezi beynin sağında görünürken %20 kadarında ise dil işlevi her iki beyin yarısının birlikte çalışmasıyla ortaya çıkıyor. Çift ellerini kullanan (ambidekster) insanlardaki dağılım da solaklardaki bu dağılıma çok benziyor. Beklentilerimize en aykırı gözüken sonuç ise solakların yaklaşık %60-70 kadarında dil işlevlerinin yine beynin sol tarafında, yani motor olarak baskın olan tarafın karşı tarafında olması. Bu durum, sağ elini kullananların

çoğunda görülenle aynı. Böyle bakıldığında toplamda tüm insanların %93'ünde dil işlevi beynin sol yarısı tarafından yürütülüyor gibi görünüyor.

Sağ ve sol elini kullananların beyinlerinin yapısal farkları

Sağ elini kullananların büyük bir çoğunluğunda beynin sol tarafı, sağa göre bir hayli gelişmiş bir görünüme sahiptir. Motor kontrol alanları, konuşma ve anlamayla ilgili Broca ve Wernicke alanları daha geniştir. Yine motor ve duyu alanları arasında bulunan merkezî oluk, bu yarıda çok daha derin ve belirgindir. Kısacası, sağ elini kullananlarda beynin sol tarafı hem hücre yoğunluğu hem tepki hızı hem de anatomik özellikler açısından sağdan oldukça farklıdır. Fakat sol elini kullanan insanlara baktığımızda mesele biraz garip bir hal alır. Çünkü solaklarda, beklendiği gibi sağ taraftaki motor bölgeler ve merkezî yarık bölümü biraz daha belirgin olmakla beraber, fark sağ elini kullananlardaki kadar, yani sağ elini kullananların bir ayna görüntüsü gibi değildir. Solakların beyni, sağ elini kullananlara göre çok daha simetrik ve dengeli bir dağılım gösterir, beyin yarımları arasındaki farklar da çok daha azdır.

Solaklık, erkeklerde kadınlara göre çok daha fazla görülen bir özellik. Bu durumun kadınlarda lisanla ilgili merkezlerin genellikle iki yarımküre arasında eşit dağılım göstermesiyle ilgili olabileceğini düşünenler de var. Fakat aradaki bağlantı şu an için sadece spekülatif.

Kısacası, sağ elini kullananların ve solakların beyinlerindeki işlev dağılımı meselesi hiç de sanıldığı gibi değil. Yüz tanıma ve sıralı numaraları hatırlama gibi özel işlevlerin beyinlerdeki dağılımını inceleyen çalışmalar, işleri daha da karmaşık hale getiriyor. Zaten beyin araştırmalarının en ilginç yönü, keşfettiğimiz her yeni bulgunun, modüller halinde ve belirli görevlere bölünmüş olarak düşünmeye alıştığımız beyin yüzeyinin aslında hiç de o kadar basit bir yapısı olmadığını bize göstermesidir. Bulgularımız, cevaptan

çok, soru üretmemize neden oluyor ve bu alanda çalışan araştırmacıların kafası gittikçe daha çok karışıyor.

Sağlaklık ve solaklık, sanıldığı gibi "ya biri ya öbürü" yahut "1 veya 0" gibi keskin sınıflamalara sokabileceğimiz bir mesele değil. Her insan, aşırı sağlaklık ve aşırı solaklık arasındaki geniş yelpazede bir yerlerde yer alıyor. Mesela yazı yazmak için sol elini kullanan herkes, aynı düzeyde solak olmayabiliyor. Bu dereceyi tespit edebilmek için detaylı bazı testler yapmak gerekiyor. Bu testlerde diş fırçalamaktan kavanoz açmaya, yazı yazmaktan topa tekme atmaya kadar birçok durum sınanarak bir endeks çıkartılıyor ve bu sayede sağlaklık-solaklık derecesi ortaya konabiliyor. Doğuştan gelen bir özellik olan el tercihi, yaşamsal deneyimlerle de bir miktar şekillenebiliyor.

Bir solağı sağ elini kullanmaya zorlamak neden kötüdür?

Çoğunlukla doğuştan sol elini kullanmaya programlı gözüken çocuklar, bazen geleneksel nedenlerden dolayı erken yaşlarda sağ ellerini kullanmaya alıştırılmaya çalışılır. Eğer ısrar edilirse aşırı sol elli bir insan tamamen sağ elli bir insana da dönüştürülebilir. Fakat bunun çoğu zaman ciddi birtakım bedelleri vardır. Bu bedeller bilinseydi muhtemelen kimse böyle çılgınca bir işe kalkışmazdı.

El kullanımı sadece kaslarla kalemi kontrol etmek gibi basit bir süreç değildir. Bu aynı zamanda beyindeki düşünme, karar verme, hayal kurma gibi süreçlerle de doğrudan bağlantılıdır ve beyindeki tüm devrelerin ortak bir uyum içerisinde çalışmasını gerektirir. Erken dönemlerde sağ elini kullanmaya zorlanan doğuştan solak çocuklarda el tercihi değişiyor gibi görünse de beyinde doğuştan gelen şebeke özelliklerinin önemli bir kısmı aynı kalacağı için ciddi bir sistem karışıklığının ortaya çıkma riski oldukça fazladır. Sonradan sağ elli olmaya zorlanan çocuklarda kalıcı kötü el yazısı, kekemelik, tırnak yeme, aşırı utangaçlık, odaklanma so-

runları, nevrotik kişilik, sakınmacı kişilik geliştirme, yatak ıslatma, hafıza sorunları ve fiziksel yorgunluk gibi birçok sorunun çok daha sık görüldüğünü biliyoruz. Tüm davranış ve düşüncelerimizin üst kontrol merkezi olan beynimizi böylesine doğal olmayan bir süreçte erken yaşta zorlamak hiç akıl kârı bir uygulama değil.

İster sağ ister sol elini kullansın, insanların tamamının doğuştan getirdikleri özellikleri geliştirmek ve en verimli şekilde kullanmak için olabilecek tüm fırsatlarla buluşturulması, aslında doğru çocuk yetiştirme ve doğru insan eğitiminin temelidir. Fakat maalesef sadece el kullanımı konusunda değil, eğitimin neredeyse hiçbir alanında bu doğal gereksinimi karşılayamıyor; tam tersine aşırı gelenekçilerin davranışlarına benzer şekilde, gencecik insanlarımızın tamamını tabiatlarıyla hiç ilgisi olmayan beceriler kazanmaya zorluyoruz.

***

Bunun gibi temel özelliklerimizi anlamak, günlük hayatımızı daha güzel ve doğru yaşamak için çok önemli giriş kapıları aslında[7]. Üzerinde düşünmekte fayda var...

7 Biyolojik ayarlarımızın davranışlarımızı nasıl şekillendirdiği hakkında çok daha detaylı bilgiyi "Değişen Be(y)nim" başlıklı kitabımda bulabilirsiniz (Tuti Kitap, 2015).

DİJİTAL BİR DÜNYADA İNSAN OLMAK

"Dijital devrim, yazının icadından ve hatta matbaadan çok daha önemlidir."

Douglas Engelbart

Gençler muhtemelen pek hatırlamayacaktır ama bir zamanlar bazı araştırma merkezlerinde geliştirilen teknolojik aletlere dair haberler aldığımızda adeta dudaklarımız uçuklardı. Mesela 1980'lerin sonlarında Bilim ve Teknik Ansiklopedisi fasikküllerinden birinde "lazerli" bir veri depolama sistemi (Compact Disc) hakkında bir yazı okumuştum ve yazının girişinde bir kadın eli, üzerinde gök kuşağının tüm renklerini yansıtan bir CD prototipi tutuyordu. O 256 renkli fotoğrafa otobüs durağında hayran hayran bakarken "Acaba biz bunları görebilecek miyiz?" dedim kendi kendime. Bu büyülü andan yaklaşık on yıl sonra çekmecelerimi dolduran müzik, film ve oyun CD'lerinden bana resmen gına geldi ve bugün gelişen birçok yeni depolama teknolojisinin kullanıcılarından birisi olarak o renkli diskleri artık neredeyse görmek bile istemiyorum!

Analog (sürekli) verilerden dijital (sayısal) verilere geçişimiz çok hızlı oldu ve bugün dijital veri akışı dört bir yanımızı kuşatmış durumda. Artık televizyonlar, sinema salonları ve müzik konserleri dahi demode olma yolunda hızla ilerlerken evdeki akıllı televizyonlardan, bilgisayarlardan, tabletlerden veya cep telefonlarından giyilebilir teknoloji ürünlerine kadar akla hayale gelmeyecek nice erişkin oyuncağı aracılığıyla, kolayca ulaşılabilen içerikler

çağı içinde yaşıyoruz. Günümüzde artık bir parçayı dinlemek için albüm satın almanıza gerek yok; istediğiniz parçayı yolda seyir halindeyken birkaç parmak dokunuşuyla satın alıp cihazınıza indirebilir ve anında keyfini sürmeye başlayabilirsiniz. Yollarda gezinirken size internete bağlanma olanağı sunan teknolojiler sayesinde istediğiniz içeriğe anında erişme hürriyetine sahipsiniz. Aklınıza takılan birçok sorunun cevabını her an cebinizde yahut çantanızda taşıdığınız arama motorlarına danışmak gibi bir lüksünüz var. İnsanlığın internete yansıyan halihazırdaki tüm bilgisini içeren Google ve benzeri arama motorları, hepimize bilgiye ulaşmak anlamında sınırsız görünen bir gelecek vadediyor.

Peki, acaba beynimiz buna hazır mı? İnsan beyni, bu kadar çeşitli, renkli ve hızlı veriyle başa çıkabilecek donanımlara sahip mi? Bu konu son yılların da en önemli merak unsurlarından biri ve henüz "dijital çağda doğmuş" çocukların yaşlılık dönemlerini gözlemleme şansımız olmadığı için dijital veri bombardımanının uzun dönem etkileri hakkında çok fazla isabetli tahminler yürütecek durumda değiliz. Fakat beyin ve insan fizyolojisi üzerinde yapılan bazı çalışmalar, bizi dijital kanalların kullanımı konusunda uyaran önemli sonuçlar ortaya koyuyor.

Oyunlar, E-postalar, Mesajlaşmalar, Sosyal Ağlar ve Biz

Yukarıda sıraladığımız teknolojik imkânların "güzel" şeyler olduğuna dair şüphe duymamız için ilk bakışta bir neden görünmüyor. Fakat her güzel ve keyifli şey, özellikle yatkınlığı olan beyinler için "bağımlılık" potansiyeli taşır. İnternet ve dijital ortamların sunduğu kolaylıklar da sıklıkla sosyal yalıtıma ve temel zihin yeteneklerinin zayıflamasına yol açan bazı olumsuzluklar gösteriyor.

Bilgisayar oyunları

İnsanı adeta kendisine yapıştıran ve bağımlılık yapan bilgisayar oyunlarının olumsuz etkileri konusunda neredeyse herkes hem-

fikir fakat az bilinen olumlu etkileri de var: Görsel alanın çevre bölümlerine ilişkin dikkati arttırıyor, karar verme süreçlerini hızlandırıyor, özellikle beynin ön (frontal) bölgesinde anlık karar vermeye dair yeni devrelerin oluşmasını kolaylaştırıyor ve gerçek hayatta da başta el becerileri olmak üzere bazı becerilerin gelişmesine doğrudan katkı sağlayabiliyor. Elbette bu etkiler, oyunların tipine, oynama süresine ve kişinin bağımlılık geliştirme yatkınlığına göre büyük oranda değişebiliyor. Dolayısıyla her zaman olduğu gibi bilgisayar oyunlarının etkilerini "toptancı" bir yaklaşımla değerlendirmek yerine, bireye özel yaklaşımlarla ele almak çok daha faydalı sonuçlar doğuracaktır.

E-posta ve sosyal ağlar

Anında haberleşmenin büyüsüne kapılmamak çok zor. Fakat aynı ortamda bulunan iki arkadaşın iki farklı cihaz kullanarak başkalarıyla yazışmaları ve birbirleriyle iletişim kurmaya gerek bile görmemeleri, bugün kafelerde ve toplu yerlerde sıklıkla gördüğümüz bir garabet. Böyle manzaralar artmaya başladığında internetin sağladığı kolaylıkların gerçek hayatı baltaladığı sonucuna kolaylıkla ulaşabilirsiniz.

İnternet üzerinden mesajlaşma, bedensel işaretlerden büyük oranda yoksun olduğundan yüzeysel ve uçucu bir karakter taşıyor. Bu yüzden "duygusal açıdan" düşük risk taşıyor ve beynimizin çok düşük bir faaliyet düzeyinde çalışması, böyle bir iletişim için yeterli oluyor. Fakat bu tarz bir iletişime ağırlık vermeye başladığımızda, özellikle gençlerde, bedensel sinyalleri ve beden dilini okumak konusundaki becerilerde hızla bir gerileme görülüyor. Bu da gerçek sosyal ilişkilerde yaşanan başarısızlık ve tatminsizlik sonucu, sanal iletişimin daha çok tercih edilmesine yol açabiliyor.

Zihnimizin bedensel işaretlere olan ilgisi internette de şaşırtıcı bir bulguyla karşımıza çıkıyor. Yapılan beyin tarama çalışmaları sonucunda internet iletişiminde temel duyguları belirtmek için

kullandığımız "gülücük" (emoticon) işaretlerinin, beynimizde "yüz ifadelerini ve sözsüz iletişimi algılamakta" kullandığımız "inferior frontal gyrus" bölgesini çalıştırdığını gösteriyor. Yani beynimiz doğuştan programlı olduğu üzere bilgisayar karakterlerinden bile bedensel işaretler çıkartmayı başarabiliyor. Sanırım bu çalışma, basit gülücük işaretlerinin nasıl bu kadar hızla yayıldığını ve popüler hale geldiğini daha iyi anlamamızı sağlıyor.

Facebook hesabınıza girdiğinizde sayfanın üst kısmındaki kırmızı renkli bildirimler sizi heyecanlandırır mı? Bilimsel çalışmalar böyle olduğunu gösteriyor. Bildiğimiz gibi birçok bağımlılığın altında, beynin ön kısmında bulunan akkumbens çekirdeği ve hipotalamus arasındaki dopamin salgılayan hücrelerin büyük rolü var. Keyif ve ödül duygusu hissedildiğinde salgılanan dopamin, bu salgıya neden olan fiilin daha çok işlenmesini sağlamak üzere insanı o etkene bağımlı hale getirebiliyor. Benzer bir düzenek sosyal medyaya olan bağımlılığı da açıklayabilir. Zira Facebook sayfasındaki bildirimler ve "beğenme"ler, kullanıcıların beyninde fazladan dopamin salgılanmasını sağlayarak insanların Facebook kullanımına bağımlı hale gelmesini kolaylaştırıyor. Aynı şeyin, örneğin Twitter'daki "retweet" veya "favori" bildirimleri için de geçerli olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Kısacası, tek bir tıklama yaparak takip ettiğiniz kişilerin beyin kimyalarıyla böylesine etkili bir biçimde oynayabiliyorsunuz. Özellikle de çocuklarımız internetin bu cezbedici etkisi karşısında büyük oranda savunmasızlar...

Uzun Vadeli Olası Etkiler

Dijital dünyanın uzun dönemde zihnimizin işleyişine nasıl bir etki yapacağını henüz çok iyi bilemiyoruz. Çünkü "dijital dünyaya doğan" çocuklar henüz gençlik dönemlerindeler. Fakat beynimizin ve zihinsel çalışma sistemlerimizin bu dijital dünyaya uyum sağlamak üzere sürekli bir değişim geçirmesi kaçınılmaz.

Sinirbilimin son bulguları açısından baktığımızda benim gözüme en tehlikeli görünen uzun vadeli sorun, internet ve dijital ortam-

larla büyüyen nesillerin uzun vadeli plan ve hedefler konusunda ciddi sıkıntılar yaşayabileceği gerçeği. Sinir sisteminin işlevsel anatomisinden bildiklerimize göre kısa süreli ihtiyaç ve geçici tatminler, beynimizin derinliklerinde yer alan "limbik sistem" adlı bölüm tarafından kontrol edilirken uzun vadeli hedeflere yönelik olarak anlık tatminlerin ertelenmesini sağlayan devreler beynimizin ön (frontal) ve üst-yan (parietal) bölgelerinde bulunur. Hepimizin bildiği gibi limbik sistem yaşamsal açıdan doğduğumuz aylardan itibaren aktif olduğundan ve frontal-parietal bölgelerin yaşamla olgunlaşması gerektiğinden çocuklar genellikle uzun vadeli planlar yapamaz ve anlık itkilerle yaşarlar. Fakat yetişkin bireyler olurken beynimizde gerçekleşen en önemli değişikliklerden biri, frontal-parietal üst kontrol merkezlerinin gelişmesi ve bu devrelerin anlık "limbik" etkileri bastırma yeteneği kazanmasıdır. Bu sayede ileriye dönük planlar yapabilen, hazları erteleyebilen ve büyük işler başarmak üzere aylar, belki yıllar boyunca çalışabilen adanmış insanlar haline dönüşebiliriz. Fakat davranış çalışmaları maalesef bizlere internet ve dijital ortam kullanımının artmasıyla frontal korteks gelişiminin zayıfladığını göstermekte. Bunun uzun vadeli sonuçları ise oldukça iç sıkıcıdır. İtkisel ve anlık yaşayan, uzun vadeli planlar yapamayan, yoğunlaşma ve dikkat sorunlarıyla boğuşan ve sosyal iletişimde ciddi yetersizliklerden mustarip bir nesil ortaya çıkması söz konusu. Elbette bunun önüne geçmek için yapılabilecek birçok şey, alınabilecek birçok önlem var ama öncelikle bu tehlikenin en kısa zamanda farkına varmamız ve bu uyarıları ciddiye almamız gerekiyor.

Aslında bedenimiz, son derece karmaşık bir sistemler birliğidir. Zihnimize ev sahipliği yapan beynimiz ve sinir sistemimizle geri kalan bütün vücut sistemleri ayrılmaz bir birliktelik içinde çalışır. Bedenin herhangi bir yerinde olup biten olaylar ve meydana gelen değişiklikler zihnin çalışması üzerine doğrudan etki eder. Aynı şekilde, zihinsel aktivitenin de beden işleyişi üzerinde şaşırtıcı etkileri vardır. Zihnimizden sadece düşünceler geçirerek bedenimizin fizyolojik düzenini etkileyebileceğimizi hepimiz çok iyi biliriz. Örneğin; limon yediğinizi düşündüğünüzde ağzınız sulanır, utandığınız bir anınız aklınıza geldiğinde vücutta yüz kızarması

yahut kalp hızlanması gibi utanma tepkileri değişik derecelerde ortaya çıkmaya başlar vs.

Koşan Zihin, Duran Beden

Bedenimizin genel yapılanmasına baktığımızda zihin ve beden arasında ayrılmaz bir biçimde gördüğümüz birliktelik, günümüz teknolojisinin yönlendirmeleri sonucunda endişe verici biçimde bozulmaya başladı. Bilgisayar teknolojisi, zihinsel faaliyetlerimizi çeşitli "ara-yüzler" aracılığıyla sayısal ortamlara aktarmamızı sağlarken zihnimize de çok geniş bir yelpazede üretimler yapma fırsatı sunuyor. Son geliştirilen dokunmatik ara-yüzler ve taşınabilir cihazlar sayesinde artık hem dünyanın bilgisine internet üzerinden her an bağlı kalabiliyor hem de zihnimizin ürettiği neredeyse tüm çıktıları anında sayısal ortama aktarabiliyoruz.

Bilgisayarlarla, taşınabilir cihazlarla, tabletlerle ve zahmetsiz dokunmatik ara-yüzlerle benim gibi fazlaca meşgul olanların yaşadıkları ve dikkat edilmediğinde pek fark edilmeyen bir sorun var: Bu tip cihazlarla belli bir süre çalıştığınızda (özellikle kitap yazmak, sanatsal üretim yahut sayısal tasarım gibi üretken işler üzerinde uğraştığınız durumlarda) zihindeki yüksek aktivite ile bedenin durağanlığı arasında bir tezat ortaya çıkıyor. Elimizdeki cihazlar zihnimize adeta sınırsız bir hareket alanı sağlarken bedenimiz cihazları en konforlu kullanabileceği pozisyonlarda sabitlenerek adeta kilitleniyor ve neredeyse tamamen hareketsiz bir vücudun birkaç parmak hareketiyle yahut tuş takımı (klavye) oynamasıyla belki de dünyayı değiştirecek fikirlerimizi sayısal ortama aktarma gibi bir tezat yaşıyoruz. Bu çelişkili durum, büyük oranda sayısal teknolojinin sadece zihinsel üretimi baz alarak geliştirilmesine ve ağırlıklı olarak Batılı dünya görüşünün "konfor" anlayışına dayanıyor. Asgari eforla azami iş yapma mantığı biyolojik yapımızla ters düştüğü için sürekli olarak şişmanlık, metabolizma ve dolaşım bozuklukları gibi sıkıntıları artan oranlarda yaşamaya devam ediyoruz.

Bu tarz bir teknoloji kullanımının tek zararı, uzun süreli şişmanlık gibi etkiler de değil. Uzun süren hareketsizlik durumu, hareket için kurgulanmış bedenimizde salgılanması gereken bazı kimyasal maddelerin salgılanmaması gibi dezavantajlar doğuruyor. Örneğin; egzersiz durumunda salgısı artan endorfin benzeri maddeler, vücudumuzda ağrı kesici, onarıcı ve mutluluk verici birtakım etkilere sahip. Hareketsiz bir yaşam, bunların salgılanmasını azaltarak ruh durumumuzda belirgin bir depresyon ve sıkıntı hali oluşmasına neden oluyor. Elbette hareketsiz yaşamın tek suçlusu bilgisayarlar değil fakat hareketlerimizi büyük oranda kısıtladıklarına şüphe yok.

Teknolojik ilerleme çizgisi bu minvalde devam ettikçe bunun gibi sorunların artacağından şüphem yok. Fakat bunun çareleri de var. İlk olarak Steven Spielberg'ün yönettiği *Minority Report* (Azınlık Raporu) adlı filmle tanıştığımız, bugün ise Wii ve Kinect gibi oyun konsolları aracılığıyla hayatımıza girmeye başlayan "tüm vücut kontrollü ara-yüz" mantığıyla bu handikabı aşabiliriz. *Minority Report* filmini ilk izleyenler, Tom Cruise'un canlandırdığı karakterin bilgisayar kullanımını oldukça garipsemişlerdi. Ayakta, müzik eşliğinde, tüm vücudun hareket ettirilmesini, hatta "dans etme"ye benzer hareketleri gerektiren dev ekranlı bir çeşit "tele-aktif" bilgisayar mantığı söz konusuydu. Günümüzde adeta tek bir parmağımızı oynatarak yapabileceğimiz birçok şeyi "anlamsız" görünen abartılı vücut hareketleriyle yapmanın bir manası olmadığını düşünmüş olabilirsiniz. Fakat bedenimizin ihtiyaçları da göz önüne alındığında bundan sonra geliştirilecek teknolojilerde böyle bir ara-yüz mantığının kullanılması "hayat kurtarıcı" olabilir.

Gelecek yıllarda bilgisayarlardan kaynaklı hastalıkların sigara gibi alışkanlıklara bağlı hastalıklar gibi alarm verici bir düzeye yükselmesini beklemek çok da mantıksız değil. Bunun önüne geçebilmek için bilgisayar ara-yüzü teknolojilerimizi beden-zihin birlikteliği bağlamında tekrar ele almak iyi bir başlangıç olacaktır. Evlerde kullanılan bilgisayarların, ayakta ve hareketli bir şekilde tüm vücut tarafından kontrol edildiği ve oyunların da beden hare-

ketleriyle oynandığı sistemlerin yaygınlaşması, bizi bilgisayarın belki de en önemli etkisi olan hareketsizlikten koruyacaktır. Şu anda bazı oyun konsolları bu imkânı sağlasa da her türlü bilgisayar kullanımında böyle bir alternatifin gözde hale getirilmesi için çalışmalara bir an önce hız verilmesi gerekiyor.

Zihin-Beden Tutarsızlığı?

Konuyla ilgili çok dikkati çekmeyen bir uyarıyı daha burada paylaşmak isterim. Bilgisayarlara tuş takımı ve fare aracılığıyla yaptığımız girdilerde vücudumuzun çok küçük bir kısmını kullanırken çoğu zaman çok yoğun bir zihinsel mesai harcıyoruz. Bilgisayarda ürettiğimiz tüm işler için birbirine çok benzer vücut hareketleri yapıyor, sadece tuş takımına veya fareye bağımlı bir fiziksel aktivite düzeyi gösteriyoruz. Bu durum uzun dönemde bedenimizden "zihinsel bir kopuş"u da kaçınılmaz hale getiriyor. Kişi bedenine yabancılaşıyor, bedeninin ilişkilerini küçümsemeye ve ihmal etmeye başlıyor (bilgisayar programcılarında ve "kurtlarında" bu durumu sıklıkla gözlemleyebiliyoruz). Bunun uzun dönemdeki etkileri de kişiden kişiye değişmekle birlikte genellikle vurdumduymazlık, duyarsızlık, tutarsızlık, konsantrasyon bozuklukları gibi olumsuz kişilik özellikleri olarak karşımıza çıkabiliyor.

İlerleyen dönemlerde bilgisayarlarla çok daha uzun zaman geçirmek zorunda kalacağımız aşikâr. Hatta bu üretim ve rekabet hızına bakarak yakında uyanık kaldıkları tüm süreyi bilgisayar başında geçiren insanların sayısında çok dramatik bir artış olacağını öngörebiliriz. Dolayısıyla günümüzde bile hareket etmeye fırsat bulamayan insanlara birkaç yıl sonra "Egzersiz yapın." diye tavsiyede bulunmak iyice anlamsızlaşabilir. Teknolojinin de bu konuda bazı adımlar atması gerekiyor. Bu niyetle başlatılacak girişimler, şimdiye kadar hayal edemediğimiz yeni insan-bilgisayar ara-yüzlerinin de kullanıma girmesini sağlayabilir.

Bu hayatı "kolaylaştırmak" o kadar da kolay değil. Biyolojimizi ve varlık özümüzü göz ardı ettikçe yaşayacağımız sorunlar katlana-

rak artacak. Bunun en iyi örneği de bu kadar ilerlemesine rağmen bizi bu denli zor durumlara sokma riski taşımaya devam eden bilgisayar teknolojisi olsa gerek.[8]

8 Bu bölümdeki konularla ilgili daha fazla bilgi için:
1. Modern Beynin Evrimi. (2009) Gigi Vorgan, Gary Small. Omega Yayınevi
2. Değişen Be(y)nim, S. Canan, 2015, Tuti Kitap
3. Masahide Yuasa, Keiichi Saito, Naoki Mukawa (2011) Brain activity when reading sentences and emoticons. Electronics and Communications in Japan 94(5), pp. 17–24. 2011
4. Facebook and the Dopaminergic Response: http://thecerebralcortex.wordpress.com/2012/01/03/facebook-and-the-dopaminergic-response

BİTKİSEL TEDAVİLER NASIL İŞE YARAR?

"Sadece doğal olması, onunla istediğin aptallığı yapabileceğin anlamına gelmez."

Susan Lynn Peterson

Alternatifiydi, gelenekseliydi, Ortodoksuydu derken tıbbi yöntem ve yaklaşımlar arasındaki tartışma gittikçe alevleniyor. Bir yandan tıbbi herhangi bir eğitimi olmayan insanların da aralarında bulunduğu bir kesim "her derde deva bitkiler" hakkında kitaplar yazıp tedaviler öneriyor; diğer yandan bir kısım tabipler, ilaçlar ve kanıta dayalı tıp dışında herhangi bir sağaltım yöntemini kabul etmemek konusunda ileri düzeyde bir tutuculuk içinde. En geniş nüfusa sahip olduğunu düşündüğüm bir başka grup ise, ilaçların birçoğunun tabiattaki bileşimlerden elde edildiği gerçeğinden de hareketle, ilaçlara destek olabilecek bitkisel rejimlerin varlığını kabul ediyor, hatta ara sıra uyguluyor fakat iş bunları tıbbi olarak ciddi bir biçimde gündeme almaya gelince o noktada oldukça çekinceli yaklaşıyor.

Bu yazıyı okuyorsanız bir şekilde bitkisel tedavi ve modern tıp arasındaki bu tartışmaya müdahil olmuşsunuz demektir (hangimiz olmadık ki?). Şimdi size konuyla ilgili elimden geldiğince farklı bir bakış açısı sunmaya çalışacağım. Bu konuda daha önce bolca konuşma fırsatı bulduğum klinik hekim arkadaşlarımızın görüşlerini ve geleneksel tıp felsefesinden gelen bilgileri, "sistem bakışı" ve "karmaşıklık bilimi" gözlüğüyle kısaca aktarmaya çalışacağım.

Bitkisel Tedavi ile "İlaç" Arasındaki Fark Ne?

Vücudumuzda meydana gelen işlev bozukluklarına genel olarak hastalık diyoruz. Daha doğru bir ifadeyle, vücudumuzun iç ortamını sabit tutabilme (homeostasis) yeteneğini sekteye uğratan ve vücudun dinamik dengesini bozan uzun süreli değişiklikleri hastalık olarak nitelendiriyoruz. Hastalıklar, iç ve dış faktörlerden kaynaklanabildiği gibi, genetik ve yapısal bazı eksikliklerden ve kusurlardan da kaynaklanabiliyor. Ayrıca hastalıkları temel olarak geçici (akut) ve süreğen (kronik) olarak da ikiye ayırabiliyoruz. Geçici rahatsızlıklar, genellikle ilaçlarla tedavi edilebilen ve kendisini ortaya çıkaran etken ortadan kaldırıldığında iyileşen hastalıklar olarak düşünülebilir. Süreğen yahut kronik hastalıklar ise bedenimizi uzun süre etkileyen ve onun bir parçası haline gelmeye başlayan hastalıklardır.

İlaç, vücudumuzdaki düzensizlikleri ve rahatsızlıkları tekrar düzene sokmakta kullandığımız maddelere yahut bileşiklere verdiğimiz genel bir isim. İlk ilaçlar, tabiatı ve özellikle de hayvanları gözlemleyerek bitkilerden veya doğal minerallerden elde ettiğimiz özütlerdi. Sözgelimi, bir insanın ishalini tedavi etmek için, hastaya ishal hayvanların yediği otları yedirmek veya bu otlardan hazırlanmış bir çayı yahut macunu uygulamak sorunu çözebilmenin en doğal ve mantıklı yoluydu. Daha sonra bu doğal terkipleri rafine etme yolları araştırılıp bulunmaya başladı ve "geleneksel bitkisel kürler" böylece ortaya çıktı. Farklı bitkilerin yüzyıllar süren tecrübelerden yola çıkarak değişik oranlarda hazırlanan bileşimleriyle birçok hastalık tedavi edilmeye çalışıldı. Bu sürecin en son perdesini ise ilaç olarak kullanılan kaynaklardaki "etken maddeler"in yalıtılmış bir şekilde elde edilmesi ve yoğun bir halde hastalıklara karşı kullanılması oluşturdu ki bugün ilaç bilimi (farmakoloji) dediğimiz alan da işte bu uğraştan doğdu. Modern tıbbın temelini oluşturan ilaçlar, işte bu şekilde doğal kaynaklardan yahut daha sonraki dönemlerde yapay yollardan (sentetik olarak) elde edilen maddelerin uygun dozlarda kullanılmasına dayanır.

Elbette, sözgelimi, bir bitkisel terkibin içindeki etken maddeleri saflaştırarak bunları hastalıkların tedavisinde kullanmanın oldukça pratik yanları var. Hastalıkları en hedefe odaklı ve hızlı bir biçimde tedavi etmek, bitkilerin yılın belirli dönemlerinde bulunabilmesine mukabil ilaçlara her zaman ulaşabiliyor olmamız, ucuzluk ve doz kontrolü gibi avantajlar elbette inkâr edilemez. Fakat ilaçların bugünkü yoğunlukta hayatımıza girmesi aynı zamanda direnç, yan etkiler, doz aşımları gibi istenmeyen sonuçların da ortaya çıkmasına sebep olmakta.

Uygun durumlarda ve uygun bileşimlerde hazırlandığı takdirde bitkisel tedavi kürlerinin birçoğunda görülmeyen yan etkiler, modern farmakolojinin ürünü ilaçlarda sıklıkla karşımıza çıkıyor. Mesela söğüt ağacının kabuğundan hazırlanan bir "çay kürü" ağrı kesici etki gösterirken genellikle midenizde fazla bir sorun yaratmaz. Fakat aynı ağacın içindeki ağrı kesici etken madde olan asetilsalisilik asit adlı maddeyi saflaştırıp "aspirin" isimli bir ilaca dönüştürdüğünüzde bir yandan etkisi çok hızlanırken diğer yandan da mide ve kan pıhtılaşma problemlerini daha sık yaşamaya başlarsınız. Zira aspirinin içindeki asetilsalisilat miktarı hem doğal kaynaklara göre çok yüksektir hem de o ilacın içinde etken madde olarak sadece asetilsalisilat vardır. Halbuki doğal terkip bundan çok daha farklıdır ve bu etken maddenin beraberinde, çoğunun etkisini bilmediğimiz birçok organik ve inorganik bileşen mevcuttur.

Antibiyotikler de tıp uygulamalarında çığır açan ve bakteri kökenli hastalıklarla mücadelemizde bize çok önemli avantajlar sağlayan silahlarımızdır. Daha doğrusu, yakın zamana kadar öyleydi. Zira özellikle bilinçsiz ve yersiz antibiyotik kullanımı sonucu, antibiyotik tedavisine dirençli birçok bakteriyi kendi ellerimizle ürettik ve biz antibiyotiklerimizin gücünü ve etki aralığını (spektrumunu) arttırdıkça ileride soyumuzu tüketmeye aday, yepyeni dirençli hastalık bakterilerinin oluşumuna sebep oluyoruz. Hastalıkları kontrol altına almakla yetinmeyip artık "kökünü kazımak" motivasyonuyla yola çıkıyoruz. Fakat bu yoldaki kararlarımızı, tabia-

tı ve canlılığı tam olarak anlamadan aldığımız için, fark etmeden kendi sonumuzu da hazırlıyoruz aslında... Hastalıkları "düşman", hastalık etkenlerini "düşman askeri" olarak gören çarpık anlayış yüzünden, içinden geldiğimiz doğal canlı örtüsünü kendimize düşman etmeyi sanırım başaracağız...

Modern tıbbın dayandığı temel bilimsel yaklaşım, indirgemeci (reductionist) anlayıştır. Buna göre bir bütünü anlamanın yolu, onu oluşturan parçaların özelliklerini anlamaktan geçer ve "bütün" dediğimiz şey, parçalarının özelliklerinin toplamıdır. Buna mukabil, son yıllarda bilim ve düşünce dünyasında önemli etkiler yapan "kaos ve karmaşıklık bilimi"nde ise bütüncül bir algı ve beliren davranışlar söz konusudur. Yani parçaları ne kadar iyi bilirseniz bilin, bütünün özelliklerini tahmin etmekte bunlar size çok sınırlı bir fayda sağlar. Çünkü bu tip karmaşık sistemler; farklı düzeylerde, doğrudan nedensellikle açıklanamayan, "zuhur eden" (beliren; emergent) özelliklere ve davranışlara sahiptir.

Karmaşık Bir "Sistem" Olarak Canlı Bileşimler

Canlı bedenler; ister bitki ister insan olsun, son derece karmaşık, farklı düzeylerde çok farklı görüntüler veren, çok düzeyli hiyerarşiye sahip karmaşık sistemlerdir. Bedenlerin ürettiği ve kullandığı bileşimler de aynı şekilde, çok üst düzeyde karmaşık bir içeriğe sahiptir. Canlı bedenlerin kurallarına ve türeyişlerine baktığımızda biyoloji biliminin bize söyleyebildiği en net gerçek, canlı bedenlerde "lüzumsuz" bir şeyin var olmadığıdır. Canlılardaki bütün sistemler ve bileşenler, organizmanın, yaşadığı çevre şartlarına en iyi uyum sağlamasına yönelik ince bir ayarlamanın ürünüdür.

Milyonlarca yıl boyunca ince ayarlamalarla bugünkü halini alan bu bileşimler, sürekli değişen çevre şartlarıyla da her an yeniden düzenlenmekte ve canlının hayatta kalması için en uygun yoğunluklarda üretilip tüketilmeye devam etmektedir. Canlı bedenler yaşamlarını sürdürmek için gereken kimyasalları üretip tüketirken

"azami" (maksimum) yahut "asgari" (minimum) oranları gözetmez; onların temel hedefi "en uygun (optimum) bileşim"i yakalamaktır ve bunu da çok mahir bir şekilde yaparlar. Bu tip karmaşık sistemlerin rastgele davranmadığını ve önceden öngörülemese bile son derece karmaşık bir "düzen"e sahip olduğunu, karmaşıklık biliminin de yardımıyla artık daha iyi anlayabiliyoruz.

Bu mantıkla bakıldığında karmaşık bir sistem olan canlı bedenin ürünlerinin de değişik seviyelerde "karmaşıklık" özelliği göstermesi gerektiğini rahatlıkla fark edebiliriz. Bir makina gibi tasavvur etmeye alıştığımız canlı bedenlerin üretimleri hiç de bir makinanın üretimine benzemez. En basit salgılarda bile onlarca farklı bileşen vardır. Örneğin; akciğerlerimizden salgılanan ve soluk alırken akciğerlerimizin şişebilmesini mümkün kılan "surfaktan" adlı salgının içinde bir düzineden fazla etken madde vardır (dipalmitoil fosfatidilkolin, surfaktan proteinleri A, B, C, kalsiyum, fosfolipidler gibi). Bu tip salgıların birçoğunun içeriğini tam olarak bilemiyoruz, sadece etkilerine bakarak çıkartabildiğimiz bazı belli başlı bileşenlerini tespit edebiliyoruz. Bu doğal bileşimlerin en önemli özelliği ise içindeki bileşenlerden bir tanesinin yokluğunda yahut miktarındaki bir artışta, o bileşimin biyolojik işlevlerinde belirgin bir bozulmanın olması... Yani küçük büyük demeden tüm bileşenler, bu bileşimlerin içinde önemli görevler yükleniyor.

Böyle bakınca biyolojik ortamdaki bileşenlerin "karmaşık sistemler" olarak algılanması zorunlu hale geliyor. Karmaşık sistemlerin doğal ve yapay tüm örneklerinde de olduğu gibi, bu bileşimlerin "zuhur eden" (emergent) bazı özellikler göstermesi şaşırtıcı değildir. Canlıdan elde edilen karmaşık bileşimler bazı rahatsızlıkları iyileştiren (yahut hafifleten) etkiler yaparken o etken maddeyle birlikte alınan diğer bileşenler, söz konusu etken maddenin etkisini sınırlandırmak ve hastanın bedeninde başka düzenleyici mekanizmaları faaliyete geçirmek gibi ilave işlemler yürütüyor olabilir. Maddeleri ayrı ayrı uyguladığınızda bu zuhur eden etkiyi tekrar edemeyeceğiniz gibi, söz konusu maddelerin saf halde verilme-

sinin vücudun iç dengesini bozması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Zira bu maddeler hiçbir canlı bedende bu saf haliyle bulunmaz...

Doğal Bileşimlerdeki "Know-How"

Endokrinoloji uzmanı Dr. Deepak Chopra, *"Quantum Healing"* isimli kitabında, doğal bileşimlerin bir çeşit "know-how" özelliğine sahip olduğunu öne sürüyor. Yani doğal bileşimlerde bir arada bulunan çok sayıda madde, tek tek saflaştırıldıklarında elde edilemeyen bir "maharet" sergiliyor ve canlı bedeni nasıl "iyileştireceğini biliyormuşçasına" sağaltıcı etkiler gösterebiliyor. Chopra'nın doğal bileşimlere atfettiği bu özellik, doğada çokça gördüğümüz gibi, karmaşık sistemlerin zuhur eden özellikleri bağlamında kolayca anlaşılır hale geliyor. Canlı bileşimlerdeki "nasıl yapılacağını bilebilme" anlamındaki bu "know-how" bilgisi; o bileşimlerin doğrudan "canlı bir varlıktan", mesela yaşayan bir bitkiden elde edilmesinden ve o varlıkta bu bileşimlerin bizzat canlılıkla ilgili belirli görevleri yürütmek üzere hazırlanmış olmasından geliyor. Laboratuvarda hazırlanan kimyasal maddelerden ürettiğimiz ilaçlarla, doğadan olduğu gibi alarak kullandığımız doğal bileşimlerin en önemli farkı belki de bu.

Tek hücreli organizmalardan bitkilere, sürüngenlerden insanlara ve balinalardan planktonlara kadar bu gezegende yaşayan tüm canlılar olarak hemen hemen aynı biyolojik bileşenleri paylaşıyoruz. Hepimiz, "dünya" dediğimiz bu *yaşamküre* (biyosfer) içinde yaşamak üzere ayarlanmış son derece hassas ve birçok bileşeni ortak bedensel mekanizmalarla yaşantımızı sürdürüyoruz. Bu büyük ailenin bireylerinin bedenlerindeki bileşimlerin de birbirlerine çeşitli dozlarda ve durumlarda uygun olacağını, hatta tedavi edici özellikler taşıyabileceklerini akletmek gayet kolay. Fakat modern farmakolojinin "nimetleri" olan ilaçlar ve insanoğlunun doğaya meydan okuyan yıkıcı yaşam tarzı, bizi bu doğal ve "yavaş" yöntemleri araştırmak ve uygulamak konusunda çok fazla cesaretlendirmiyor. Özellikle modern tıp dünyasının halen bu te-

mel konulara bu denli ilgisiz olması günümüzde anlaşılabilir bir olay değil. Zira tıp bilimi, biyolojik âlemin önümüze serdiği bu fırsatlara kulak tıkadıkça hem bizler tedavi olmak için binlerce yan etkiye katlanmak, her sene direnci artan hastalık etkeni mikroorganizmalarla savaşmak ve kronik hastalıkların tedavisini unutup belirtileriyle uğraşmak gibi bir kadere saplanıp kalıyoruz hem de ortada fırsat kollayan birçok "iyileştirme şarlatanı"na ardına kadar açık bir pazar bırakıyoruz. Bilimsel bilginin ve yöntemlerin bugün ulaştığı seviye, başlangıç düzeyinde de olsa, bize karmaşık sistemler hakkında yepyeni şeyler söyleme şansı verirken bizim hâlâ 18-19. yüzyıl indirgemeci bilim anlayışıyla "tedavi" yapmaya çalışmamız anlaşılabilir bir durum değildir.

Acilen, sistem ve karmaşıklık meselelerini anlamış, canlılık denen şeyin karmaşıklığının ve boyutlarının farkında, ayrıca karmaşıklığa saygılı bir hekim ve araştırmacı nesline ihtiyacımız var...

Alternatif Tedaviler Ne Zaman İşe Yaramaz?

Bu tip başlıklardan yola çıkarak açılan konular, genellikle gelip "alternatif" veya "tamamlayıcı" tıbba dayanıyor. Böylesi de normal aslında, zira birçoğumuz "bitkisel ilaçlar"ın yalnızca "modern tıp dışında" kullanılabileceği gibi bir yanılgıya sahibiz.

Alternatif tedavi yöntemleri, bütüncül ve kişiye özel yaklaşımlardır. Aynı zamanda herhangi bir "hastalık" durumuna karşı verilen "standart reçeteler" içermez. Tedaviye ihtiyaç duyan kişinin yaşam tarzını değiştirmesi, rahatsızlığa sebep olan unsurları (kötü alışkanlıklar, takıntılar, beslenme bozuklukları vs.) hayatından çıkartması gerekir. Kişi yaşamını bozan alışkanlıklarına devam ederken onun belirtilerini ortadan kaldırmaya yönelik nokta atışı ve geçici müdahaleler, bildiğimiz "modern tıbbın" tercih ettiği yöntemdir genellikle.

Sıradan ve görece sağlıklı dönemlerini, kendi tabiatıyla diyalog kurma ihtiyacını hiç hissetmeden geçiren modern insanın, bitki-

sel yahut alternatif tedavi yöntemlerine de eczanelerde satılan ilaçlar gibi bakmasında anormal bir yan yoktur. "Şundan şu kadar al, şunu şu kadar yap, hastalığın geçer." denmesine alışmış insanların "bütüncül sağlık" yaklaşımlarını hemen kavrayıvermeleri o kadar da kolay değildir. Fakat hekimlik mesleğini yapma yetkisi bulunan insanların, bu farkı anlamak için daha ciddi çaba göstermelerini beklemek de sanıyorum hepimizin hakkı olsa gerek. Çünkü modern anlamıyla doktorluk, hastalıkları tedavi etme mesleği gibi anlaşılsa da hekimlik aslında sağlıklı yaşamın idamesini sağlama ve insanlara daha sağlıklı olmanın yollarını gösterebilme becerisine sahip yaşam danışmanı anlamına gelmelidir.

Sonuçta, hayatını lineer ve determinist reflekslerle yaşayan, yaşamının ruhsal yönüne yabancı olan, sağlığı sadece boğazından geçen besinlerin kalori değerlerinde ve çeşitliliğinde aramaya alışmış insanların, alternatif tedavi yöntemlerinden fayda görme şansı da zayıf olacaktır. Fransız herbalist Maurice Mességué, *"İnsanlar ve Bitkiler"* adlı otobiyografik kitabında İngiliz Başbakanı Winston Churchill'e uyguladığı tedavi sürecini anlatır. Churchill'e, tedavi için öncelikle tütünü (puroyu) bırakmasını salık veren bitki uzmanı, ünlü devlet adamından ummadığı bir yanıt alır: "Bunu bırakırsam zaten iyileşirim, o zaman sana ne gerek var?" Mességué, Churchill'i haklı bulduğunu ve tedavi uygulamasına bunun üzerine başladığını belirtiyor fakat bu anlatıda Churchill'in yaşam tarzını değiştirmekte ne kadar isteksiz olduğunu ve "iyileşme" dediği şeyi kendisinden ne kadar uzakta aramaya şartlanmış olduğunu rahatlıkla görüyoruz.

Churchill o tedaviden fayda görmüş mü bilinmez ama kendi sağlığına ve yaşamına benzer bir yabancılaşmayla yaklaşan insanların bütüncül tedavi yaklaşımlarından fayda görmesi oldukça zor... Çünkü "lineer" (doğrusal) yaşayan birine "nonlineer" (doğrusal olmayan) yöntemler uygulamak, olsa olsa "uyumsuzluk" yaratır...

CİNSEL İŞLEVLER, BEYİN VE EŞCİNSELLİK:
Bir Şeyleri Fena Halde Yanlış Anlıyor Olabiliriz!

"Yaradılanı severim,
Yaradan'dan ötürü"

Yunus Emre

Cinsellik, dünya üzerindeki tüm organizmaların en temel işlevine tekabül eder. Beslenme, metabolizma, hareket ve insanda karşımıza çıkan diğer üstün bilişsel özelliklerin tamamı aslında tüm canlılarda, biyolojik olarak üreme işlevine yardımcı olan, genlerin sonraki nesillere başarılı bir şekilde aktarılmasını sağlamak üzere çalışan mekanizmalar olarak düşünülebilir. Böyle söyleyince normal insanlara biraz garip gelebileceğinin farkındayım ama biyolojik gerçek budur. Biyolojik bedenin en önemli işlevi, genleri sonraki nesillere aktararak türün devamını mümkün kılmaktır.

En temel biyolojik işlev üremek olunca üremeyle ilgili tüm işlevler de canlıların davranışlarında temel belirleyici bir konumda bulunur. Aynı mantıkla, beyin denen sinir sisteminin kontrol merkezine baktığınızda orası için de bu temel kural geçerlidir. Üremeyle ilgili devreler, hücreler, bağlantılar ve kimyasal haberleşme maddeleri, canlının davranışı üzerinde çok belirgin bir etkiye sahiptir. Bu etki o kadar ileri gidebilir ki, mesela çiftleşme sonrası erkeklerin dişiye yem olduğu bazı böcek türlerinde olduğu gibi, türün selameti açısından bireyin feda edilebileceği bir noktaya kadar ulaşabilir. Canlılar âlemindeki davranışların beslenme dışında kalan çok büyük bir kısmı üreme, kur yapma ve çiftleşme süreçleriyle ilgilidir.

Eşeyli üreme, erkek ve dişi olarak iki cinsin, "eşey hücreleri" dediğimiz özel hücreleri çeşitli yöntemlerle birleştirmesine dayanır. Bu birleşme hem cinsel ilişki şeklinde olabilir hem de balıklarda olduğu gibi, sperm ve yumurtaların beden dışında buluşmasıyla gerçekleşebilir. Milyonlarca canlı türünde son derece karmaşık ve çeşitli yöntemlerle yürütülen bu temel süreç, canlılığın çeşitliliğinin ve değişen koşullara uyum sağlama gücünün temelini oluşturur. Aynı canlının kopyalarının oluşturulduğu eşeysiz üremeye göre, erkek ve dişiden gelen farklı kombinasyonların birleştiği eşeyli üremede çeşitlilik açısından imkânlar neredeyse sınırsız hale gelir.

Gelelim insanlardaki duruma: Özetle, normal bir cinsel gelişim sürecinde erkek ve dişi olarak iki cinsiyete sahibiz. Henüz anne karnında başlayan bu süreç, cinsiyet hormonları dediğimiz testosteron ve östrojen gibi hormonların etkisiyle, bunların düzeylerine ve salınma ritimlerine de bağlı olarak, daha anne karnında cinsiyet karakterlerinin ortaya çıkmasını sağlar. İlk haftalarda anne karnındaki tüm bebekler cinsiyetsizdir, daha doğrusu hepsi önce kız bebeklerdir. Ne zaman ki erkek bebeklerin cinsiyet sistemleri gelişmeye başlar ve testosteron dediğimiz hormonun miktarı artar, işte o zaman bebek erkek bebeğe dönüşecek değişimler geçirmeye başlar. Bu olayın önemli bir kalıntısı, erkeklerdeki meme başlarıdır. Normalde emzirme işlevi olmayan erkeklerde neden meme başı olduğunu merak ediyorsanız cevabı bu geç devreye giren cinsiyet farklılaşmasıdır. Anne karnındaki bebek henüz erkek olmaya başlamadan önce memeler oluşur fakat erkek bebek gelişiminde, daha sonra yağ dokuyla şişecek meme dokusunu meydana getirecek biyolojik donanım artık gelişmez ve geriler. Bu yüzden erkeklerde meme olmasa da bir kalıntı olarak meme başı mevcuttur.

Hormonların eşliğinde başlayan bu cinsiyet gelişimi sadece bedeni değil, beyni de etkiler. Vücuttaki cinsel organlar şekillenirken beyinde de erkek ve dişi bebeklere özel değişiklikler oluşmaya başlar. Bunlardan belki de en iyi bilineni, erkek bebeklerde beynin sol yarısının kız bebeklere göre biraz daha yavaş gelişmesidir.

Bu küçük gelişim farkı, testosteron denen hormon sayesinde olur ve doğumdan sonraki yaşlarda kız ve erkek bebekler arasındaki birçok temel davranış farkının ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Erkek ve kız bebeklerin beyinlerine daha derinlemesine bakıldığında, beynin özellikle hormon sistemini kontrol eden hipotalamus bölgesinde belirgin farklılıklar ortaya çıktığını görebiliyoruz. Henüz anne karnında, hamileliğin ikinci yarısıyla birlikte başlayan bu değişiklikler, özellikle detaylarda, erkek ve kadın beyninin farklı özellikler taşımasını sağlar.

Erkek ve kadın beynindeki en önemli farklılıkları kabaca şöyle sıralamak mümkün:

- **Corpus Callosum:** İki beyin yarısını birbirine bağlayan kalın bir sinir hücresi uzantıları demeti olan corpus callosum, kadınlarda erkeklere göre daha büyüktür. Bu da iki beyin yarısı arasındaki bağlantıların kadınlarda daha yoğun olmasına neden olur.

- **Amigdala:** Beynimizin korku, stres ve alarm bölgesi olan amigdalayla ilgili raporlar karmaşık sonuçlar verse de kadınla erkek arasında farklı olduğuna dair çok işaret var. Sağ ve sol amigdalanın erkek ve kadında farklı çalıştığını, genel olarak duygusal değerlendirmede kadınlarda daha aktif olduğunu biliyoruz.

- **Hippokampus:** Beynimizin hafıza oluşturma, navigasyon ve duygularla ilgili bir bölümü olan hippokampus, kadınla erkek arasında ciddi fark gösteren bölgelerden birisi. Bu bölgenin farklı işlemesine bağlı olarak, mesela hafif stres altında erkeklerde öğrenme artarken kadınlarda tam tersine azalıyor. Ayrıca erkeklerde ve kadınlarda baskın hippokampuslar da farklı. Erkekte sol taraf baskınken kadında sağ hippokampus daha baskın olarak faaliyete geçiyor. Ayrıca yeni sinir hücrelerinin en fazla üretildiği yer olan hippokampus, bu açıdan erkeklerde daha aktif.

- **Frontal lob:** Ön beynimiz birçok işlevsel alana ayrılıyor ve işlevleri henüz açık değil. Fakat buranın bazı bölümleri kadın ve

erkeklerde farklı organize olmuş görünüyor. Mesela sosyal ve duygusal öğrenme süreçlerinde önemli olan ventromedial prefrontal korteks (VMPFC) erkeklerde sağ, kadınlarda ise sol tarafta daha aktif. Orbitofrontal korteks gibi bazı özel alanlara alınan hasarlar erkeklerde önemli işlev kayıplarına neden olurken kadınlarda pek belirgin bir soruna yol açmayabiliyor.

– **Anterior singulat korteks:** Davranışları kontrol etme ve karar verme bölgelerinden birisi olan ACC bölgesinde erkeklerde daha az sinirsel doku var ve bu da erkeklerin biraz daha agresif davranmalarının altında yatan sebeplerden birisi olarak yorumlanıyor.

– **Beyin kabuğu:** Kadınlar, birçok işlevsel beyin bölgesi açısından erkeklerden daha fazla beyin kabuğuna yahut "gri maddeye" sahipler. Fakat buradaki toplam hücre sayısı erkeklerde daha fazladır.

– **Beyaz madde:** Beyinde uzak alanları birbirine bağlayan sinir hücresi uzantılarından oluşan beyaz madde de bazı bölgelerde kadınlarda daha kalındır.

– **Hipotalamus:** Beynimizin otonom sinir sisteminin ve hormon sisteminin en üst kontrol merkezi olan hipotalamusta cinsiyetler arasında farklılık gösterdiği bilinen birçok bölge var. Bunlardan en temel olanları:

- Beynimizdeki biyolojik saat merkezi olan **suprakiazmatik çekirdek**, erkeklerde kadınlara göre iki kat daha büyük (Swaab, 2014).

- Ön hipotalamustaki **INAH3** (interstisyel çekirdek; cinsiyetler arası dimorfik çekirdek-Sexually Dimorphic Nucleus - SDN), her yaş grubundaki erkeklerde kadınlara göre belirgin oranda daha büyük (Allen ve ark., 1989).

Eşcinsellik Neden Oluyor?

Önce bir mini sözlük:

- *Heteroseksüel (heterosexual):* Karşı cinse normal cinsel veya romantik istek duyan kişi.

- *Eşcinsel/Homoseksüel (homosexual):* Kendi biyolojik cinsiyetine sahip bireylere cinsel veya romantik arzu duyan kişi.

- *Biseksüel (bisexual):* Her iki cinsiyete karşı da cinsel yahut romantik ilgi duyan kişi.

- *Transseksüel (transsexual):* Dışsal cinsiyetiyle barışamayan ve genellikle tıbbi müdahaleyle karşı cinsiyetin cinsel özelliklerine geçiş yapan kişi.

- *Gey (gay):* Eşcinsel kişi (erkek yahut kadın).

- *Lezbiyen (lesbian):* Kadın eşcinsel.

Bu bölümü yazma amacım, her şeyin yanıtı olmasa da, bilimsel verilerin önemli sorunlarımıza farklı yaklaşımlar sağlayabileceğine dair bir örnek vermektir. Eşcinsel bireylerin beyni, dıştan görünen cinsiyetlerini taşıyan hemcinslerden büyük oranda farklıdır. Anne karnında meydana gelen ve gelişen birçok yapı, eşcinsel bireylerde, hemcinslerinden çok, karşı cinsin beyin yapısına daha fazla benzerlik gösteriyor. Bunu anladığımızda, toplumsal olarak çözümsüz gibi görünen eşcinsellik penceresine farklı bir açıdan da bakabilme şansı yakalayabileceğiz.

Eşcinsel bireyler ile heteroseksüel bireyler arasında bazı beyin farklarını kısaca şöyle özetlemek mümkün:

- **Suprakiazmatik çekirdek (SCN)**, eşcinsel erkeklerde, heteroseksüel erkeklere göre daha büyük (Swaab, 2014). Bu bulgu, SCN çekirdeğinin, eşcinsellere özel bir yapı değişikliği olduğunu düşündürüyor.

– **INAH3** çekirdeği eşcinsel erkeklerde, kadın ve erkek boyutlarının arasında bir boyuta sahip (LeVay, 1991).

– **Hipotalamus**un hemen üzerinde yer alan ve sağ ile sol şakak loblarını içten birbirine bağlayan bağlantı da eşcinsel erkeklerde belirgin olarak daha büyük (Swaab, 2014).

– Eşcinsel erkeklerin **corpus callosum** bağlantısı, kadınlarda olduğu gibi, heteroseksüel erkeklerden daha büyük (Swaab, 2014).

Sadece yapısal değil, işlevsel farklılıklar da var. İşlevsel farklılıklar, beynin belli uyaranlara nasıl tepki verdiği ölçüldüğünde ortaya çıkan farklılıklardır. Önemli bazı işlevsel farklılıklar ise şunlar:

– Erkeklerden elde edilen cinsel **feromonlar** (koku habercileri) heteroseksüel kadınlarda ve eşcinsel erkeklerde hipotalamus faaliyetine yol açıyor. Fakat bu faaliyet heteroseksüel erkeklerde görülmüyor (Swaab, 2014).

– Heteroseksüel kadınlarda ve eşcinsel erkeklerde, heteroseksüel erkeklere ve lezbiyenlere göre **amigdala** ile diğer beyin bölgeleri arasında daha fazla bağlantı var (Swaab, 2014).

– Heteroseksüel erkeklerde ve lezbiyenlerde, bir kadın yüzü fotoğrafı gösterildiğinde **talamus**ta ve **prefrontal korteks**te çok daha yoğun faaliyet oluşuyor. Eşcinsel erkeklerde ve heteroseksüel kadınlarda ise benzer aktivite, erkeklere ait yüz fotoğrafları gösterildiğinde ortaya çıkıyor (Swaab, 2014).

Bunlar belli başlı ortaya konmuş farklılıklardan bazıları. Eşcinsel ve heteroseksüel bireylerin bu işlevsel ve yapısal farklılıkları, genel olarak ele alındığında ortaya ilginç ve sade bir manzara çıkıyor: Eşcinsel erkeklerle heteroseksüel kadınların ve eşcinsel kadınlarla heteroseksüel erkeklerin beyin özellikleri birbirine benziyor. Yani eşcinsel bir birey, dış cinsiyeti ne olursa olsun, doğuştan karşı cinsin beyinsel özelliklerine sahip olarak doğuyor.

Bahsedilen yapıların tamamı, anne karnında hamileliğin ikinci yarısında teşekkül eden ve gelişimleri tamamen anne karnındaki süreçlerle ilgili olan yapılardır. Ayrıca bahsedilen beyin yapılarının tamamı bilinçsiz çalışan, hormon sistemlerini ve iradesiz otonom işlevlerimizi kontrol eden iç yönetim sistemlerine aittir. Bunlardaki değişikliklerin yetişme sırasındaki çevresel şartlara bağlı olmadığı açıkça biliniyor. Yani burada sadece bir kısmı sayılan deneysel ve gözlemsel bulgular, cinsel yönelimin, en azından bu şekilde beyin yapısına sahip olan insanlarda bir seçenek olmadığını açıkça gösteriyor. Eşcinsellik ve transseksüellik durumları, buradan da açıkça anlaşılacağı gibi, bahsettiğimiz biyolojik yapının doğal bir sonucu aslında...

Çocukların eşcinsel olma ihtimalini arttıran bazı çevresel faktörler de var. Bunlardan bazıları:

- Hamilelikte düşükleri önlemek amaçlı sentetik östrojen alınması

- Hamilelik döneminde nikotin ve amfetamin alınması

- Birden fazla büyük erkek kardeşi olan erkek çocuklarda, nadiren de olsa, annenin önceki erkek bebeklerine karşı hamilelik ve doğum sırasında doğal olarak geliştirdiği bağışıklık tepkimeleri, muhtemelen bazen beyin gelişimine etki ederek, sonraki erkek çocuklarda cinsel işlevlerin değişmesine neden olabiliyor (Swaab, 2014).

Burada önemli bir noktayı vurgulamakta yarar var. Eşcinsel eğilimlerin, genellikle yetişme çağında karşılaşılan çevreyle yahut yetiştirilme biçimiyle ilgili olduğuna dair yaygın bir inanış var fakat bunu destekleyecek herhangi bir bilimsel kanıt veya gözlem yok. Örneğin; eşcinsel çiftlerin büyüttükleri çocuklarda artan bir eşcinsellik oranı görülmüyor. Genel olarak bakıldığında eşcinselliğin bir "yaşam tarzı seçimi, tercihi" olarak görülebilmesi, en azından bazı durumlarda, pek mümkün değil.

Bir "hastalık(?)" olarak eşcinsellik

Eşcinselliğin bir hastalık olarak tanımlanmasının kökenleri Batı'da 19. yüzyılın sonlarına uzanıyor. 1950 ve 60'larda ABD psikiyatristleri arasında eşcinselleri tedavi etmek üzere tiksindirme terapileri uygulanması oldukça yaygın bir uygulamaydı (hatta Stanley Kubrick'in klasik filmi *A Clockwork Orange*'a da konu olmuş bir uygulamadır bu). Zihinsel hastalıkların tanısı ve sınıflandırılması açısından temel bir rehber kabul edilen DSM'nin 1968 yılında yayınlanan ikinci baskısında eşcinsellik bir zihinsel hastalık olarak kaydedilmişti. Zaten 19. yüzyıldan beri eşcinseller kilise tarafından günahkâr addedilip kiliseden dışlanıyordu ve aydınlanma sonrası da "günah" terimi "hastalık" terimine dönüştürülmüş oldu. 1978 yılında Amerikan Psikiyatri Birliği üyelerinin yaptığı oylama sonucunda eşcinsellik bir hastalık olarak DSM'den çıkartıldı fakat yerine "cinsel yönelim bozukluğu" ifadesi yerleştirildi. 1981 yılında ise bu da kaldırılarak eşcinsellik DSM'de yer alan bir hastalık olmaktan tamamen çıkartıldı. Farklı uygulama ve anlayışlar halen devam etse de günümüzde, Batı'da gay bireylere yapılan terapilerde kişilerin cinsel kimliklerini kabul etmesine yardımcı olacak teknikler ağırlıklı olarak kullanılıyor.

Kısacası; bugün artık dünya ölçeğinde eşcinsellik, transseksüellik ve diğer cinsel yönelim biçimleri "hastalık" olarak sınıflandırılmıyor. Özellikle psikiyatrik durumlar söz konusu olduğunda hastalık denen tanımlamanın, toplumun sosyal kodlarına göre çok hızlı evrilmesi ve değişmesi söz konusu. Yarın ne olacağını çok bilemesek de bugün itibariyle bilimsel açıdan eşcinsellik, bir "hastalık" değil.

Biseksüellik ve eşcinsellik arasındaki fark

Biseksüel erkek ve kadınlarda, her iki cinse de ilgi duyma durumu söz konusudur. Eşcinsellerde ise sadece kendi dış cinsiyetiyle aynı cinsiyette insanlara karşı cinsel yahut romantik bir ilgi durumu

gözlemlenir. Dolayısıyla biseksüellik ile eşcinsellik temelden farklı iki hadisedir. Biseksüellerde yapılan çalışmalarda, az önce eşcinsellik için bahsedilen biyolojik bulguların çoğuna rastlamıyoruz. Biseksüel erkek ve kadınların beyin yapısı, az önce sıraladığım farklar açısından heteroseksüellere daha çok benzer olarak karşımıza çıkıyor (Van Wyk ve Geist, 1995). Dolayısıyla eğer cinsel yönelimler açısından bir "tercih"ten bahsedilecekse biseksüellik bir tercih olarak değerlendirilmeye daha uygundur. Eşcinsellikte ise tercih ve seçim büyük oranda söz konusu değildir, çünkü biyolojik devrelerin doğal yönlendirmeleri söz konusudur.

Eşcinsellik Neden Var?

Normalde üreme işlevine yaramayan ve türün devamı için olumsuz görünen eşcinsellik davranışı sadece insanda değil, birçok canlıda görülmeye devam ediyor. Bunun biyolojik olarak kesin bir açıklaması yok. En olası ve makul neden; eşcinsellikle ilgili genetik özelliklerin, eşcinsel davranışa sebep olmayan taşıyıcı bireylerde cinsel faaliyeti ve üreme şansını arttırıcı bir etki yapıyor olabileceği. Benzer bir durumu otizm ve şizofreni gibi zihinsel rahatsızlıklarda da görebiliyoruz. Bunların hafif versiyonları, insanların araştırıcı, kâşif ve yaratıcı bir zihne sahip olmasını sağlayabiliyor. Bu da türün selameti için olumlu bir özellik olarak nesiller boyunca korunuyor. Elbette uç durumlardaki davranış değişiklikleri, yani şizofreni ve ağır otizm gibi durumlar da bu çeşitlilik için ödenmesi gereken biyolojik bir bedel olarak düşünülebilir.

Hayvanlar âleminde eşcinsel davranışlar şimdiye kadar böceklerden memelilere 1500'ün üzerinde canlı türünde gösterilmiştir. New York hayvanat bahçesinde çift olarak yaşayan erkek penguenler Roy ve Silo, en bilinen örnektir. Erkek sıçanlarla rahimde yan yana gelişen dişi sıçanlar, erişkinlik dönemlerinde dişilerle çiftleşme davranışı gösterebiliyor. Bu da rahimde fazla testosteron almalarına bağlanıyor. Bazı kuşlar, birden fazla erkek ve dişinin

birlikte olduğu üçlü ve dörtlü birlikteliklerle yaşıyor. İnsana en yakın kabul edilen bonobo maymunlarında da bu uygulama çok yaygın ve cinsel amaçlardan çok, barış ve sakinleşme amacıyla kullanılıyor. Filler, makak maymunları, zürafalar, kuğular ve balinalar başta olmak üzere, birçok hayvan türünde çeşitli amaçlarla eşcinsel temaslar yaşanıyor. Mezbahalarda kesime götürülen boğaları izleyen herkes, o stresli ortamda birçok erkek bireyin birbirleriyle çiftleşme davranışına giriştiğini gözlemleyebiliyor. Montana'da birbirlerine binen erkek sığırların beyinlerinde yapılan çalışmalar, insan eşcinsellerdekine benzer farklılıkların bu hayvanlarda da aynen geçerli olduğunu ortaya koyuyor. Bu örneklerin tümüne baktığımızda eşcinsellik, nispeten oranı düşük ama doğal bir varyasyon gibi görünüyor (Swaab, 2014).

Sebebi ve faydası ne olursa olsun, cinsel yönelim ve bunun davranışsal nedenleri konusunu henüz yeni yeni anlamaya başlıyoruz. Yüzlerce yıldır dünyadaki birçok kültürde, özellikle 19. yüzyıldan sonra Batı'da ve günümüzde Doğu toplumlarında yaygın bir sorun olan eşcinsellik meselesini bu yeni bilimsel bulgularla yeniden ele almak şart.

Doğadaki hiçbir şey ikili mantığa uymadığı için erkek ve dişi olarak tanımladığımız cinsiyetin zihnimizdeki kategorilere uymasını beklememiz de çok makul değil. Erkek ve dişi cinsiyet kategorileri, istatistik açıdan baskın bir biçimde gördüğümüz ikiliği anlamak için ürettiğimiz bir kategori sistemidir ve tüm kategori sistemleri gibi bunun da "istisnaları" ve "sınırları" vardır yahut olmalıdır (Bkz: "Saçaklı Düşünmenin Tam Zamanı" başlıklı bölüm, syf. 31). Kategoriler, sadece bizim zihinsel rahatlığımız içindir ve gerçek doğadaki karmaşıklığı anlaşılır bir resme dönüştürmeye yardımcı olurlar. Fakat söz konusu istisnalar, bu sınıflamaların aşırı genellenmesi ve katı bir hale dönüşmesi nedeniyle acı çeken insanlarsa, meseleye farklı bir açıdan bakıp sınıflandırma sistemimizi ve bu sınıflamaların sınırlılıklarını bilgi rehberliğinde gözden geçirmek, kaçınılmaz bir görevdir.

Dinde Bu Meselenin Yeri?

Eşcinsellikle ilgili birçok tepki ve söylem, aslında dinî temelli inançlardan ve geleneklerden kaynaklanır. Birçok insan, eşcinsellik meselesinin özellikle İslâm'da kökünden çözülmüş olduğuna emin. Toplumsal bir anomali olarak görülen eşcinselliğin, ölüm yahut hapis dahil birçok yöntemle cezalandırılması gerektiği yönünde kesin görüşe sahip insanların sayısı az değil.

İslâm fıkhında çift cinsiyetli doğan, tıpta da "hermafrodit" olarak bildiğimiz bireylere ilişkin bazı fıkıh hükümleri mevcut. Bunlara ara bir cinsiyet olarak "hünsa" dendiğini de biliyoruz. Fakat hermafroditizm, eşcinsellikten çok farklı bir gelişimsel cinsiyet bozukluğudur. Bu yüzden zaten tıbben de dindeki fıkıh hükümlerine benzer uygulamalar yapılan çift cinsiyetlilik durumu, eşcinsellik için herhangi bir hüküm içermez.

Bu bilgiler ışığında, eşcinsel eğilimler gösteren bir çocuğunuz olduğunu düşünün. Ne yapardınız? Müslümanların eşcinsellik konusundaki tavrı, bana sorarsanız, aslında bu sorunun yanıtı kadar net ve sade olmalıdır. Alıştığımız kalıplara yahut duygu ve ön kabullerimize aykırı da gözükse, fıtrat gereği mevcut olan, Allah'ın irade ettiği bir yaratılış çeşitliliği olması kuvvetle muhtemel "eşcinselliğe" nasıl yaklaşacağımızı bilgi, görgü, insaf ve iman belirleyecektir.

Tarihin her döneminde ezber ideolojilerin insanlara ne felaketler yaşattığı malumumuzdur. Akılla sorgulanmamış nice slogan ve ideoloji, milyonlarca insanı peşine takarak onların yine milyonlarca insanın kanına girmesine neden oldu ve olmaya da devam ediyor. O yüzden insan olarak, hele ki Müslümanlar olarak, bir tepki verip yargı koymadan önce çok ciddi düşünmeli, eldeki "veri"leri çok dikkatle değerlendirmeliyiz. Belki bir yüz yıl yahut beş yüz yıl önce, Allah'ın "öyle yaratmayı murat ettiği" bir insana sırf yaratılışı sebebiyle zulmetmek, bilgisizlikten dolayı belki bir nebze mazur görülebilirdi ama bugün, bu kadar bilgimizin olduğu

bir dönemde, eskilerin ezberleriyle doğru iş yaptığımızdan emin olma konforunu artık terk etmemiz gerekiyor.

Eşcinselliğin, seküler dünya görüşünün önemli kalelerinden ve önemli dayatma noktalarından birisi haline geldiğini de elbette gözden kaçırmıyorum. Zira "onur yürüyüşü/gay pride" gösterileri, hele ki İstanbul'da 2015 yılı Ramazan ayından düzenleneni başta olmak üzere, her türlü ahlâksızlık, sınır tanımazlık ve toplumsal değerleri tahkir bileşenlerini hakkıyla içeriyordu. Fakat Aliya İzzetbegoviç'in "yeryüzünün öğretmeni olmak için göklerin öğrencisi olmak gerek" sözlerini bir kez daha hatırlayarak en azından Müslüman fikir sahiplerinin, tavırlarını "terbiyesizliğe" göre belirlememeleri gerektiğini düşünüyorum. Eğer İslâm dünyasının okur-yazar insanları, eşcinsellik gibi temel ve tartışmalı bir meselede yeni ve insanların önünü açacak yorumlar üretebilirlerse, başta Hıristiyan kilisesi ve gelenekçi İslâm ekolleri olmak üzere, dünyanın birçok yerinde ezber dinî inançlar nedeniyle ötekileştirilen ve marjinalleşmeye itilen eşcinseller için de bir umut ışığının doğması zor değil.

İlk yapılması gereken şey, keyfî ve hedonistik amaçlarla farklı cinsel arayışlar sergileyen insanlarla biyolojik eşcinselleri ayırabilmektir. Biseksüellik ile eşcinsellik arasındaki fark belirginleştikçe konuyla ilgili daha serinkanlı değerlendirmeler yapabilir hale geleceğiz diye umuyorum. Eşcinsel çocuklar, çok küçük yaşlarından itibaren dışsal cinsiyetlerine zıt faaliyetler gösterebilirler ve bu durum erken yaşlarda kendini ortaya koymaya başlar. Dolayısıyla insanları mahkûm edip zulme uğratmadan önce, tıbbi ve bilimsel yollara başvurmak en akıllıca, en insani ve en İslâmi yol olacaktır. Henüz elimizde yüzde yüz bir ayırma ve teşhis yöntemi yok fakat bu konu üzerinde dikkatli çalışmalar yürütülmesi kesin bir zorunluluktur.

İnsanoğlu olarak, ilimden ve güncel bilgiden uzak kaldıkça, bilgi üretmeyi temel bir dert haline getirmedikçe maalesef gelenek ve ezber bataklığına gömülüp kalmaktan başka seçeneğimiz yok.

Kur'an-ı Kerim, çağlar ötesi hitabıyla, bizleri her zaman aynı tehlikeye karşı uyarmaya devam ediyor. Dinleyip dinlememek de bize kalmış durumda...[9]

9 Bu bölümdeki konuyla ilgili daha ileri bilgi için:
https://www.psychologytoday.com/blog/hide-and-seek/201509/when-homosexuality-stopped-being-mental-disorder
https://www.theguardian.com/science/2014/jan/28/dick-swaab-sex-brain-theories-men-women-sexuality-womb
http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/000689939090350K
http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0165380688902313
http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0091302211000252
http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0091302211000203
http://brainblogger.com/2015/05/14/homosexuality-in-the-brain/
Van Wyk PH, Geist CS (1995). "Biology of Bisexuality: Critique and Observations". Journal of Homosexuality28 (3-4): 357-373. doi:10.1300/J082v28n03_11. PMID 7560936.
Allen LS; Hines M; Shryne JE; Gorski RA (1989). "Two sexually dimorphic cell groups in the human brain.". J Neurosci 9 (2): 497-506. PMID 2918374.
LeVay, S (Aug 30, 1991). "A difference in hypothalamic structure between heterosexual and homosexual men.". Science 253 (5023): 1034-7.doi:10.1126/science.1887219. PMID 1887219.
Dick Swaab (2014) We are our brains: From womb to Alzheimer's, Spiegel & Grau; S. 55-105.
Esat Arslan, *Şeriat Mekke'de Tamamlandı*, Kapı Yayınları, 2015, s.135-139.

BÖLÜM-3

AYRINTIDAN BÜTÜNE

DÜNYA DENEN "ARA-YÜZ"

"Gerçeklik ne kadar kalıcı gözükse de
aslında sadece bir yanılsamadır."

Albert Einstein

California Üniversitesi'nde görev yapan Donald Hoffman, bilişsel bilimler alanında çalışan bir araştırmacı. Yaptığı araştırmalar ve ortaya koyduğu "Ara-yüz" teorisi, bizleri algılarımızı ve çevremizdeki gerçekliğe dair doğru bildiğimiz birçok temel varsayımı yeniden gözden geçirmeye zorluyor.

Etrafınıza bir bakın. Neler görüyor, neler işitiyor, nasıl kokular alıyorsunuz? Detaylarına odaklanırsanız ancak fark edeceğiniz üzere, çevrenizde milyonlarca ayrıntı devamlı olarak çeşitli şekillerde duyularınıza dokunuyor. Ya "özel duyular" dediğimiz ses, ışık, koku, tat veya temas olarak; yahut bedeninizin bir yerlerinden kaşıntı, gıdıklanma, gerilme, ağrı, sızı ve daha birçok farklı şekilde uyarımlar ve sinyaller hissedebilmektesiniz. Teniniz üzerindeki duyusal faaliyete biraz dikkat kesilirseniz, bedeninizin dış yüzeyini kaplayan milyonlarca farklı algılayıcının normalde hiç fark etmediğiniz derecede meşgul olduklarını görebilirsiniz. Saniyede beyninize akan milyonlarca bitlik veri sağanağı, beyninizin bu etkileri sürekli olarak değerlendirmesini ve uygun tepkiler üretmesini sağlıyor.

Tüm duyuların beynimize elektrik sinyalleri aracılığıyla iletildiğini ve beynimizin bunun dışında herhangi bir mesajdan anlama yeteneği olmadığını artık biliyoruz. Beynimize, mesela bir beyin

ameliyatı sırasında parlak bir ışık tutsak, bir kebabın kokusunu üflesek yahut yüksek sesle beyin kabuğuna doğru bağırsak beynimiz bunların hiçbirisine tepki vermez. Çünkü beyin, siniri olmayan tek organdır ve dış duyularla doğrudan karşılaşma durumunda tepki verecek bir donanımı yoktur. Bunun yerine, kendi uzantıları olan özel duyu algılayıcılarını kullanır. Uygun duyu uyaranlarıyla karşılaştıklarında bunların beyne gönderdiği sinyaller bizim gerçeklik algımızın da temelini oluşturur. Peki, karanlık bir kutuda sıvının içinde yüzen ve dışarıda olup bitenlerden tamamen habersiz olan beynimiz, acaba neye göre bu gerçekliği kurgular?

Erken yaşlarda çoğu insanın aklına gelmiş bir sorudur: Acaba herkes kırmızı rengi benim gördüğüm gibi mi görüyor? Öyle ya, başka insanların zihnine girerek ne gördüklerini bilebilme şansımız yok. Elimizden gelen tek şey, sözlü iletişim yoluyla ne gördüklerini öğrenmek. Mesela ilk günden beri kırmızı dediğim rengi bir başka arkadaşım benim mavi rengi gördüğüm gibi görüyorsa ve ona "kırmızı" demeyi öğrenmişse? Bunu nasıl bilebilirim? Bu basit sorunun sinirbilimsel olarak cevapsız olması sizi şaşırtabilir fakat gerçekten de bilinemez. İçsel algı durumu anlamına gelen "qualia" kelimesi, bu öznel algı biçimini tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Hepimiz kendi algı dünyamızda yaşarız ama bir şekilde diğer insanlarla ortak bir dil üzerinden anlaşmayı da başarabiliriz.

Donald Hoffman, meseleye biraz farklı bir açıdan bakıyor. Ara-yüz (interface) kuramıyla, algıladığımız her şeyin, etrafımızdaki tüm dünyanın, aslında beynimiz tarafından oluşturulan bir "ara-yüz" olduğunu düşünmemizi öneriyor. Günümüz insanının çok kolay anlayabileceği bir benzetmeyle de bunu hepimizin anlayabileceği hayret verici bir düşünce deneyine dönüştürüyor.

Bilgisayar kullanan herkes, "masaüstü" denen kullanıcı ara-yüzüne aşinadır. Sıklıkla kullanılan dosyalarımızı, zevkimize göre döşenmiş bir arka-plan görüntüsü üzerinde fareyle yahut parmaklarımızla kullanabildiğimiz, kullanışlı bir tasarımdır bu. Fakat bilgisayar kullanan birçok kişi, bu ara-yüzün "gerçek" olmadığını

da bilir. Mesela masaüstünüzde mavi renkli klasör simgeleri olduğunu düşünelim. Bu görüntüler, bilgisayarınızdaki klasörlerin gerçekten de "mavi renkli kutular" olduğunu göstermez. Hemen hepimiz, bilgisayarın "içinde" aslında son derece karmaşık, bilgisayar dilinde yazılmış kodlardan oluşan bir dizi yazılım bileşeni olduğunu ve bunların da makinanın içindeki devre ve transistörleri kontrol ettiğini biliriz. Mavi renkli kutular, sadece biz kolay kullanalım diye tasarlanmıştır. Bilgisayar, bir simgeye tıkladığımızda, içindeki yazılım uyarınca bir dizi komutu çalıştırıp bizim o mavi kutuyla simgelenen disk bölümü içinde bulunan dosyalarımıza ulaşmamızı sağlar. Dosyalarımız da hiç ekranda bize göründüğü şekliyle kâğıt dökümanlara benzer simgeler gibi değildir. Onlar da yine binlerce satır kod ve talimattan oluşan, neticede 1-0 (binary) kodlama sistemine göre kodlanmış "veriler"den ibarettir. Fakat ara-yüzümüz sayesinde, mesela havalı tasarıma sahip bir kelime işlemci programını açıp, aynen şu anda benim yaptığım gibi, aklımızdaki sözcükleri klavye yardımıyla yazabiliriz. Bilgisayarın içinde ise ne kelime işlemci ekranında görünen düğmeler ne de o güzel yazı tipleriyle yazdığım yazılar vardır. Bunların hepsi anlaşılmaz kodlardan ibarettir.

Hoffman'a göre beynimizin duyular aracılığıyla aldığı bilgiden ürettiği şey, yani dış gerçeklik de aynı bilgisayar masaüstü gibi bir ara-yüzdür. Gördüğünüz masa, bulutlar, işittiğiniz sesler, ağzınızda eriyen çikolatanın tadı, dizinizdeki kaşıntı... Bunların hepsi, gerçek tabiatlarından çok farklı ve bizim etkileşime geçip bir şekilde tepki verebileceğimiz ara-yüz bileşenleridir. Mesela şu anda okuduğunuz bu sayfanın şekli, tasarımı, yazıların yazı tipleri, kitabın ağırlığı, aslında sizin mesajı kolay alabilmeniz için beyniniz tarafından oluşturulmuş ara-yüzün parçalarıdır. Gözünüz, kitabı tutan eliniz, belki destek almak için yan tarafa uzattığınız kolunuz da bu ara-yüzün parçalarıdır. Hoffman'a göre gerçeği değil, sadece ara-yüzü algılıyoruz ve bunu gerçeğin kendisi zannederek aslında ciddi bir yanılgıya düşüyoruz.

Gerçeği değil, ara-yüzü algılamaya programlıyız

Hoffman, bu teoriyi bir öğlen yemeği rehavetinden sonra uydurmuş değil elbette. Araştırıcının çalışma alanı bilişsel bilimler ve algılarımız. Bu konu üzerinde yıllardır yürüttüğü çalışmalar, literatürde detaylı yayınlar olarak mevcut fakat bizi burada ilgilendiren, özellikle bilgisayar simülasyon çalışmalarından elde ettiği bulgulardır. Birçoğumuz, dışarıdaki dünyayı gerçeğe en yakın şekilde algılamanın hayatta kalmak için avantaj olduğunu düşünürüz. Dolayısıyla evrimsel olarak gerçeğe en yakın algılamaya sahip olanlar, seçilim açısından avantajlı olmalı ve bizler de milyonlarca kuşak sonrasında bu tip ataların torunları olduğumuz için dış gerçekliği olabildiğince gerçeğe yakın algılayan bireyler olmalıyız. Sağduyuya mantıklı gelen bu izah, Hoffman'ın çalışma sonuçları göz önüne alındığında, pek de doğru gözükmüyor. Hoffman, defalarca yürüttüğü simülasyon çalışmaları sonucunda, seçilim avantajı sağlayan şeyin "gerçeği olduğu gibi algılamak" değil, "gerçeği işine geldiği gibi kurgulamak" olduğunu göstermiş durumda. En iyi hayatta kalanlar, dış dünyayı video kamera gibi doğrudan görenlerden değil, dış etkenleri kendi ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlayıp fayda-zarar derecelerine göre bunları "değerlendirenler" arasından çıkıyor. Bir başka deyişle; dış dünyayı olduğu gibi görmemek ve etrafındaki her şeyi kendi zihinsel dünyasında oluşturduğu bir sanal algı dünyası içinde yaşamak, canlılara avantaj sağlayarak onların hayatta kalma şansını arttırıyor gibi görünüyor.

Kısacası bizler, milyarlarca yıllık canlılık tarihi boyunca, etrafımızdaki dünyayı doğrudan algılamak yerine, bu karmaşık enerji ve madde çorbasını "anlaşılır bir ara-yüze çevirebilecek" bir sistemle donatılmış gibi gözüküyoruz. Gördüğümüz, bildiğimiz, düşündüğümüz ve karşılaştığımız her şey, gerçeğiyle çoğu zaman hiç ilgisi bile olmayan ara-yüz bileşenleri olabilir!

Ara-yüzde "tehlike"

Caddeden karşıya geçeceksiniz. Sağınıza baktığınızda bir arabanın hızla size doğru yaklaşmakta olduğunu gördünüz. Bu arada

"ara-yüz" kuramını düşünüyorsunuz ve bu arabanın da aslında gerçek değil, bir "simge" olduğunu anlıyorsunuz. Yola adım atarsanız ne olur? Sanırım sonucu tahmin edebilirsiniz. Şu *Matrix* filminde Neo'nun yüksek binalar arasındaki ilk atlama denemesinde yere çakılmasında olduğu gibi, ara-yüzün bir ara-yüz olduğunu bilmek, size hemen "fizik kurallarını ihlal etme" yeteneği vermiyor. Üzerinize doğru gelen araba yahut sizi ürperten bir yılanın görüntüsü, ara-yüzünüzün size verdiği uyarı sinyalleridir. Dışarıda sizin hayatta kalmanız açısından tehlikeli bir şey vardır. Siz ona "hızlı araba" veya "yılan" diyor olabilirsiniz. Ne olduğunu bilmenize gerek yok; ara-yüzün görevi, sizi ondan uzak tutup hayatta kalmanızı sağlamaktır.

Bilgisayar masaüstü ara-yüzünde de tehlikeler böyledir. Mesela bir dosyayı kalıcı olarak silme komutu verdiğinizde ekranınızda çıkan ("Silmek istediğinize emin misiniz? Bu işlem geri alınamaz!" diyen) uyarı mesajı, o mesajın yazılı olduğu kutu, çıkan uyarı sesi, bilgisayarın içinde gerçekten var olan şeyler değildir. Onlar sizi uyarmak için yazılım tarafından üretilen ve sizin algı düzeyinize hitap eden yazılı, görsel ve işitsel sinyallerdir. Fakat ara-yüzün bu uyarısını görmezden geldiğiniz takdirde, aylarınızı verdiğiniz bir dokümanı geri dönüşsüz olarak yok edebilirsiniz! (Başıma geldi, oradan biliyorum...) Ara-yüzde bulunan çöp kutuları, klasörler, doküman simgeleri ve diğer her şey, gerçek olmasa da size bir şeyler anlatmak için oradadır.

Bilim dünyası Hoffman'ın tezlerini hararetle tartışmaya devam ediyor. Önümüzdeki yıllarda bu konuda çok daha ilginç açılımlar olacağı kesin. Fakat bilimle profesyonel olarak uğraşmayan insanlar için de bu ilginç teorinin göz alıcı bazı tarafları var. Şimdi etrafınıza bir kez daha bakın. Sizi üzen, sıkan yahut neşelendirip coşturan şeyleri şöyle bir düşünün. Eğer bunların hepsi sizin kişisel ara-yüzünüzün parçaları ise davranışlarınız, dünyaya karşı tutumunuz değişir miydi?

Son olarak, bu bölümü okuduktan sonra, bilgisayarınızın görsel ayarlar bölümüne girerek uzun süredir kullanmakta olduğunuz

şu masaüstü temasını bir değiştiriverin. Mesela farklı bir renk teması ve masaüstünüze farklı bir "arka plan resmi" seçin. Her şey ne kadar farklı görünüyor değil mi?

Gerçek hayatın ara-yüzü de böyle bir hareketle veya ansızın değişebilir mi acaba?

Hele siz bir "âşık" olun, sonra konuşalım!

TABİATIN HUYLARI: MORFİK ALANLAR VE DOĞAL BİÇİMLER

"Eli görmeyen kişi, yazıyı kalem yazdı sanır..."

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Ağaçları tanıyorsanız bir elma ağacını bir görüşte tanımlayabilir, onun bir elma ağacı olduğunu söyleyebilirsiniz. Fakat ağaçları daha da iyi tanıyorsanız, mesela kendinize ait bahçenizde onlarca elma ağacınız varsa, her ağacın diğerlerinden farklı, eski deyişle "nev'i şahsına münhasır" olduğunu da bilirsiniz. Elma ağaçları genel bir yapı planını paylaşmakla birlikte, bireysel olarak benzersizdirler. Birbirinin tıpa tıp aynısı iki elma ağacı bulmanın imkânsız olduğunu bilirsiniz.

Etrafına dikkatle bakarak yaşayanlardansanız, tabiatın sürekli olarak kendini tekrar eden birçok biçimle yahut örüntüyle dolu olduğunu fark etmeniz gayet kolaydır. Kahveye döktüğünüz sütün oluşturduğu spiraller ile kitaplarda gördüğünüz galaksi biçimlerinin, fırtına bulutlarının yahut parmak izinizdeki sarmalların benzerliği gözünüzü okşar. İster canlı ister cansız olsun, etrafımızı saran doğal biçim ve desenler, belli kalıpların sürekli fakat benzersiz detaylarla tekrar edildiği iç içe geçmiş bir desenler cümbüşünü andırır.

Anne karnında gelişen embriyolara, çekirdekten filizlenen bitkilere, tuzlu suyun buharlaşırken arkada bıraktığı tuz kristallerinin oluşumuna veya modern kimyanın doğadaki karmaşık molekül-

lerden ürettiği pek çeşitli bileşimlerin polimerizasyon denen karmaşık yapılar oluşturma süreçlerine baktığımızda ilginç bir ortak nokta görebiliriz: Çoğu zaman, nedenini bilmediğimiz bir şekilde, tabiattaki biçimler belli sınırlar içinde gerçekleşir. Embriyonun parmakları, ağacın yaprakları, kristal yahut polimerlerin birimleri belli bir azami büyüklüğe ulaştıktan sonra artık daha fazla gelişip büyümez. Dünyanın neresine giderseniz gidin, bu sınırların benzer olaylar için üç aşağı beş yukarı aynı olduğunu gözlemlersiniz. Anne karnındaki embriyoların oluşum ve gelişim süreçlerini açıklamakla uğraşan embriyoloji bilimi, bu sınırların nereden geldiğini açıklama konusunda halen çaresizdir.

Parmaklarımız neden bu uzunlukta, karaciğerimiz neden bu büyüklüktedir? İnsanlar olarak boyumuz neden üç metre yahut üç milimetre değil de bugün bildiğimiz aralıktadır? Bedenimizin dışı oldukça bakışımlı (simetrik) görünürken kalbimiz, dalağımız, bağırsaklarımız, karaciğerimiz, beynimiz ve diğer tüm iç yapılarımız neden genellikle bakışımsızdır (asimetriktir)? Genetik programı neredeyse aynı olan bireylerin bedenleri, özellikle detaylarda neden bu kadar çeşitlidir? İnsan ve şempanze arasındaki genetik benzerlik %98'in üzerindeyken beden yapıları, davranış kalıpları ve mahiyetleri neden bu kadar farklıdır? Tuz kristalleri, nişasta gibi büyük makromolekül zincirleri ve kar taneleri gibi cansız doğanın desenleri, neden dünyanın her yerinde benzer fakat detaylarda tek ve yegânedir? Bunların *neden* böyle olduğu konusunda bilim bize halen yeterli bir açıklama sunmaktan uzaktır.

Bu dünyadaki en akıl durdurucu gösterilerden bir tanesi, tarih boyunca canlılık dediğimiz mucizenin yeryüzünde ortaya çıkışı ve inanılmaz bir çeşitlilikte yayılmasıdır. Bugün bildiğimiz kadarıyla canlı türlerinin tamamı birbiriyle akrabadır ve istisnasız hepsi, ortak bir atadan başlayıp sayısız farklı ortama uyum sağlayarak çeşitlenen ve böylece 4.6 milyar yıl yaşındaki dünyamızın üzerinde 3.5 milyar yıl öncesinden günümüze kadar ulaşan varlıklardır. Canlılığın çeşitliliği ve karmaşıklığı, onu tanımlamaya, sınıflandırmaya ve anlamaya çalışan biyoloji uzmanlarını her za-

man hayrete düşürecek kadar üst düzeydedir. Canlı çeşitliliğinin sınırı yok gibidir; bildiğimiz temel dünya ve canlılık kurallarının çerçevesinde hayal edebileceğimiz her türlü canlı çeşidi dünyayı doldurur. Ayrıca her hafta, onlarca yeni ve hayal gücümüzü zorlayan özelliklere sahip yeni canlılar keşfetmeye devam ediyoruz. İnsanın tek bir biyolojik "tür" olduğu dikkate alınırsa, dünya üzerinde şu anda tanımlayabildiğimiz kadarıyla 2 milyondan fazla (henüz keşfetmediklerimizle birlikte muhtemelen aslında on milyona yakın) canlı türüyle birlikte yaşıyor olmamız, çeşitliliğin boyutları hakkında bizlere ufak da olsa fikir veriyor. Kaldı ki canlılık tarihine baktığımızda bugün yaşayan milyonlarca canlı türünün, şimdiye kadar dünyada yaşamış ve artık soyu tükenmiş olan canlı türlerinin %1'inden daha azı olduğunu fark ediyoruz. Kısacası yaşam, "mümkün olan" bütün formları ve biçimleri alarak, sayısız çeşit ve varyasyonla dünyamızı dolduran ve doldurmaya devam eden gizemli bir güç olarak karşımıza çıkıyor.

Bu karmaşıklığın ve çeşitliliğin yanı sıra, biyolojik âlemdeki canlılar ilginç bir sabitlik özelliği de sergiler. Birbiriyle çiftleşebilen ve verimli yavrular üretebilen canlı grupları olarak tanımlanan "tür"leri oluşturan bireyler, genel özellikler bakımından birbirlerine çok benzerdir. Her ne kadar bireysel olarak yine benzersiz olsalar da türün özelliklerini belirleyen unsurlar açısından diğer türdaşlarıyla birçok ortak noktayı paylaşırlar. Türlerin ve benzer biyolojik sınıflandırma birimlerini oluşturan canlıların bu özelliklere çok sıkı bir biçimde bağlı olduğunu görürüz. Biyolojik yapıyı oluşturan direktifleri taşıyan DNA molekülündeki şifreler, canlılığın nasıl organize olacağını belirleyen en önemli yönergelerden birisi olarak bilinir ve yeni canlıların ortaya çıkartılacağı üreme sürecinde bu molekülün kopyalanması sırasında ortaya çıkan hatalar, neredeyse tavizsiz olarak hızla onarılmak zorundadır. Aksi takdirde ortaya çıkacak olan bozuk planlı bireyler, sakat yahut hasta olacaklardır ve o türün uyum sağladığı yaşam şartları içinde hayatta kalmaları mümkün olmayacaktır. Böyle incelikli ve tavizsiz bir kalite kontrol ve eleme sürecine rağmen, canlılığın nasıl bu kadar değişim ve dönüşüm yaşayabildiği, biyolojik evrim

denen sürecin nasıl ve hangi mekanizmalarla ilerlediği halen tartıştığımız ve kolayca anlayamayacağımız bir mesele olarak ortada duruyor. Milyonlarca yıl içinde sayısız biçim ve özellikle değişim gösterdiği aşikâr olan canlılığın, insanın gözlem yapma süresi olan birkaç yüz yıldır gösterdiği inatçı ve korumacı özellik, açıklanması zor bir ikilik olarak zihnimizi meşgul ediyor. Bildiğimiz dereceli dönüşüm mekanizmaları dışında dramatik değişikliklerin -biyolojik süreçler boyutu açısından- adeta bir anda gerçekleştiği, sıçramalı, belli bir hedefe yönelik ve programlı değişimlerin nasıl olabileceğine dair birçok fikrin bilim insanları tarafından tartışılması da tam olarak bu yüzden. Dışarıdan bakınca bilim birçok sorunu her ne kadar yanıtlamış gibi görünse de gerçek aslında halen pek de öyle değil.

Tabii ki bu bilgi boşlukları, bilmek yerine bir şeylere inanmayı ve o inançlar üzerinden hayatlar inşa etmeyi seven türdaşlarımız tarafından oldukça kötüye de kullanılabiliyor. Maddesel bilimin yetersizliklerini ve bilgi eksikliklerini "Tanrısal parmağın varlığına" kanıt olarak gösterme kolaycılığı, binlerce yıldır olduğu gibi bugün de insan düşüncesinin önünde ciddi bir engel oluşturarak görüşümüzü tıkamaya devam ediyor. Evreni ve canlılığı anlaşılabilir kurallar çerçevesinde yaratmayı seçmiş bir Yaratıcı'nın "doğaüstü" müdahalelerle "ara sıra dokunarak" bir şeyleri şekillendirdiği fikri, birçok gelişkin ve kadim dinî inancın özündeki "her şeye gücü yeten, her şeyin kendisinden kaynaklandığı" bir Yaratıcı inancının özüyle temel düzeyde çelişen bir düşünce hatasıdır. Biraz üzerinde düşününce aslında böyle bir Tanrı, insan-biçimli, zamana bağlı ve evrenden ayrı bir varlık olarak tasavvur ediliyor demektir. Ne kadar mantıksız ve temel tanımlamalara aykırı olsa da bu ilkel düşünce refleksine engel olmak, devirler geçse de imkânsız görünüyor. Buna tamamen engel olmak mümkün olmamakla birlikte, aşkın öğretilerin "zihin genişletici" etkilerini bilim ve düşüncede etkin bir biçimde kullanmak, insanlık için yeni bakış açılarının kapılarını aralayabilir.

Bu açılım noktalarından bence en önemlilerinden birisi ise gördüğümüz gerçekliğin bir yanılsama, bir oyun yahut bir tür hayal

olduğu; hakikatin ise çok daha farklı, üst boyutlu ve karmaşık olduğu fikridir. Bu fikir, çağlar boyunca inançlar tarafından öğütlenirken günümüzün modern sinirbilim ve psikoloji bulguları da algılarımızın, gerçeğin olsa olsa ancak küçük bir temsilini bize sunabileceği konusunda bilimsel bir anlayış temeli sağlıyor. Yani gerek kadim bilgeliğimiz gerekse modern bilimden gelen güncel bilgilerimiz, gerçekliğin hiç de gördüğümüz gibi olmadığı noktasında hemfikir görünüyor. Fakat bu çarpıcı fikri sindirmek, buradan yeni düşünce ve yöntemlere uzanmak yolunda henüz emekleme döneminin başlarında olduğumuz da bir gerçek.

Madde dünyasının kanunlarını ve işleme yöntemlerini aydınlatmaya çalışan bilim, sınırlara gelip dayandığında yeni açıklama yolları ve fikirler aramamız genellikle zorunlu hale geliyor. Maddenin en küçük yapı taşlarına inmemizi sağlayan kuantum fiziği, bilinç ve atom altı dünyanın gerçekliği arasında köprüler kurmayı gerektiren yeni bir düşünce biçimi üretmişti. Bilinçli bir gözlemci tarafından yapılan ölçüm sonucunda kuantum âlemine hâkim olan belirsizliğin ortadan kalkması ve maddesel dünyada bildiğimiz somut ve tekil durumlara indirgenmesi meselesi, "dalga fonksiyonunun çökmesi" adıyla meşhurdur ve bildiğimiz klasik makro dünyanın davranış biçimlerinden oldukça farklı bir şeydir. Geldiğimiz noktada farklı yorum ve açıklama çabaları olsa da bilinçli ölçüm ve gözlem eyleminin, bizzat maddenin altyapısını oluşturan kuantum düzeyinde ölçülebilir ve dramatik bir etkisi olduğunu artık biliyoruz. İster örtük ve henüz bilinmeyen bazı değişkenlerle ister gizemli bir "bilinç alanı" fikriyle açıklanmaya çalışılsın, ortada bildiğimiz sıradan dünya deneyimimizle uyuşmayan ve bizi "aşan" bir gerçekliğin işaretleri var. Benzer şekilde, makro dünyanın kendiliğinden biçim ve davranış kalıpları üretmesini, bu davranışların neden öngörülemez olduğunu araştıran fizik alanı, "kaos kuramı" denen bir alanın doğmasına neden olarak rastgele yahut düzensiz olarak görme eğiliminde olduğumuz birçok doğal oluşun aslında üst düzey matematiksel bir yapısı olduğunu bize göstermeye başladı. 20. yüzyılda ortaya çıkan bu ve benzer görüşler, bilimsel dünya görüşümüzü ve düşüncemizi baştan ayağa değiştirecek derinlikte etkiler üretti.

Sonuçta; bilgimizin sınırlarına geldiğimizde yeni bir şeyler öğrenmek için yeni gözlükler takmaya, yeni bir gözle bakmaya ihtiyaç duyuyoruz. Biyoloji de işte böyle, bilgimizin, karşımızdaki muhteşem gösteri karşısında pek aciz kaldığı alanların başında gelir. Sadece biyoloji de değil; sıradan maddeyi sıra dışı şekilde birbirine bağlayan, her ölçekte aşina olduğumuz desenleri üreten o gizemli bağlantı, insan aklını nicedir meşgul eden en büyük gizemlerden birisidir aslında. Sıradan bilimsel bilgimizin açmaza girdiği yerlerde, sadece faydalı metaforlar ve düşünce egzersizleri olarak da olsa, yeni fikirlere kapıyı açık tutmakta büyük faydalar var. Bu parlak fikirlerden birisi de benim için İngiliz biyolog Rupert Sheldrake tarafından ortaya atılan Morfik Alanlar kuramıdır.

Tabiatın Huyları: Morfik Rezonans ve Alanlar

Rupert Sheldrake, bana soracak olursanız, geçtiğimiz 40 yılın en etkili düşünür ve bilim adamlarından birisidir. Biyoloji ve biçim oluşumu (morfogenez) üzerine yaptığı araştırmaların yanı sıra, evrendeki biçimlere ve davranış kalıplarına dair ürettiği kapsayıcı Morfik Rezonans ve Morfik Alanlar fikrinden dolayı da özel ilgiyi hak ettiğini düşünüyorum. Her ne kadar geleneksel bilim dünyası Sheldrake'in sıra dışı fikir ve önerilerine genellikle dudak büküp görmezden gelmeyi tercih etse de İngiliz biyoloğun gerçekliğin "gerçek" dokusunu anlama yolunda çok önemli fikirleri var. Bunlardan en önemlisi, burada özetle paylaşmaya çalışacağım morfik alanlar ve morfik rezonans olarak ünlenmiş önerisidir.

"Alan" (field) kavramı, fizik dünyayı açıklamakta uzun süredir başarıyla kullandığımız bir kavramdır. Elektrik alan, manyetik alan, kütle çekim alanı gibi tanımlar günümüz fiziğinin temelini oluşturur. Hepimiz lisede yahut üniversitede elektromanyetik alanın kurallarını, yerçekimi (yahut kütle çekimi) alanının etkilerini, kuantum alan kuramını ve bunların muhtelif matematiksel izahlarını görmüşüzdür. Fakat bize pek söylenmeyen bir gerçek var: Alanların ne olduğunu hiç kimse bilmez; bu alanları keşfedenler dahil!

Alanlar; maddeyi etkileyen ama kendileri madde olmayan, mahiyetleri belirsiz olmakla birlikte etkileri gözlemlenebilen etkin kuvvetlerdir. Bildiğimiz kadarıyla maddesel bir alt yapıları yoktur, maddeden oluşmazlar. Hatta muhtemelen maddeyi oluşturan şey, bizzat bu alanlardır. Mesela kütle çekim kuvveti, kütle çekim alanlarının faaliyet ve etkileşimlerinden kaynaklanır. Fakat bu alanların tam olarak ne olduğunu, nereden kaynaklandığını bilmeyiz. Einstein, kütlelerin uzay-zamanı bükmesiyle dört boyutlu "kavisli yüzeyler" oluşturulması yönünde bir açıklama getirirken, günümüz fizikçileri, adına "graviton" dedikleri ve varlığına dair herhangi bir kanıtımızın olmadığı kütle çekim alanı parçacıklarından dem vururlar. Bunların hepsi hipotezdir ve gözlemlerimizden çıkan tartışmasız gerçekleri açıklamak için kullandığımız faydalı soyutlamalardır. Gerçekte "alan" dediğimiz şeyin aslını anlamak da gerçekten nasıl bir şey olduğunu gözümüzde canlandırabilmek de şu aşamada bizim için imkânsızdır. Fakat yok sayamayacağımız etkileri nedeniyle bu alanları bilim ve teknolojimizin temel verileri olarak kullanıyoruz.

Rupert Sheldrake tarafından önerilen morfik alanlar da maddi dünyaya şekil veren fakat kendileri maddesel olmayan varsayımsal alanlardır. Yapıtaşlarının ne olduğu, gerçek mahiyetleri ve doğrudan deneysel kanıtları bilinmemekle birlikte, maddenin her düzeyinde gördüğümüz karmaşık davranış biçimlerine ve sürekli kendini tekrar eden "alışkanlıklarına" yeni bir açıdan bakmak için önemli ipuçları sağlar. Morfik, yani "biçim oluşturucu" bu alanlar, bir çeşit kuvvet alanı gibi davranır. Nasıl ki manyetik alan, metal tozlarını belli bir uzaysal dizilimde kalmaya zorluyorsa morfik alanlar da canlı-cansız tüm maddesel dünyanın biçimlerini, davranışlarını ve evrimlerini belirleyen etkenlerdir. Daha basit bir benzetmeyle, morfik alanı içinden sürekli su akan bir kanala benzetebiliriz. Burada su, dünyamızı oluşturan madde, kanal ise ona biçim ve yön veren morfik alanın kendisidir.

Su, borunun yönüne ve biçimine göre davranış gösterir. Çünkü suyun tabiatında içinde bulunduğu kabın şeklini almak vardır. Suyun, içinde aktığı borunun karmaşık, spiraller çizen ve geniş-

leyip daralan bir yapıda olduğunu düşünün. Bu durumda suyun hareketi de borunun, yani "morfik alanın" hangi noktasından geçtiğine göre şekillenecektir. Son aşamada hayal gücümüzü biraz daha zorlayıp suyun içinden geçtiği borunun "görünmez" ve özel bir malzemeden yapıldığını hayal edelim. Hatta malzeme o kadar özel olsun ki ne görebilelim ne de ona dokunabilelim. Böyle gizemli bir maddeden yapılmış boru içinde akan suyun davranışını izlediğinizde karşınızda oldukça garip, karmaşık, tahmin edilemez ve "kafasına göre davrandığı" izlenimi veren bir davranış biçimi çıkacaktır. Geleneksel yollarla göremediğiniz o "boru" gibi şekil verici bir dış faktörün varlığını normal şartlarda aklınıza hiç getirmeyeceğiniz için, suyun o gayet doğal olan akışı, sizin için anlaşılmaz bir gizem olarak kalmaya devam edecektir. Ta ki birisi çıkıp da "görünmeyen, ölçülemeyen ama orada var olan" görünmez bir borunun varlığına dair bir teori ortaya atana kadar... Bu teorinin geçerli bir fikre dönüşmesi için de zamanla toplanacak ve sadece bu teorinin çerçevesi içinde anlam ifade edecek gözlemler yapabilmeniz gerekecektir. Bir başka deyişle, daha önce doyurucu bir biçimde açıklanamayan bazı fenomenlerin bu teori ışığında açıklanabilir olması ve daha önce görünmeyen bazı olayların, bu teorinin oluşturduğu yeni düşünme zinciriyle görülebilir ve sınanabilir hale gelmesi gerekecektir.

Şimdi size bu iki duruma örnek olabilecek, morfik rezonans kuramının ne işe yarayabileceğine dair gerçek hayattan iki örnek sunayım:

Telepati veya Bağdaşık Zihinler

İnsanların ve diğer canlıların zihinleri arasında bir bağlantı olabileceği, bu bağlantılar aracılığıyla çeşitli düzeylerde haberleşme yapılabileceği fikri, insanlık tarihine baktığımızda karşımıza çıkan en eski fikirlerden birisidir. Gözlem ve deneyle sınanmaya oldukça dirençli, bilimsel açıdan ileri düzeyde zor bir konudur ama günlük yaşamda, edebiyatta, sanatta ve hepimizin güncel de-

neyimlerinde "telepati" dediğimiz uzaktan algılama ve bilgi değiş tokuşu süreçlerine dair birçok deneyim anlatılır, yazılır, çizilir.

Bilimle profesyonel olarak uğraşan insanların büyük bir çoğunluğu, zihinler arasında bildiğimiz klasik iletişim yöntemleri dışında bir bağlantının varlığı, telepatik iletişim kurabilme gibi konulara yabancı değildir; en azından birçok insan bunu "mümkün" olabilecek bir fikir olarak algılar. Fakat bilimle profesyonel olarak ilgilenmeye başladığınızda etrafınızdaki her şeyi bildiğiniz etkileşimler cinsinden açıklamaya ve bilimsel paradigmanızın izin verdiği şeyleri görüp diğer olası ilginç durumları göz ardı etmeye yönlendiren bir bakış açısının ve eğitimin etkisinde kalmaya başlarsınız. Bu yüzden de bilimle meslek olarak iştigal eden çoğu insan, özellikle Batı dünyasında, telepati, duru-görü, ölümden sonra yaşam gibi çetrefilli ve şüpheli konulardan en azından uzak durmayı tercih eder. Diğer bir kısım bilim profesyoneli ise bunları temelden reddetme eğilimindedir. Bu eğilimlerin hepsi doğal olmakla birlikte, bazen bizzat gözümüzün önünde cereyan eden birçok ilginç hadiseyi görememe ve bunların verebileceği yeni açılımlardan mahrum kalma sonucunu da doğurabilir.

Bilim ve teknoloji tarihinin birçok ilginç keşif ve buluşunun hikâyesini okuduğunuzda, benzer zaman dilimlerinde, dünyanın farklı yerlerinde, aynı veya benzer buluş yahut keşiflerin hemen hemen eş zamanlı olarak birden fazla kez ortaya çıktığını okumuş olabilirsiniz. Kalkülüs dediğimiz matematik dalının ortaya atılmasından telefonun yahut ampulün icadına kadar birçok ilginç fikir ve çözüm, birden fazla insana aynı dönemlerde "malum olmuş" gibidir. Elbette bu durumun, tesadüf, zamanın bilgisinden faydalanma, bir şekilde birbirinin çalışmalarından haberdar olabilme gibi mantıklı açıklamaları da olabilir. Fakat özellikle adına "Yüz maymun etkisi" denen bir etki, gittikçe daha fazla gözlenmeye ve hakkında kanıtlar üretilen bir etki olmaya devam ediyor.

"Yüz maymun etkisi", 1970'li yıllarda ortaya atılıp 80'lerde gözde hale gelen ilginç bir anekdottur. Söz konusu etki, 1952'de Japon-

ya'nın Koshima Adası'nda yaşayan makak maymunları üzerinde yapıldığı söylenen bir gözleme dayanıyor. Çalışmanın kaynağı ve bilimsel referansları doğrulanmaktan uzak olsa da iddia ilginç: Adada yaşayan makak maymunları, normalde patatesleri topraktan çıkartıp hemen yiyorlar. Fakat bir ara, muhtemelen kaza eseri olarak, maymunlardan birisi patatesi deniz suyuna düşürüyor. Geri aldığında patates hem toprak ve çamurdan temizlenmiş hem de deniz suyuyla biraz tuzlanmış oluyor ve maymun bu temizlenmiş patatesi afiyetle mideye indiriyor. Bu yeni davranış, gözlemsel öğrenme yoluyla yavaş yavaş diğer maymunlara da yayılıyor. Bundan sonra o maymun ve ondan bu davranışı gören etraftaki diğer genç maymunlar, patatesleri deniz suyunda yıkayarak yemeye başlıyor. Fakat bu yıkama alışkanlığı belirsiz sayıdaki kalabalık bir maymun grubu tarafından (yani yüzüncü maymun tarafından) uygulanmaya başladıktan sonra, araştırıcılara göre, o adayla doğrudan bağlantısı olmayan diğer adalardaki maymunlar da patatesleri yıkayarak yemeye başlıyor. Neticede bu davranış, birbirini hiç görmemiş ve aralarında açık denizler bulunan farklı maymun grupları arasında kısa bir sürede kendiliğinden yayılıyor. Buradaki dikkat edilmesi gereken nokta, "yüzüncü maymun"un meseleyi öğrenmesinden sonra bu "bilgi"nin, o adayla ve oradaki maymun grubuyla doğrudan iletişim imkânı bulunmayan diğer adalardaki maymunlara da sıçramış olmasıdır. Bu sonuç; belli sayıda maymun bir şeyi öğrendiğinde "maymunlar"ın dünyanın diğer yerlerinde aynı davranışı uygulamasının çok daha kolay hale gelmesini sağlayan bir nevi görünmez bağlantıya yahut kuvvet alanına benzeyen bir şeylerin varlığını düşündürür.

İlk duyulduğunda hemen herkesi heyecanlandıran bu deneyin muhtemelen aslı astarı yoktur. Zira 1952 yılında o adalarda gerçekten böyle birtakım deneyler yapılmış olsa da deneylerin amacını (muhtemelen atom bombasının canlı hayata etkilerini inceliyorlardı), kimin yaptığını ve gerçekten ne tip sonuçlara ulaşıldığını bilmiyoruz. Bu iddia hakkında aleyhte birçok yazı ve kanıt da var. Fakat bu tarz hikâyeleri duyduğumuzda hemen ilgimizi çekmesinin ve içimizde birtakım düşünceler uyandırmasının

temel bir nedeni, bana göre, aslında bu tip tuhaf fenomenlere çok yabancı olmamamızdır.

Paul Davies, Türkiye'de de çevirisi yayınlanan *Synchronicity* (Eş-zamanlılık)[10] başlıklı kitabında ilginç bir olaydan bahseder. Anekdotlara dayanılarak aktarılan bu olayda, İngiltere'deki koyun çiftliklerinde yaşanan bilindik bir meseleden bahsedilir. İngiltere'deki otlakların giriş kısmına, motorlu taşıtların girip çıkabileceği fakat koyunların otlak sınırlarının dışına çıkmasını engelleyecek 3 metre eninde, aralıkları da koyunların ayaklarının girebileceği kadar geniş olan metal ızgaralar yerleştirilir. Normalde koyunlar ayakları bu ızgaralara sıkışacağı için pek yaklaşmazlar bile. Fakat günün birinde koyunlardan birisi, muhtemelen kazayla, düşerek bu ızgaralardan birisinin üzerinden sırt üstü yuvarlanarak karşı tarafa geçer. Elbette, otlaktaki diğer koyunlardan bazıları da bu ilginç "buluş"u gözlem yoluyla taklit ederek hemen kendilerini sınırlayan çitlerden kurtulmaya başlar. Fakat ilginç olanı, söz konusu otlakta ızgaralardan kaçan koyunların sayısı artarken o haftalarda ülkenin değişik yerlerindeki otlaklardan benzer "firar" haberleri duyulmaya başlanır. Aralarında hiçbir bağlantı ve iletişim olmamasına rağmen birçok farklı otlaktaki yüzlerce koyun, "yuvarlanma yöntemiyle firar" tekniğinin icadından kısa bir süre sonra, aynı yöntemi kullanarak otlaklardan kaçar. Bu gerçekten de mümkün müdür? Yoksa kaçan koyunlardan birisi gidip tüm kardeşlerini bilgilendirmeyi mi seçmiştir? Belki de ondan önce kimse, koyunların bu sıra dışı davranışına dikkat edip de kaydetmemiştir. Acaba hangisi doğru?

Bu tip konuları bilimsel olarak masaya yatırmak pek zordur. Zira öncelikle "ne olduğunu bilmediğiniz" bir etki alanı fikrini bilimsel olarak sınamaya kalkmak, günümüz adetleri ve anlayışları açısından genellikle çılgınlık olarak nitelenecektir. Zira modern bilimin böyle sınırlayıcı bir yönü vardır aslında: Bakış açısının, var olan baskın paradigmanın, verili ön kabullerin zıddına olabilecek fikirler genellikle (bilinçli olarak olmasa da) baskılanır ve görmezden

10 Eş-zamanlılık, F. David Peat, İsan Yayınları Düşünce Dizisi (48), 1996, İstanbul, ISBN: 9789755741642; Sayfa 145.

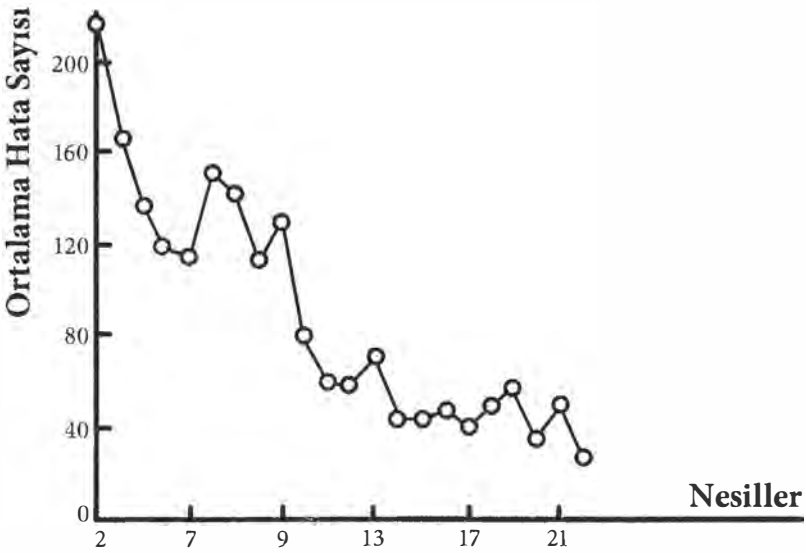
gelinir. O nedenle bu tip "uçuk" konulara bilimsel açıdan ödenek ve finans bulmak neredeyse imkânsızdır. Hadi diyelim ki bolca maddi kaynağınız, insan gücünüz var ve böyle bir şeyleri bilimsel olarak test etmeyi kafanıza koydunuz. Bu durumda da konunun metot sorunu karşınıza çıkar. Her zaman aynen tekrar etmeyen, belki de tarihte nadir ve tek tük koşullarda oluşabilecek bu tip etkileri nasıl deneye dökecek, nasıl defalarca test edeceksiniz? Bu metodolojik zorluk, ciddi bir sorundur ve bilim insanlarını, bildiğimiz maddesel ve nedensel etkileşimleri aşan fikirlere dalmayı gerektiren bu tip çetrefilli sorunları çalışmaktan kuvvetli bir biçimde alıkoyar. İşte bu tip hallerde teorik düşünceler, daha basit düzeyde deney ve gözlemler bazen çok ilginç ipuçları verebiliyor.

Fareler Nasıl Öğreniyor?

1920'lerde Harvard Üniversitesi araştırmacılarından William McDougall tarafından yürütülen bir dizi deneyde, farelere, davranış deneylerinde sıklıkla kullanılan bir tip su tankından çıkma yolunun öğretildiği bir protokol uygulanıyor. Hayvanların bu bıktırıcı su havuzundan kaçmak için iki temel yolu var ve eğer yanlış yoldan giderlerse bir de hafif elektrik şoku yemek durumunda kalıyorlar. Deneye alınan hayvanlar teker teker bu tanka konulup kaç kez hata yaptıkları ve kaçıncı seferde doğru yolu öğrendikleri defaatle test ediliyor. Bu deneylerin esas amacı, ünlü biyolog Lamarck'ın "öğrenilen yahut edinilen özelliklerin sonraki nesillere aktarılabileceği" yönündeki varsayımını sınamaktır. Bu nedenle fareler üzerinde yapılan bu nispeten basit öğrenme deneyi 32 nesil fare üzerinde 15 yıl boyunca sürdürülüyor. Neticede görülmek istenen etki şu: Acaba ataları bu basit deneyi öğrendikten sonra, yavrular doğrudan bu bilgiyle mi doğacak? Yani nesiller ilerledikçe testteki hata oranı azalacak mı?

Nesiller boyu yapılan çalışmalardan alınan tüm sonuçlara toplu olarak bakıldığında açık bir etki görebiliyoruz (RESİM 2). Gerçekten de takip eden yeni nesiller gittikçe daha az hata yapıyor, yani deneyin amacını daha kolay öğreniyor gibi gözüküyor. Öncelikle,

deneyin esas amacı ve hipotezi açısından bu sonuçlar "öğrenilen özelliklerin bir şekilde sonraki nesillere aktarılabildiği" yönünde bir fikir verse de mekanizma hakkında, yani bu işin nasıl olduğu konusunda bir bilgi vermiyor. Bugün bu tarz bilgilerin "genetik" olarak aktarılmadığını biliyoruz; eğer öyle olsaydı hata oranı zaten birkaç nesil içinde sıfıra inmeliydi. Fakat bu tip deney ve gözlemlerin gösterdiği, üzerini örtemeyeceğimiz bir gerçek var: Bildiğimiz iletişim ve bilgi aktarma yöntemlerinin dışında, nesiller boyunca bilgiyi aktaran bir başka "şey" olabilir. Morfik rezonans ve morfik alanlar kuramı da işte bu tip etkileri açıklamaya yönelik bir düşünce egzersizi ve kuramdır.

RESİM 2: 1938 yılında yayınlanan makaleden alınan orijinal grafik. Grafiğin alttaki ekseni öğrenme deneyine alınan farelerin nesillerini gösteriyor. Tüm grafik boyunca 21 nesil farenin verilerini izliyoruz. Dikey eksende ise farelerin öğrenme düzeneğinde yaptıkları ortalama hata miktarları var. Nesiller ilerledikçe hata oranı dikkate değer bir biçimde düşüyor. Her bir nesildeki yavrular, doğduktan ve biraz büyüdükten sonra bu düzenekle ilk kez karşılaşmalarına rağmen, gittikçe çok daha az hata yaparak doğru çıkış yolunu bulmayı hemen öğreniyorlar. Birçok defa farklı koşullar altında gerçekleşen bu çalışmalar, farelerin öğrendikleri becerilerin "bir şekilde" gelecek nesillerdeki canlıları etkilediğini düşündürüyor.

Sheldrake "Morfik rezonans, maddeye ve davranışlara şekil veren hipotetik, varsayımsal alanlardır." diyor. Ona göre yeni bir davranış, biçim yahut adaptasyon ortaya çıktığında ona eşlik eden -bir nevi güç alanı titreşimi olarak düşünülebilecek- bir "morfik rezonans deseni" oluşur. Morfik rezonanslar, deyim yerindeyse, "doğanın hafıza kayıtları" gibi davranır. Bu titreşim örüntüleri, o davranış yahut biçim tekrarlandıkça kuvvetlenir ve zamanın ilerlemesiyle benzer biçim veya davranış örüntülerinin daha kolay, daha doğal ortaya çıkmasını sağlar. Bu sebeple morfik alanlara "doğanın huyları" da deniyor. Yeterince uzun zaman tekrarlanan bir titreşim/rezonans örüntüsü, zaman içinde sabitleniyor ve artık tabiat için vazgeçilmez icraat yollarından birisine dönüşüyor. Fakat ilk seferde, "tabiatın huyları" içinde yer almayan sıra dışı bir davranış yahut biçim ortaya çıkacağı zaman, belirgin bir zorluk ve engel de ortaya çıkabiliyor. Zira tabiatta ve evrende gördüğümüz tüm biçim, olay ve tepkilerin altında aslında böyle yönlendirici morfik rezonans örüntüleri yatıyor ve uzun zaman içinde sabitlenmiş, kararlı hale gelmiş rezonans örüntüleri, maddeyi alışıldık davranışları tekrarlamaya zorluyor. Kararlı ve tarihsel olarak sürekli tekrar edilen morfik alanların etkilerini her gün rahatlıkla izleyebilirken yeni morfik alanların ve titreşimlerin oluşturulması için çeşitli zorlayıcı etkenler ve enerji gerekiyor. Bu fikri, aklımıza gelen düşüncelerden canlı ve cansız dünyadaki maddesel yapıların biçimlerine kadar her alanda düşünebiliriz.

Morfik rezonans etkisinin en etkin gözlenebileceği yerlerden bir tanesi de inorganik ve organik maddelerin oluşturduğu kristalleşme süreçleridir. Kristalleşme, belli koşullar altında herhangi bir maddeyi meydana getiren atom ve moleküllerin özel bir bağlanma örüntüsü sergileyerek o bileşime has bir kafes yapısı oluşturmasını netice verir. Mesela tuz kristallerini hepimiz biliriz; özellikle yoğun bir tuzlu su çözeltisi, suyunun buharlaşması için bir köşeye bırakıldığında bir süre sonra buharlaşan suyun ardında çok karakteristik, geometrik şekillere sahip tuz kristalleri kalır. Kayaların içindeki karbon yahut silisyum tabanlı kristallerden bedenimizdeki proteinlerin oluşturduğu kristallere kadar tabiatta

sayısız kristal tipini doğal olarak görmek ve incelemek mümkün. Bu kristaller milyonlarca ve hatta milyarlarca yıldır kendiliğinden oluşur ve dünyanın neresinde incelerseniz inceleyin, aynı bileşimler için genel yapıları ve geometrileri birbirine çok benzer. Sürekli kendini tekrar eden bu tip biçimler, gerçekten de "tabiatın garip huyları" gibi görülebilir ve morfik rezonans gibi bir fikri sınamak için iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Kristalleşme Öğrenilebilir mi?

Dünya üzerinde milyarlarca yıldır kendiliğinden oluşan sayısız kristal yapı örüntüsü mevcut. Fakat geçtiğimiz birkaç yüzyılda insanoğlu, daha önce tabiatta bulunmayan birçok yeni madde ve bileşimi sentetik olarak üretme becerisi geliştirdi. Bu kimyasal maddeler daha önce dünya üzerinde oluşmamış, insan eliyle yapay olarak üretilmiş biçimlerdir. Ayrıca bu maddelerin hemen hemen tamamının birbirinden farklı ve kendisine özel kristalleşme biçimleri vardır. Kristalleşme örüntüleri farklıdır, çünkü kristalin oluşum dinamiklerini ve nihai yapısını belirleyen temel etken, kimyasal bileşimin içerdiği atomların elektriksel ve diğer fiziksel özellikleridir. Atomik bileşimdeki ufak farklılıklar, hem son kristalin genel geometrisinde hem de kristal yapının erime-kristalleşme sıcaklığı gibi fiziksel parametrelerinde belirgin farklılıklara neden olur.

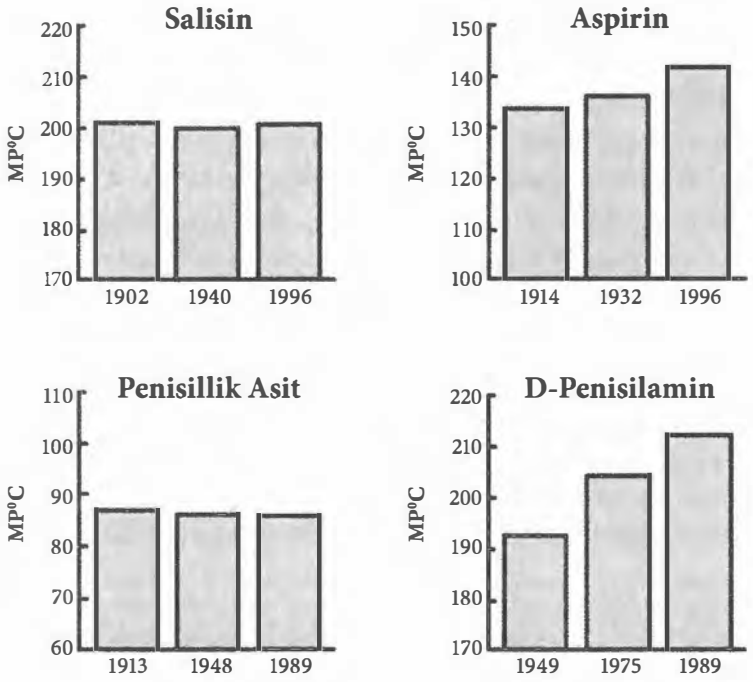
Eğer bu tip kristallerin tüm fiziksel ve yapısal özelliklerini belirleyen morfik alanlar söz konusuysa, dünyanın ortaya çıkışından beri milyarlarca yıldır kristalleşen bileşimlerin kristal yapılarında yahut o kristallerin fiziksel değişkenlerinde belirgin bir farklılık bulmamamız gerekir. Zira milyarlarca yıl içinde sürekli tekrarlayan morfik rezonans-titreşim örüntüleri artık iyice kararlı hale gelmiş ve kalıplaşmış olmalıdır. Gerçekten de dünyanın neresine giderseniz gidin, mesela su, benzer koşullar altında hep sıfır derecede donar ve aynı buz kristallerini oluşturur. Kayaları oluşturan grafit yahut elmas gibi kristaller için de durum aynıdır. Fakat eğer bir kristali ilk kez oluşturuyorsanız bu durumda o kristalin

biçim ve davranışını yöneten morfik titreşim de ilk kez oluşuyor demektir ve bu yüzden kristalin oluşması ilk başlarda biraz daha "zor" olacaktır. Başka bir ifadeyle, dağılmaya, bozulmaya ve çözünmeye daha yatkın olacaktır. Peki, bunu nasıl test edebiliriz? Her kristalin sahip olduğu "erime noktası" değeri, bunun için iyi bir başlangıçtır.

Her kristal yapı, içerdiği moleküllerin özelliklerine bağlı olarak farklı bir erime noktasına sahiptir. Erime, belli bir sıcaklıkta kristali bir arada tutan kararlılığı ortadan kaldıracak kadar molekül hareketliliğinin artmasına ve neticede kristal yapının dağılıp maddenin sıvılaşmasına, düzeninin bozulmasına yol açar. Sıfır derecenin üzerine çıkan sıcaklıklarda buzun erimesi bu yüzdendir. Bir kristal ne kadar kararlı ve kuvvetli bağlara sahipse erime sıcaklığı da o derece yüksek olacaktır ve eğer kristalin yapısını belirlemekte, burada üzerinde fikir yürüttüğümüz "morfik alanlar" gibi birtakım madde-dışı etki alanları rol oynuyorsa, ilk defa oluşan bir kristalin dağılması yahut daha düşük bir sıcaklıkta erimesi beklenen bir etki olmalı.

Bunu sınamak için birkaç yüzyıldır insanların üretmekte olduğu yapay kimyasallar ve bunların kristalleri kullanılabilir. Detayları ilgili çalışmalara havale ederek sonucu kestirmeden söyleyeyim: Evet, yeni sentezlenen maddelerin kristallerinin erime noktaları zaman içinde gittikçe yükselmektedir ve bu etki çok sayıda kimyasal madde üzerinde yapılmış uzun süreli gözlemlerle desteklenmektedir. Birkaç örnek verelim: Canlı bedenlerdeki önemli hormonlardan birisi olan adrenalin, 1895 yılında saflaştırılmıştır. İlk kez adrenalin kristalinin erime noktasının ölçüldüğü tarih ise 1901 yılıdır ve bulunan değer 201 derecedir. 1989 yılında yapılan ölçümlerde bu değer 14 derece artış göstererek 215 dereceye çıkmış görünüyor. Bir başka hormon olan kortizol, ilk saflaştırıldığı 1930'lu yıllarda 205 derecelik bir erime sıcaklığına sahipken bu değer 1989 yılında 20 derece artış göstererek 225 dereceye yükselmiştir. Adrenalin de kortizol da beden içinde düşük miktarlarda bulunur ve normalde kristalleşmez. Beden dışına alınıp saflaştırıldıklarında ise muhtemelen canlılık tarihinde ilk defa bu

molekül kombinasyonunun kristal hali insanlar tarafından üretilmiş oldu. Zaman içinde kristaller tekrar tekrar üretildikçe erime sıcaklıklarında da belirgin bir yükselme görüyoruz. Bir başka deyişle, adrenalin ve kortizol kristallerinin kararlılık durumu zamana bağlı olarak artıyor gibi görünüyor. Bu konuda elbette birçok örnek var; hepsini burada sıralamamız gereksiz fakat bir sonraki resimde, popüler bazı ilaçlar ile onların doğal versiyonları arasındaki farklar çarpıcı biçimde karşımıza çıkıyor.

RESİM 3: Doğal bileşikler ve onların sentetik türevlerinin zaman içindeki erime sıcaklıklarını gösteren temsilî grafikler. Sol üst kısımdaki salisin, bitkilerde doğal olarak bulunan bir maddedir ve erime sıcaklığı zaman içinde herhangi bir değişim göstermez. Aspirin ise salisinin insanlar tarafından saflaştırılmış ve ilaç haline getirilmiş türevidir. Gördüğünüz gibi bu yeni kristal, zaman içinde gittikçe daha kararlı hale gelmektedir. Alttaki örnek ise küf mantarlarından elde edilen doğal penisilik asit ile onun sonradan saflaştırılan antibiyotik türevi D-penisilamin arasındaki erime sıcaklıkları farklarını gösteriyor. Sentetik penisilin, zamanla gittikçe daha "zor" erimeye başlıyor (MP°C: Erime sıcaklığı, Santigrat derece olarak).

Kimyanın bu temel alanında çalışan birçok araştırıcı, bu değişimleri gördüğü zaman genellikle ya bir yanlışlık olduğunu düşünüyor yahut hayret ediyor. Çünkü standart bilgilerimizin arasında, zamanla kristallerin erime noktalarının değişebileceğini söyleyen bir bilgi yahut bunu düşündürebilecek açık bir kapı pek yok. Tek bildiğimiz, bu değerlerin "sabit" olması gerektiği. Aynen ışık hızı, Planck sabiti ve atmosferdeki ses hızı değerleri gibi. Fakat eğer bu değerlerin tamamı bazı "morfik titreşimlere" bağlıysa her zaman aynı olmayabilirler ve hatta değişen durumlara göre değişiklik de gösterebilirler. Bu tarz bir mekanizmanın varlığını gösterebilecek her türlü çalışma ve deney tasarımı, bize maddenin davranışına yön veren kuvvetler hakkında yepyeni kapılar açabilir. Fakat maalesef, çoğu 1970'lerde ortaya atılmış morfik alanlar gibi fikirlerin bilim camiasında yeterli ilgiyi görebildiğini söylemek halen zor. O nedenle, özellikle genç ve bilimle ilgili okurların dikkatini bu ilginç fikre çekmek istedim. Elbette ki henüz tam olarak bilimsel kanıtlardan yoksun ve tek başına açıklayıcı yahut öngörü yapıcı yeteneği kısıtlı olan bir teoridir morfik rezonans teorisi. Fakat buradan düşünsel ve deneysel olarak gidilebilecek noktaların bizi oldukça ilginç yerlere taşıyabileceğini düşünüyorum.

Morfik Rezonans Fikri Nerelere Kadar Gidebilir?

Tanımı gereği morfik alanlar, maddesel dünyanın davranışlarını yönlendiren ve maddesel olmayan nedenlerdir, demiştim. Bunları daha ziyade, kaos teorisinde bolca zikredilen "çeker" (attractor) yapılarına benzetebiliriz. Kaotik olayların seyrini belirleyen, herhangi bir müşahhas varlığa sahip olmayan ama sistemi oluşturan parçaların birbirleriyle etkileşimleri sonucunda oluştuğu varsayılan bu "çekici kuvvetler", beynimizin çalışmasından tutun, lavabodan boşalan suyun hareketine kadar etrafımızdaki her şeyi kontrol eden biçimlendirici nedenlerdir[11]. Bu etkileri sayesinde etrafımızda gördüğümüz bütün davranışları ve biçimleri oluştur-

11 Kaos teorisi ve çekerler konusunda daha detaylı bilgi için *"Kimsenin Bilemeyeceği Şeyler"* başlıklı kitabıma başvurabilirsiniz. (Tuti Kitap, 2015)

makla kalmazlar, aynı zamanda bunların hepsini mesafelerden ve hatta zamandan bağımsız olarak birbirine bağlayan ortak bir çerçeve olarak da görev yapıyor olabilirler. Morfik titreşimler yahut rezonanslar ise tabiatın "hafızası" olarak düşünülebilir. Bu rezonans örüntüleri; belli koşullarda belli biçimlerin nasıl, ne sürede, ne büyüklükte ve ne derece ortaya çıkacağını belirleyen, maddesel akışa yön veren tarihsel deneyimlerdir[12].

Bir an için etrafımızda gördüğümüz tüm maddesel evrenin, dalgaların, elektrik ve manyetizmanın, hatta biyolojik yapıların arka planının tamamen böyle görünmez "morfik alanlar" tarafından yönlendirildiğini varsayalım. Eğer durum buysa, şimdiye kadar açıklanamaz ve bilimin sınırlarına sığmaz zannettiğimiz birçok konu, başka bir bakış açısıyla incelenebilir hale gelebilir. Aklıma gelen birkaç örneği sizlerle paylaşayım:

Doğada biçim oluşumu: Fizikte aşina olduğumuz alanların ilginç davranışları vardır. Mesela bu alanlar, bölünemez karakterdedir ve bildiğimiz kadarıyla evrenin her yerinde aynı kurallarla karşımıza çıkarlar. Bunun en iyi bildiğimiz örneklerinden birisi, mıknatıslardaki kutuplarla yapabileceğimiz basit bir deneydir. Çubuk şeklindeki bir mıknatıs, doğal olarak bir kuzey bir de güney kutbuna sahiptir. Bildiğiniz gibi, mıknatısı ortasından kırdığınız yahut kestiğiniz zaman, elinizde tek bir güney ve kuzey kutbu olan iki mıknatıs olmaz. Siz mıknatısı kırar kırmaz elinizdeki parçalar hemen kendi güney ve kuzey kutuplarını oluşturur. Ne kadar küçük parçalara bölerseniz bölün, bu durum değişmez; manyetik alanın örüntüsü her düzeyde kendisini tekrar edecektir. Bunun neden böyle olduğunu bilmesek de bu tipik davranışa hepimiz aşinayız.

Tabiattaki biçimlere baktığımızda benzer bir kendine benzerlik ve tekrar durumu sıkça karşımıza çıkar. Öncelikle, canlı bedenlerin hemen tamamında gözümüzün oldukça aşina olduğu orga-

12 Morfik rezonans kuramıyla ilgili detaylı bilgi için Rupert Sheldrake'in Türkçeye de çevrilmiş olan *"Yeni Bir Yaşam Bilimi"* adlı kitabına ve www.sheldrake.org adresindeki web sitesine başvurabilirsiniz.

nik desenler vardır. Dallanmalar, spiraller, pullanmalar ve dikensi örüntüler gibi desenler, çok değişik ölçeklerde ve çok değişik yerlerde karşımıza çıkar. Cansız doğada da birçok biçim tekrarlarına rastlarız. Küçük taşlar büyük kayalara, büyük kayalar daha büyük kayalıklara, kayalıklar dağ yamaçlarına ve onlar da uçaktan görebileceğiniz, yeryüzünü kaplayan yüzey desenlerine benzer. Adeta biçimler, iç içe birbirini tekrar ediyor gibidir.

Anne karnında oluşan embriyolar, tek bir hücreden başlayıp son derece karmaşık bir çeşitlenme ve çoğalma süreciyle canlı bedenleri meydana getirir. Bir insan yahut kaplan embriyosu, belli bir düzeye geldiğinde gelişimi duran, belli bir noktaya kadar bekleyip sonra aniden gelişmeye başlayan, belli bir ölçüye geldiğinde kendiliğinden sona eren iç içe milyarlarca farklı büyüme-gelişme örüntüsü sergiler. O nedenle karaciğerimiz, midemiz, kulaklarımız, gözlerimiz hep belli büyüklüklerde, parmaklarımız belli uzunluklardadır. Parmakların neden sadece o kadar uzadığını, gelişimin orada neden durduğunu hâlâ bilmiyoruz. Daha da ilginci, kopan organlarını yenileme (rejenerasyon) özelliği gösteren organizmalarda karşımıza çıkan olaylardır. Bazı sürüngenler ve daha alt sınıf canlılar; kuyrukları, kolları yahut gözleri bir şekilde bedenden uzaklaştırıldığında kısa süre içinde, eski halinin aynısı olacak şekilde o eksik organı yeniden büyütebilir. Kertenkelelerde bunu yakinen biliyor olabilirsiniz. Denizyıldızlarının birçoğunda, kopartılan her bir koldan yeni bir denizyıldızı meydana gelebilmektedir. Bazı sürüngenlerde yapılan deneylerde, hayvanın göz merceği çıkartıldığında merceğin tekrar üretilerek yerine konduğu gözlemlenmiştir. Yalnız burada biyolojik olarak bizi hayrete sürükleyen bir durum daha gözlenir. Normalde embriyo döneminde göz gelişirken, göz merceği gözün dış kısmını kaplayan deri tabakasından dönüşerek gelişir. Fakat göz merceğini daha sonra, mesela cerrahi yöntemlerle uzaklaştırdığımızda, canlı dokular tarafından onun yerine yapılan göz merceği, gözün iris dediğimiz tabakasından, yani tamamen farklı bir dokudan üretilir. Bambaşka bir dokudan üretilmesine rağmen, hem şeffaflığı hem de biçimi açısından tekrar aynı merceğin üretilebilmesi, bir şekilde madde-

ye biçim veren dışsal bir planın yahut alanın varlığını düşünmeyi neredeyse zorunlu kılar. Çünkü bu doku tiplerinin hücresel özellikleri aslında birbirinden çok farklıdır.

Biyolojik biçim oluşumunda alanların etkisine dair en kuvvetli ima, embriyolojinin gizemli olaylarından birisi olan tek yumurta ikizlerinden gelir. Bilindiği gibi tek yumurta ikizleri, tek bir spermin tek bir yumurtayı döllemesinden sonra, oluşan zigotun ilk hücre çoğalması aşamalarında, henüz nedenini bilmediğimiz bir şekilde ikiye bölünüp iki yeni yavru yapmasıyla ortaya çıkar. Bu durum aslında gariptir. Çünkü ana planı içeren yapı ikiye bölündüğünde yavruların yarım yahut eksik olması beklenebilirdi (tabii eğer bahsettiğimiz şey, insan yapımı bir makine olsaydı). Fakat durum böyle olmaz. Doğal olarak anne karnında oluşan bu olay, laboratuvarda birçok hayvanın embriyosunda sayısız kez denenmiştir ve embriyoloji kitapları bunun örnekleriyle doludur. Her seferinde, embriyonun erken aşamalarında onu kaç parçaya ayırırsanız o kadar "tam" yavru elde edersiniz. Elbette her üretimin bir sınırı vardır. Mesela böldüğünüz embriyo parçalarından üretilecek yeni yavrular genellikle orijinal boyutlara göre daha küçük ve zayıf olacaktır. Fakat yine de çoğu zaman eksiksiz, tam bir organizma elde edersiniz. Bu durum, aynen mıknatısları ortadan kırarak kutupları tam ve yerli yerinde kalmaya devam eden mıknatıslar üretmeye benziyor. Mıknatısta "manyetik alanın" kendi kendine ürettiği bu gizemli öz-düzenlenmenin bir benzerini biyolojik yapılarda da aynen görmek, "biçim verici alan" fikrinin hiç de yabana atılmayacak bir fikir olduğunu düşündürüyor.

Biyolojik evrim: Canlılık tarihinin yaklaşık 4 milyar yıllık seyrinin muhteşem bir çeşitlilik ve adaptasyon macerası olduğunu artık biliyoruz. Daha önce, günümüzde yaşayan tüm canlıların, muhtemelen şimdiye kadar gelmiş geçmiş canlı türlerinin yüzde birinden daha azına karşılık geldiğini vurgulamıştım. Yani bir taraftan büyük bir tükeniş de söz konusu. Muhtemelen siz bu sayfaları okurken, yaklaşık her yirmi dakikada bir, bir canlı türü yeryüzünden siliniyor. Yine muhtemelen, her gün nice yeni canlı

türlerini netice verecek minik değişimler biyolojik organizmaların nesilleri boyunca birikmeye devam ediyor. Öte yandan her bir canlı türü, bu çeşitliliğe ve farklılığa rağmen, oldukça katı bir kararlılık da sergiliyor gibi görünmekte.

Her canlı türünün beden yapısı, biyolojik mekanizmalarının işleyişi temelde aynıdır. Hatta bu benzerlik sadece tür boyutunda değil, biyolojik sınıflandırmanın daha üst kademeleri olan sınıf, cins, familya, takım gibi daha geniş gruplarda da sabit bir şekilde izlenebiliyor. Grupların kapsamı büyüdükçe benzerlikler ve ortak noktalar azalsa da temel yapı planı hep aynı kalıyor. Mesela hücresel organizasyon sistemi yeryüzündeki tüm canlılarda aynıyken bitkiler güneşten enerji elde edebilen yeşil klorofillere sahip fakat hayvan hücreleri başka sistemler kullanıyor. "Bilateria" (bakışımlılar) olarak bildiğimiz simetrik canlılar, bizim de dahil olduğumuz çok büyük bir grup ve bunların hepsinin bedenleri dışarıdan sağ-sol simetrisine sahip. Fakat mesela "radiolaria" (ışınlılar) dediğimiz mikroskobik kabuklular öyle değil, onların bedenleri daha farklı, ışınsal bir simetri gösteriyor. Bu minik örneklerin dışında insan aklının sınırlarını zorlayan bir çeşitlilik, belirli ve anlaşılabilir temel kalıplar üzerinden sürekli kendini yeniden üretiyor.

Öte yandan bu çeşitliliğin nasıl ortaya çıktığı, yani biyolojik evrimin mekanizması hâlâ açık değil. Canlıların bir şekilde "akraba" olduğu kesin olmakla birlikte, bu tip bir çeşitlenmenin hangi yöntemlerle gerçekleştiği ve türlerin sabitliğinin yeni türlerin oluşumuna nasıl izin verdiği halen tam olarak açıklayamadığımız konuların başında geliyor. Birbirine çok yakın biyolojik özellikler gösteren insan ve maymun gibi iki farklı canlı grubunun nasıl olup da bu kadar "zihinsel" farklılığa sahip olduğunu açıklamakta, açıkçası, çaresiziz. Tek bir tür içindeki sabit tüm yapılara karşın, her bir bireyin, parmak izi, damar ağı, beyin bağlantıları gibi açılardan tek ve benzersiz olmasının yöntemini de kavrayamıyoruz.

Bütün bu "sorunlar", aslında morfik rezonans fikrinin bize güzel açılımlar sunabileceği alanlardır. Elbette sorunlarımızın hepsini

bir anda çözebilecek bir sihirli anahtar olmaktan uzaktır fakat yeni bakış açıları, daha önce bakmadığımız yerlere bakmamızı ve daha önce görmediklerimizi görebilmemizi sağlayacaktır.

Canlılıkla ilgili gördüğümüz her şey; biçimler, desenler, davranışlar, çeşitlenmeler, uyum süreçleri ve üreme kalıpları madde-dışı bazı alanların etkisindeyse, bu kadar gelişmiş bilimsel bilgi ve yöntemlerimize rağmen neden sadece maddesel yapıların davranışları üzerinden canlılığı anlayamadığımız konusunda yeni bir bakış açısı yakalama şansımız var demektir. "Boyutlar Arasında" başlıklı bölümde de tartışacağımız gibi, gerçekliğin bize görünmeyen ama yapısal olarak bize etki eden üst boyutlu etkileşimlerini göz önüne almak, hem yaşamda hem bilimde bize ciddi avantajlar sağlayabilir. Öte yandan biyolojik organizmaların, her ne kadar milyarlarca yıl sürmüş de olsa, biyolojik çeşitliliklerinin nasıl ortaya çıkmış olabileceğini anlama zorluğumuz morfik alanların etkileri bağlamında farklı bir soruna dönüşür. Sözgelimi, biriken minik değişikliklerle ağır ağır ve kademeli olarak evrimleşme fikri, her ne kadar genel olarak kabul görse de, canlılar âleminde özellikle fosil kayıtlarda gördüğümüz büyük boşlukların açıklanmasını zorlaştıran bir bakış açısıdır aslında. Bu nedenle James Gould gibi ünlü evrim bilimciler, "sıçramalı evrim" gibi radikal önerilerle ortaya çıkmak durumunda kaldılar. Karşılaştıkları en önemli muhalefet de "sıçramayı sağlayacak mekanizmasının ne olduğu" konusuydu. Onlar da bilmiyorlardı fakat bir şeylerin zannedildiği gibi maddenin doğal akışı içinde halledilemeyeceği de aşikârdı. Bu durumda, tabiatın huyları olan morfik titreşimlerin maddeyi nasıl dönüştürebileceğini akla getirmek faydalı olabilir.

Biyolojik evrimi sürükleyen temel etken, organizma ve çevre etkileşimidir. Çevre şartları değiştikçe ona uyum sağlayabilen organizmalar yaşamlarına devam eder ve o canlıların temsil ettiği versiyonlar (morfik titreşim örüntüleri) gittikçe daha fazla tekrar ederek ortama yayılır, daha kararlı hale gelir ve o canlıya ait "yapısal ve davranışsal kalıbı" zaman içinde dönüştürür. Değişimler çok radikal olduğunda, zorlayıcı faktörler çoğaldığında bazen çok

nadir görülen, belki de bir anomali olarak değerlendirilebilecek morfik desenler, diğer desenlerin yönlendirdiği "eski" biçimler başarısız oldukça hızla ortama hâkim olup kuvvetlenmeye başlayabilir ve böylece tabiatın biçimleri kısa bir zaman içinde "yepyeni huylar" edinmeye başlayabilir. Yaşamın, dünyadaki tüm radikal değişimlere, iklim felaketlerine, astroid taarruzlarına ve buzul çağlarına rağmen çeşitlenerek biteviye sürdürülebilmesi, aslında böyle bir "morfik rezonans orkestrasyonunun" eseri olabilir. Diğer taraftan, morfik alanların sadece canlıları değil, tüm maddesel evreni yöneten alanlar olduğu düşünülürse çevre ve organizma etkileşimini artık "çevre ve organizma morfik titreşimlerinin etkileşimi" cinsinden ele almak da mümkün olabilir. Böyle bakınca işler biraz karışıyor gibi görünebilir ama bu yeni durum, bana sorarsanız, yepyeni hipotezler ve bakış açıları üretmek için eğlenceli bir çıkış noktası olabilir!

İnsan psikolojisi: Canlılıktan daha zor bir bilimsel ve felsefi sorunumuz var mı diye sorsanız ben bu soruya kolaylıkla "psikoloji" diye yanıt verebilirim. Zira insanın zihinsel dünyasını anlamakta biyoloji sadece işin bir parçası gibi görünüyor. Öyle bir varlığız ki biyolojik donanımımızı katbekat aşan bir hayal, düşünce ve duygu dünyasıyla sarmalanmışız. Günlük zihinsel işleyişimizin açıklanamayan temelleri bir yana, akıl almaz ve sağduyuya aykırı birçok fenomen de sıklıkla psikolojide karşımıza çıkar. Her insanın bambaşka zihinsel yapılara sahip olmasını, buna rağmen temel duygulanım ve dürtülerin neredeyse evrensel olarak hepimizi etkilemesini, son derece gelişmiş örüntü algılama ve tanıma yeteneklerimizi, sezgilerimizi, geleceği tahmin kudretimizi, hafızamızı ve daha nice garip yeteneğimizi açıklamaktan aciziz. Başlangıcından itibaren özellikle filozofların ilgi alanı olan psikoloji, bugün sinirbilimcilerin elinde biyolojik kısmı incelenen bir bilime dönüşmüş durumda. Fakat ister felsefi olarak yüzyıllarca kafa patlatalım ister en son bilimsel yöntemleri kullanalım, karşımızdaki en büyük gizem, şüphesiz çok daha uzun bir süre, insan zihninin işleyişi olacak.

Bu konuda çalışmalar yürüten ve fikirler ortaya atan Freud, Adler, Jung gibi birçok ünlü düşünür, insanların zihinlerine hâkim olan ortak işleyiş örüntülerini keşfedip bu giz perdesini aralamaya çalışmış. Bunu yaparken rüyalardaki gizli işaretlerden, "ortak bilinç dışı" gibi birleştirici etkenlerden dem vurma ihtiyacı duymuşlar. Parapsikolojik fenomenlerin aslını anlamaya çalışanlardan günlük hayatı idame ettiren davranışlar üzerine kafa yoranlara kadar hemen herkes, zihnin "madde dışı doğası" üzerine en azından ciddi argümanlar üretmek zorunda kalmış görünüyor. Hatta son zamanların birçok ünlü sinirbilimcisi, mesela Nobel ödüllü Sir John Eccles, beynin karmaşıklığından ilham alarak et-beynin evrimi ve çalışmasında "maddesel olmayan" etkilere dair ciddi bir zihin mesaisi harcamış görünüyor. Elbette bu olası madde-ötesi etkileşimleri anlayabilmenin tek yolu, maddesel ve davranışsal olarak insanın nasıl iş gördüğüne bakmaktır. Fakat bakışımızı sadece indirgemeci bir şekilde "Maddesel yapı, her şeyin nihai nedeni olmalıdır." varsayımına yaslarsak, yüzyıllardır deneyimlediğimiz gibi, işin içinden çıkmamız pek de mümkün olmuyor.

Psikoloji ve beyin bilimleri açısından morfik alanlar fikri oldukça aydınlatıcı olabiliyor. Zira tanımı gereği, tüm maddesel yapılarda olduğu gibi, morfik alanlar ve titreşimler beyni de etkileyen, yönlendiren ve beynin işlev görmesini sağlayan alanlar olmalı. Ayrıca zihin dediğimiz "şey" muhtemelen kafatasımızla sınırlı olmayan ve onun dışına uzanan, hatta kaynağı muhtemelen "dışarıda" olan bir "şey" olabilir. Peki, bu kadar karmaşık düşünmemize gerek var mı? Sıradan bilimsel bakışımız neyi çözemiyor? En önemli sorunumuz; beynin düşünceyi değil, düşüncenin beyni "ürettiğini" fark etmiş olmamızdır. Beynimiz, plastisite dediğimiz süreç sayesinde, her işleviyle yeniden şekillenir ve kendisini yapılandırır. Eğer zihin sadece beyinden kaynaklanıyor olsaydı beynimizin yapısı değiştikçe zihnimizin de değişmesi, tabiri caizse, her an yeni bir "ben" ortaya çıkması gerekirdi. Fakat bildiğiniz gibi (yani umarım) durum böyle değildir. İçeride bir yerlerde (yahut başka bir yerde?) az veya çok, sabit bir "ben" vardır. Bu "ben", düşünce yoluyla maddeye etki eder. Zihinsel işlevler gerçekleştikçe beynin yapısı sürekli olarak değişir.

Kafamızın içinde sabit bir et parçası yerine, aslında sürekli değişen bir elektrokimyasal çorba taşımaktayız. Tüm zihinsel işlevler beyni değiştirdiği için tekrarlayan davranış yahut düşünce örüntüleri kendilerine ait veri aktarım yolları oluşturur ve zamanla bu yollar kullanıma bağlı olarak kuvvetlenirler. Aynen ormanlarda insanların sürekli yürüdüğü rotalardaki bitki ve toprak parçalarının ezilerek patikalar oluşturması ve oraya yeni gelen birinin istemsiz olarak o patikalardan yürümeye başlaması gibi. Alışkanlıklarımızı değiştirmekte bu yüzden çok zorlanırız. Alışılageldik tüm davranışlar, beyni özel bir biçimde değiştirerek o davranışların gittikçe daha kolay ve bilinçsiz olarak gerçekleştirilmesini sağlayan sinirsel yollar oluşturur. Böyle bakıldığında aslında beynimiz; zihnimize aracılık eden, onun algı, duygu, düşünce ve eylemlerini beden aracılığıyla hayata geçirmesini sağlayan bir dönüştürücü gibidir. Yani bir nevi anten olarak düşünebilirsiniz. Peki, bu antenin aldığı "yayın" nereden gelmektedir? Yayının kaynağı nedir?

Düşünce, duygu ve davranışlarda eşzamanlılık sıkça yaşadığımız yahut etrafımızdan duyduğumuz bir deneyimdir. Hatta ünlü ruh bilimci Carl Gustav Jung, bu tip durumları açıklayan "ortak bilinç dışı" kavramına yaptığı yoğun göndermelerle bilinir. Jung'a göre tüm insanların zihinsel olarak bağlı olduğu bir "ortak bilinç" olmalıdır ve buradaki fikirler, imgeler, duygular ve düşünsel biçimler, tüm insanları değişik düzeyde etkiler. Örneğin; rüyalarımızda yahut sanat eserlerimizde sıklıkla ortaya çıktığı düşünülen ilk-örnek biçimler olan *"arketipler"*, Jung'a göre böyle bir ortak havuzun yansımalarıdır. Binlerce, milyonlarca yıl boyunca tekrar edilen düşünce kalıpları gittikçe kararlı hale gelerek bu ortak bilinç havuzunda kararlı ve kalıcı ögelere dönüşebilir. Bu fikir, morfik alanlar fikrine oldukça yakın ve onunla gayet uygun bir biçimde tamamlanabilen fikirlerden sadece birisidir.

İster kuantum fiziğinin garip bulgularından ister insan psikolojisine dair felsefi fikirlerden isterseniz Platon'un mükemmel "idealar" âleminden yola çıkın, varacağınız yer genellikle "morfik alan-

lar"a benzer şekillendirici, madde-dışı bir ortak alan fikri yahut buna benzer bir düşünce olacaktır. Maddesel ve zihinsel dünyanın işleyişini derinlemesine incelemeye kalktığınızda karşınıza çıkan tüm o belirsizlikler, bağlantılar ve teklik duygusu; maddeyi parçalarına ayırıp inceleyerek gerçeği anlayabileceğimizi öğütleyen klasik indirgemeci bilimin sınırlarını fazlasıyla zorlayan, o nedenle de klasik bilimin uğraşmayı ve üzerinde düşünmeyi pek sevmediği konulardır. Halbuki morfik rezonansın yahut madde dışı birtakım etkenlerin var olabilme ihtimalini düşünmek, düşünceyi hiçbir şekilde sınırlamadığı gibi, normal bilimsel yöntemin yanı sıra bize yeni bakış imkânları da kazandırması açısından ciddi bir faydaya da dönüştürülebilir. Gözetlendiğini fark edebilen insanlar, gelecekten haber alanlar, olacak olayları önceden rüyalarında görenler, araçtan yahut mesafeden bağımsız olarak başkalarının zihinleriyle bağlantılar kurup doğrudan haberleşebilenler, kendilerine öğretilmemiş veya bir yerden öğrenmedikleri bilgilere birdenbire, istemsiz olarak ulaşabilenler, malum olmalar, içe doğmalar... Bu ve buna benzer "doğa üstü" zannettiğimiz olayların belki de tamamı, aslında böyle her şeyi birbirine bağlayan morfik alanlar örüntüsünün "doğal" bir sonucudur.

Sizi kısaca morfik alanlar ve morfik titreşim fikriyle tanıştırmaya çalıştım. Dediğim gibi nedeni, geleceğin yaratıcı zihinlerinin, etrafımızdaki sıradan gerçekliği aşan konular üzerinde düşünerek gelişeceğine ve serpileceğine inanmamdır. Muhtemelen tarihteki birçok düşünce ve fikir gibi morfik alanlar fikri de sınırlı ve birçok açıdan eksik/yanlış olabilir. Fakat üzerinde yeterince düşünülen her fikirden hakikate açılan bir kapı bulunur. Bu nedenle, "Artık düşünülecek bir şey kalmadı." diyen insanoğlu kibrine inat, düşünmemiz gereken her şeyin daha başında olduğumuzun bilinciyle, az uğranan yollardan geçme cesaretini göstermeye çalışmalıyız. Sıra dışı sorunlar, sıra dışı çözümler ister; sıra dışı çözümler ise sıra dışı düşünebilme talimine alışkın zihinlerin işidir.

Bu bölümü bitirmeden, ilk kısımlarda bahsettiğim şu "yüz maymun etkisi"nin olası insani versiyonunu bir kez daha nazara

vermek isterim: Kimsenin düşünmeye zahmet etmediği fikirleri (morfik alanlarımızda uygun morfik rezonans mevcut olmadığından) düşünmek zordur. Fakat siz, ben ve diğerleri, böyle zorlu sorunlara kafa yormaya ne kadar devam edersek bizi kuşatan ortak bilinç alanında o kadar fazla "anormal" titreşim yaratabilir, diğer insanların bu zorlu konuları düşünüp anlaması için onların işini kolaylaştırabiliriz. Eğer aramızda böyle bir bağlantı varsa bu hem denemeye değer bir deneyimdir hem de tembellikle savsaklanması halinde sorumluluğu çok ağır olabilecek bir yükümlülüktür.

BOYUTLAR ARASINDA...

"Yeni bir deneyimle zorlanan bir zihin,
bir daha asla eski boyutlarına dönemez..."

Oliver Wendell Holmes, Jr.

Önemli Başlangıç Notu:

Bu bölümü yavaşça, çok yavaşça ve mümkünse birden fazla kez okumanızı tavsiye ederim. Zira harcadığınız zamanın, zihninizde doğacak yeni fikirlere değeceğini düşünüyorum...

Ve bu kitapta okuduğunuz her şeyi, bu bölümü okuduktan sonra bir kez daha gözden geçirin. Farklı görünecektir...

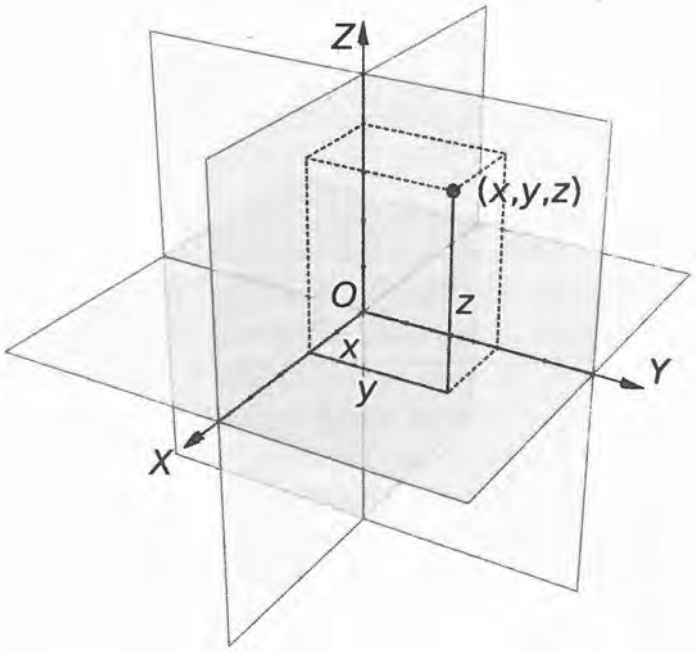
***

Seneler evvel bir gün, henüz taze bir yüksek lisans öğrencisiyken Samsun'daki laboratuvarımızda civcivler üzerinde deneyler yaptığım bir sırada, aniden aklıma bir fikir gelmişti. Bunun, yıllardır ara sıra aklıma gelen ve arka planda beynimin sürekli düşündüğü o takıntılı fikirlerden birisine dönüşeceğini o zaman bilemezdim tabii. Yıllar sonra bugün bile o fikrin aklıma nasıl geliverdiğini hâlâ düşünürüm bazen. Zira yıllar içinde varlığa ve kendime bakış açımı oldukça etkileyen sonuçlara yol açmış bir fikrî deneyim haline dönüşen, ilginç bir kavrayıştı bu...

O güne kadar uzay, zaman, görelilik, paralel evrenler vs. konularında bazı kitapları okuyup oldukça etkilendiğimden olsa gerek,

sanırım bilinç altımda bir yerlerde bunları hakkıyla anlayabilme arzusu hep bir şekilde takılı kalmış. O gün, bu tip şeyleri hiç şuurlu olarak düşünmezken (hatta buna hiç mi hiç vaktim yokken) bu fikir (veya kavrayış) aniden aklıma geldi. Bu kavrayışı ve sonuçlarını açıklamadan önce, o zamana kadar neden bu konuda kafa yorduğumu açıklayayım:

Bildiğimiz gibi, üç boyutlu uzayı birbirine dik durumda bulunan üç adet uzaysal koordinat yardımıyla hayal edebiliriz. Bunları sırasıyla x (uzunluk-genişlik), y (yükseklik) ve z (derinlik) olarak adlandırıyoruz. Üç boyutlu herhangi bir nesneyi ve bu nesneler arasındaki ilişkileri, bu üçlü koordinat sistemi üzerinden düşünerek rahatça ortaya çıkarabilir ve ne kadar karmaşık hale getirilmiş olursa olsun, biraz çaba sarfederek hayal edebilir ve gözümüzde canlandırabiliriz.

RESİM 4: Hepimizin aşina olduğu, üç boyutlu uzayı tanımlamakta kullandığımız Kartezyen koordinat sistemi.

Aklıma takılan esas nokta, zamanın "dördüncü bir boyut" olarak kabul edilegelmesiydi. Zaman, üç mekân boyutu gibi dördüncü bir boyuttu ve bu ilkenin, matematiksel olarak uzun yıllardır hesaplamalarda kullanıldığını biliyordum. Fakat kavramsal olarak nasıl bir şey olduğunu bir türlü hayal edemiyordum. Okuduğum kitaplarda bu konuya kafa takmanın uzman olmayanlar için gereksiz bir çaba olacağını ve asla tam anlamıyla dört boyutlu bir uzay-zaman kavramının hayal edilemeyeceğini de okumuş olmama rağmen, gerçekte merakımı hiçbir zaman tam olarak dizginleyemedim. Bir şekilde anlamak, gözümde canlandırabilmek istedim hep. Birileri bunu hayal edebilmişse benim de en azından basit düzeyde anlamam gerekir deyip kendi kendime kızdığım zamanlar hiç de az değildir. Bunu anlamak (ya da neden anlayamacağımı anlamak) için genellikle, bilhassa büyük bilim yazarı George Gamow'un kullanmayı sevdiği iki boyutlu evren (Düz-ülke) sakinlerinden birini düşünmeyi severim:

Bir gazete kâğıdı gibi kalınlıksız, yani yükseklik diye bir kavramın bilinmediği iki boyutlu bir uzayda yaşayan iki boyutlu varlıklar olduğunu düşünelim. Gerçi bu üç boyutlu biçimler dünyasında böyle bir şeyi gerçek anlamda hayal etmemiz de mümkün değil. Çünkü gerçekten "iki boyutlu" bir nesneyle hiç karşılaşmadık. Belki bir ekrandaki görüntüyü yahut bir kayanın metalurjik amaçlarla kesilip parlatılmış kesit yüzeyini buna en yakın örnek olarak düşünebilirsiniz. Neyse, bahsettiğimiz bu varlıklar yüksekliğin olmadığı iki boyutlu, kâğıt yüzeyi gibi bir evrende yaşıyorlar. Böyle kuramsal varlıklar için evrenlerindeki tüm noktalar iki adet koordinat noktasıyla tanımlanabilir. Sadece x ve y eksenlerinde, yani kuzey-güney-doğu-batı gibi düzlemsel eksenlerde belirlenecek iki tane değer ve bunların kesişimleri, onların evrenindeki mekân noktalarından herhangi bir tanesini rahatlıkla tanımlayabilir. Kenarları 2 cm uzunluğunda olan bir karenin tam orta noktasının x=1 ve y=1 noktasında olması gibi.

Şimdi, bu iki boyutlu evrenin, evimizdeki yemek masasının üzerinde yer alan bir kâğıt parçası üzerinde olduğunu düşünelim

(gerçi kâğıdın da bir kalınlığı vardır ama onu şimdilik yok sayıyorum). Biz üç boyutlu yaratıklar olduğumuz için onların iki boyutlu dünyasını tamamen gözlemleyebilir, hatta "yükseklik" bilgisinden mahrum olmaları karşısında belli bir acıma duygusuna bile kapılabiliriz. Gerçekten de iki boyutlu ülkenin bazı bilim adamları, *bir başka boyutun varlığını* tartışmaya açsalar bile, iki boyutun dışını algılayabilecek herhangi bir yöntemleri olmadığından ve daha da kötüsü, tüm evrenleri iki boyutlu olduğundan, ne kendileri ne öğrencileri ne de iki boyutlu evrende yaşayan diğer insanlar tam olarak "üçüncü bir boyut"un nasıl bir şey olduğunu hayal edemeyeceklerdir. Fakat iki boyutlu evrende yaşayan bu "insanlar" neden bir başka boyutun varlığı gibi kendilerini hiç ilgilendirmeyen bir sorunu kafaya taksınlar ki? Onları, içinde yaşadıkları ve algılarını dolduran o iki boyutlu evrenin dışında bir boyutu düşünmeye itecek etki ne olabilir? Eğer biz, yemek masamız üzerindeki kalınlıksız düzlemde yaşayan bu iki boyutlu insanlarla bir şekilde etkileşime geçmeye kalkarsak onlar için bazı garip durumlar baş gösterir.

Sözgelimi, bu evrenin katı değil de bulutsu, gevşek, böyle hologram gibi geçişken bir yapıda olduğunu düşünelim. Zaten kalınlığı olmayan bir "zar" yapısının, cisimlerin içinden geçişine direnç göstermesi de beklenmez. Bu tip bir iki boyutlu evrenin içinden üç boyutlu bir cismi yavaşça geçirdiğimizi düşünelim (örneğin; ellerimizi yüzeyine dik tutarak parmaklarımızı içine doğru daldırdığımız bir durumu düşünün). Bu durumda, düz-evrenin bilinçli ve insan gibi gözlem yapıp akıl yürütebildiklerini kabul ettiğimiz sakinleri için anlaşılmaz ve gizemli, hatta şok edici birtakım olaylar baş gösterir. Biz elimizi tepeden daldırırken, önce en uzun olan orta parmağımız evreni delip karşıya geçmeye başlar. Ardından bunu diğer daha kısa olan parmaklarımız izleyecektir. En sonunda, parmaklarımızın birleştiği elin gövde kısmı o evrene girer ve kolumuzu geçirerek bu yolculuğa istediğimiz kadar devam edebiliriz (yahut elimizi geri çekebiliriz).

Şimdi o zavallı düz-insancıkların gözlemleyecekleri manzarayı hayal etmeye çalışın: Onların iki boyutlu evreniyle bizim orta parmağımız ilk kez temas ettiğinde evrenin sakinleri, evrenle parmağımızın kesişimi (veya parmağımızın izdüşümü) olan bir "nokta" yahut biçimsiz bir leke göreceklerdir. Daha sonra bu nokta gittikçe büyüyen dairesel bir biçim halini alır (parmağımızı ilerletmeye devam ediyoruz) ve maksimum bir büyüklüğe eriştikten sonra, hafif oynamalar dışında büyüklüğü sabit kalan bir yapıya dönüşür. Bu yapı, aslında parmağımızın "iki boyutlu bir kesiti"dir fakat elbette ki Düz-ülke sakinleri için karşılarındaki tek bilgi ve olay bu kesit görüntüsünden ibarettir. Bir de bu garip oluşuma yakından, hatta çok yakından, örneğin "düz-mikroskopları"yla baktıklarını bir düşünün. Aslında görecekleri şey, sabit gözükse bile, bu garip lekenin kenarlarındaki sürekli minik değişimler olacaktır. Zira parmaklarımız Düz-dünyada ilerledikçe hareket halindeki parmaklarımızın üzerindeki izler, deri boğumları, minik kırışıklıklar ve diğer düzensizlikler, o "izdüşümü" sürekli olarak değiştirir. Yakından bakılırsa kenarlar adeta "kaynıyor ve dalgalanıyor" gibi görünür. İki boyutlu insanlar bu duruma bir açıklama getirmeye çalışadursunlar, evrenin ayrı ayrı yerlerinde benzer şekillerde yapılar kendiliğinden ortaya çıkmaya başlar. Çünkü artık diğer parmaklarımız da sisteme girmeye başlamıştır. Bunlar da benzer değişimler geçirmektedir. İki boyutlu evrenimizin bilim adamlarından bazıları, belki bunların aynı "tür" yapılar olduğunu düşünürken bir kısmı da bunların bağımsız olarak fakat belli fizik kuralları çerçevesinde böyle davrandığını öne sürer. Muhtemelen "Henüz açıklayamadık ama sanıyoruz ki bilim ilerledikçe bu gizem de açıklığa kavuşacak." inancına sahiptir bu düz-insanların birçoğu.

RESİM 5: İki-boyutlu Düz-ülke'ye elimizi daldırdığımızda...

Derken artık biz parmaklarımızın avucumuzla birleştiği dip kısımlarını da bu iki boyutlu evrene doğru daldırmaya devam etikçe, buradaki düz-insancıklarımız garip bir olguya daha şahit olacaklardır: Birbirinden bağımsız bu beş oluşum, birbirlerine doğru uzanmakta ve birleşecek şekilde biçim değiştirmektedir. Gerçekten de bir süre sonra birleşirler ve tek bir büyük yapı haline gelirler. Çünkü elimiz, artık avucumuza kadar bu düz-evrene dalmış durumdadır. Sonra mesela eğer elimizi tekrar gerisin geriye çekiyorsak, şekiller yine değişip ayrılır ve tüm süreç tersine doğru tekrarlanarak başladığı gibi son bulur. İsterseniz elinizi bir de yan olarak bu âlemden geçirip düz-bilim adamlarının kafasını iyice karıştırabilirsiniz!

Şimdi kendimizi bu iki boyutlu insanların yerine koyalım. İşleri gerçekten zor gözüküyor! "Derinlik" yahut "yükseklik" diye bir boyutu hayal bile edemeyeceklerinden, bu olaylara tam bir açıklama bulmaları imkânsızdır. Fakat orada, sözgelimi iki boyutlu bir "Einstein" varsa, konu hakkında herkesin pek kolaylıkla anlayamayacağı fakat uzmanlar için oldukça açıklayıcı birtakım teoriler öne sürebilecektir. Bu teoriler bile gerçeği tam olarak kucaklamaktan yoksundur. Çünkü yapılan açıklamalar, ancak matematiksel yaklaştırmalar ve "soyut" birtakım kavramlar üzerinden yapılabilecektir. Zira kimsenin görmediği, deneyimlemediği böyle bir gerçekliği açıklamak için matematik modeller bazen tek çıkar yoldur...

Biraz düşününce, bizim durumumuzun da aslında benzer olduğunu anlamak için fizik uzmanı olmamız gerekmiyor. Eğer mekân olarak sadece üç boyutu algılayabiliyorsak ve dördüncü boyut hakkında bazı yaklaştırmalar dışında herhangi bir doğrudan gözlemleme olanağımız yoksa halimiz bu iki boyutlu evrenin insanlarına biraz benziyor gibi. Dolayısıyla ben de işte o laboratuvar çalışması sırasında şöyle bir çıkarım yapıvermiştim:

Nokta

Üç boyutlu bir evrende yaşadığımız için ondan daha alt boyutları (sıfır, bir, iki ve üçüncü boyutları) rahatlıkla (en azından kavram-

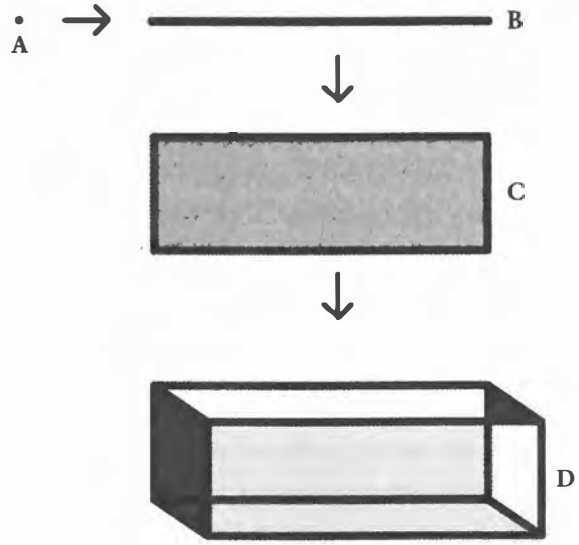
sal olarak) düşünebiliriz. Örneğin; "nokta" dediğimiz kavram, bildiğimiz gibi matematiksel olarak "sıfır boyutlu"dur. Boyutsuz bir nokta, gerçek hayatta algılayabileceğimiz bir şey olmasa da onun hayalini kurabiliriz. Kâğıt üzerine kalemle yaptığımız bir noktayla karıştırmayın lütfen. Çünkü yakından bakarsanız kalemle yaptığınız o nokta aslında kocaman, dağ gibi bir mürekkep yığınıdır mesela. Gerçekte nokta dediğimiz kavram, matematiksel ve soyut bir kavramdır. Eni, boyu, yüksekliği olmayan matematiksel bir varlıktır. İster kısa ister uzun olsun, tüm doğru parçaları, tüm geometrik biçimler sonsuz sayıda noktadan oluşur. Doğru yahut eğri dediğimiz kavramlar ise tek bir yönde bir boyuta sahip, sadece uzunluğu olan nokta kümeleridir. Bunların kalınlığı ve derinliği olmadığından bunları da "iki boyutlu" kavramlar olarak biliriz.

Şimdi diyelim ki ben "sıfır boyutlu" bir noktayı alarak onu "bir boyutlu" bir çizgiye dönüştürmek istiyorum. Bunun için noktaya sonsuz sayıda nokta eklemem gerekir. Bir noktaya yeni noktalar ilave edebileceğim sonsuz farklı yön bulunduğu için, keyfî bir yön seçerek noktamı bir çizgi olacak şekilde "uzatabilirim". Bunu yaparsam sonuçta elimde "bir boyutlu" bir çizgi olacaktır. Çizgi 1 boyutludur, çünkü üzerindeki herhangi bir noktayı belirtmek için bir tek sayı yeterlidir. Mesela 1 birim uzunluğunda bir doğru üzerinde, 0.2355565204 noktası rahatlıkla bulunabilir. Burada dikkat edilmesi gerektiğini düşündüğüm nokta, "sıfır" boyuttan "bir" boyuta geçiş işleminin tamamen bizim anlayabileceğimiz kurallar çerçevesinde ve üç boyutlu evrenimiz içinde anlaşılabilir ve adım adım takip edilebilir bir süreçle gerçekleştirilebilmesidir. Noktaya eklenen noktaları hayal edebilir, hatta zihnimizde izleyebiliriz.

Doğru, Düzlem ve Prizma...

Şimdi elimdeki tek boyutlu doğru parçasından, iki boyutlu bir yüzey yapmak istediğimi düşünelim. Bu durumda yine, bu kez daha önce noktalardan ürettiğim doğru parçasına noktalar yahut yeni doğru parçaları ilave etmem gerekir. Elbette ki sonuçta elde etmek istediğim yüzeyin büyüklüğü ne olursa olsun, eklemem gereken doğru

parçalarının veya noktaların sayısı yine sonsuzdur. Bir doğru parçasından sonsuz sayıda yüzey geçebileceği için, yine herhangi bir yönü rastgele seçip bu kez çizgimi yüzeye "uzatabilirim". Sonuçta artık elimde bir yüzey vardır ve bu yüzey üzerinde herhangi bir noktayı belirlemek için iki ayrı sayıya ihtiyacım olduğundan, yüzeyim "iki boyutlu" bir yapıdır. Aynen az önceki "Düz-ülke" örneğinde olduğu gibi, derinliğin var olmadığı, ileri-geri ve sağ-sol gibi yönlerden ibaret bir yüzey elde etmiş durumdayım. Bu son adımda yaptığımız bir boyuttan iki boyuta olan geçiş de bizim için anlaşılabilir durumdadır ve (gerçekte iki boyutlu bir nesneyle hiç karşılaşmıyor olmamıza rağmen) kavramsal olarak pek de bir sorun yaşamayız.

RESİM 6: Bir noktayı (A) noktalar ekleyerek bir çizgiye (B); çizgiyi, yine noktalar ekleyerek düzleme (C) ve düzlemi de aynı şekilde bir prizmaya (D) çevirebiliriz. Bu değişimlerin hepsini de şekildeki gibi rahatlıkla algılayabiliriz.

Şimdi de aynı mantıkla, elimdeki yüzeyi yahut düzlemi bir "prizmaya", yani en-boy ve yüksekliği olan 3 boyutlu bir nesneye genişleteceğim. Yani elimdeki yüzeye aslında sadece üçüncü bir boyut ekleyeceğim. Yine bunun için, (düşünceme kolaylık sağlaması açısından) düzlemime dik olacak bir doğrultuda noktalarımı

eklemem gerekecek. Bu işlemi daha karmaşık yapıdaki nesneler, mesela bir masa yahut buruşturulmuş bir dosya kâğıdı için de düşünebilirsiniz. Ama düzgün bir yüzey üzerinden düşünürsek düzlemimin alt veya üst kısmına yeni yüzeyler ilave ederek genişletme işlemimi yapabilirim. Yine sonsuz sayıda düzlemlerimi (yahut noktalarımı) ilave ediyorum ve... Artık elimde üç boyutlu bir nesne var. Elde ettiğim prizmatik biçim "üç boyutlu"dur, çünkü içinde bir noktayı belirleyebilmek (genişlik, derinlik ve yükseklik eksenlerinde) için üç farklı sayıya yahut koordinata ihtiyaç duyarım.

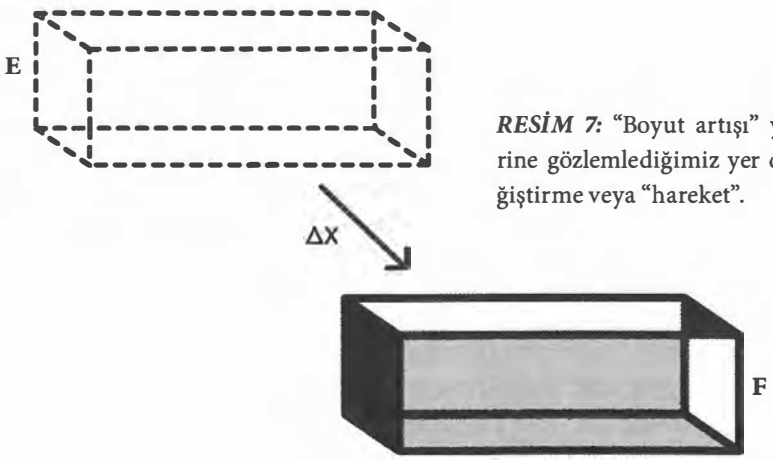
Şimdi gelelim bunun da bir adım ötesine: Küpümü, aynen daha önce yaptığım gibi, "dördüncü bir boyuta" genişletmek istersem acaba bunu yapabilir miyim? Şimdiye kadar olan dönüşümlerim, kendi algılama sınırlarım veya yaşadığım evrenin mekân boyutları içinde kaldığından, işim en azından kuramsal olarak çok da zor değildi. Fakat şimdi, mekân koordinatlarımın dışında düşünmek zorundayım ve bu -takdir edersiniz ki- hiç de kolay bir iş değildir. Ben de bu durumda, derin meditasyon seanslarım esnasında tanıştığım hayalî "dört boyutlu" arkadaşıma bu işi havale edeyim (aslında biz sadece ne üç ne de dört boyutluyuz ama teşbihte hata olmaz). Bunu yapsa yapsa o yapar. Çünkü bu dördüncü boyuta genişletme aşaması onun algılayabildiği koordinat sistemi içerisinde gerçekleştiğinden, bizim az önceki adımlarda yaşadığımıza benzer bir kolaylıkla, bu işi becerebilir. Arkadaşımın bu işi kabul ettiğini ve "bizim eve" gelerek benim de izlediğim bir sırada işlemi gerçekleştirdiğini düşünelim. O bu işi yaparken ben ne görürdüm acaba?

Dördüncü Boyuta Genişlerken...

Arkadaşım, benim biraz önceki aşamalarda yaptığım gibi, elde ettiğim prizmama her üç eksenine dik olacak bir "diğer" doğrultuda noktalar ekleyerek küpümü "dört boyutlu" bir düzeye çıkartacak. Ben bu işlemi doğrudan algılayamam, çünkü evrenimde birbirine tek bir noktada dik konumda olan sadece üç tane doğru bulunabilir (üç boyutlu koordinat sistemini düşünün). Ben, bu evrenimde, dördüncü bir doğruyu ne yaparsam yapayım çizemem; bırakın çiz-

meyi, hayal bile edemem. Çünkü böyle bir "boyut", benim kavrayışımın ötesindedir. Bu aynen Düz-ülke sakinlerinin üç boyutlu bir nesneyi algılama konusunda yaşadıklarına benzer bir çaresizliktir.

Şimdi arkadaşım işini yaparken ben de onu izleyeyim. Dört boyutlu arkadaşım kendi ilgilendiği "doğrultuda" noktalarını ilave ettikçe, aynen iki boyutlu insanların benim parmaklarımdan anlam çıkarmaya çalışması gibi, ben de doğal olarak bu yeni "cismin" üç boyutlu uzayımla yaptığı kesişimlerden bir anlam çıkarmaya çalışacağım. Küpüme yeni eklenen noktaları "görebilirsem" de bir şeylerin "görüş alanımdan çıkması" gerekir. Çünkü bu örnekte sadece üç boyutu görebiliyorum. Neticede (sanırım) göreceğim tek şey, küpümün, yine üç boyutlu kalmasına rağmen "şekil" veya "yer" değiştirmesi olacaktır! Yani arkadaşımın yaptığı dördüncü boyuta genişletme işlemi, bana sadece "hareket" olarak gözükecektir. Arkadaşımın "noktaları eklemeyi seçtiği" yöne göre bu hareketin cinsi değişebilir: Prizmam büyüyebilir, küçülebilir, şekli değişebilir, odada belli bir yöne doğru gidebilir ve hatta mesela bir piramite yahut biçimsiz-amorf bir nesneye dönüşebilir. Arkadaşıma ne yaptığını sorduğumda bana sadece "dört boyutlu bir cisim" yapıverdiğini söyleyecektir ama benim algılayabildiğim sonuç, onun görebildiğinden ve yapabildiğinden çok farklı bir şey olacaktır...

RESİM 7: "Boyut artışı" yerine gözlemlediğimiz yer değiştirme veya "hareket".

Bu düşünceden yola çıkarak zamanın neden "dördüncü boyut" olduğunu biraz daha yakından anlayabileceğimizi sanıyorum. Mekân koordinatları durağanken hareket (yani bir yerden "belli bir sürede" bir başka yere ya da duruma geçiş) için "zaman" boyutuna gereksinimimiz var. Demek ki ben sadece üç boyutlu bir mekânda değil, zamanı da içeren bir uzay-zaman dört boyutlusunda yaşıyorum aslında. Dolayısıyla örneğimde bana yardımcı olan arkadaşımı aslında dört boyutlu değil de dörtten çok boyutlu olarak tanıtmam daha mantıklıdır. Çünkü zaten ben, o hareketi algılayabildiğim için dört boyutlu bir gerçeklikte yaşıyorum ve bu boyutlardan üçünü yapısal (mekân) boyutlar olarak, birini de "zaman" olarak algılıyorum.

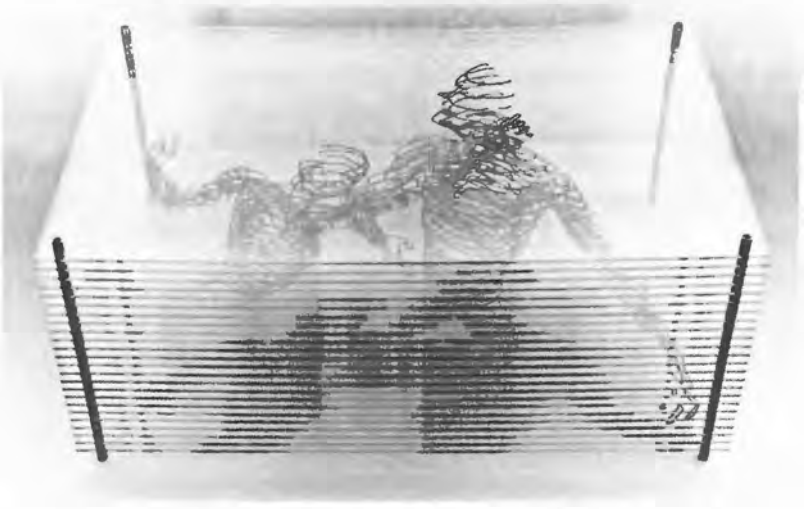
Çok Boyutlu Bir Evrenden Görüntümüz

Dört boyutlu arkadaşımın yaptığı "dönüştürme" işleminin sonuçları zaten benim için yeterince hayret vericiydi. Peki, acaba o dört boyutlu arkadaşım bana baktığında ne görüyor? Beni ve benim dünyamı nasıl algılıyor? Eğer dördüncü boyut onun için sadece "yapısal" yahut "mekâna/uzaya" ait bir özellikse benim hareketlerim, yaşamım, doğumum ve ölümüm ona nasıl gözüküyor? Bunun için tekrar Düz-ülke örneğine bir dönelim.

Düz-ülke sakinleri kendi iki boyutlu evrenlerinin içinde yaşayıp giderken zaman denen bir algıya da elbette sahipler. Yani bizde "dördüncü boyut" olarak nitelenen o algı biçimi, aslında Düz-ülke'de de mevcut. Zira zaman olmasa "yaşamak" diye bir şeyden bahsedemezdik. Fakat onlar sadece iki boyutlu bir dünyada yaşadıkları için zaman da onların "bir üst" yahut "üçüncü" boyutu olmalı. Üç boyutlu uzaysal algımızda "mekâna dair bir boyut" olarak algıladığımız üçüncü boyutu, aynen bizim dördüncü boyutu algılarken yaşadığımız gibi, "hareket" ve "zaman" olarak algılıyor olmalılar. Diyelim ki öyle, peki biz bu Düz-ülke tarihine bakınca ne görürdük?

Düz-ülkeliler, "iki boyutlu" dünyalarında yaşayıp giderken, zaman "üçüncü boyut" olarak akar. Bir başka deyişle, onlar iki boyutlu algılarından dolayı normal bir şekilde yaşayıp giderken geçen zamanın yahut gelecekte olacakların bilgisi onlardan gizlidir. Ancak yaşadıkça deneyimlerler ve eğer varsa geçmiş deneyimleri de belleklerinde bir şekilde saklanır (aynen bizler gibi). Biz onları izlerken ise üçüncü boyutu görsel, somut ve yapısal bir boyut olarak algıladığımızda bambaşka bir şey gözlemleriz. Düz-ülke hayatının her bir anı, bizim için yeni bir "düzlemsel evren"e karşılık gelir. Düz-ülke'de zamanın her anı, yeni bir Düz-ülke katmanı üretir. Bunu, cam bir silindire su doldurduğunuz sırada su seviyesinin her an ağır ağır yükselmesine benzetmeyi seviyorum. Sonsuz sayıda anın art arda dizildiği böyle bir tarihçe, bizim gibi üç boyutlu bir varlık için "üç boyutlu statik bir nesne" olarak görünecektir. Gözünüzde daha kolay canlandırmak için dünyamızdan herhangi üç boyutlu bir cismi düşünün. Mesela asırlık kocaman bir çınarı. Bu çınar gibi bir nesne, iki boyutlu Düz-ülke ve onun, içinde var olduğu Düz-evrenin tarihinin bütünü olarak gözümüzün önündedir. Başını da sonunu da bir bakışta görebilir, algılayabiliriz.

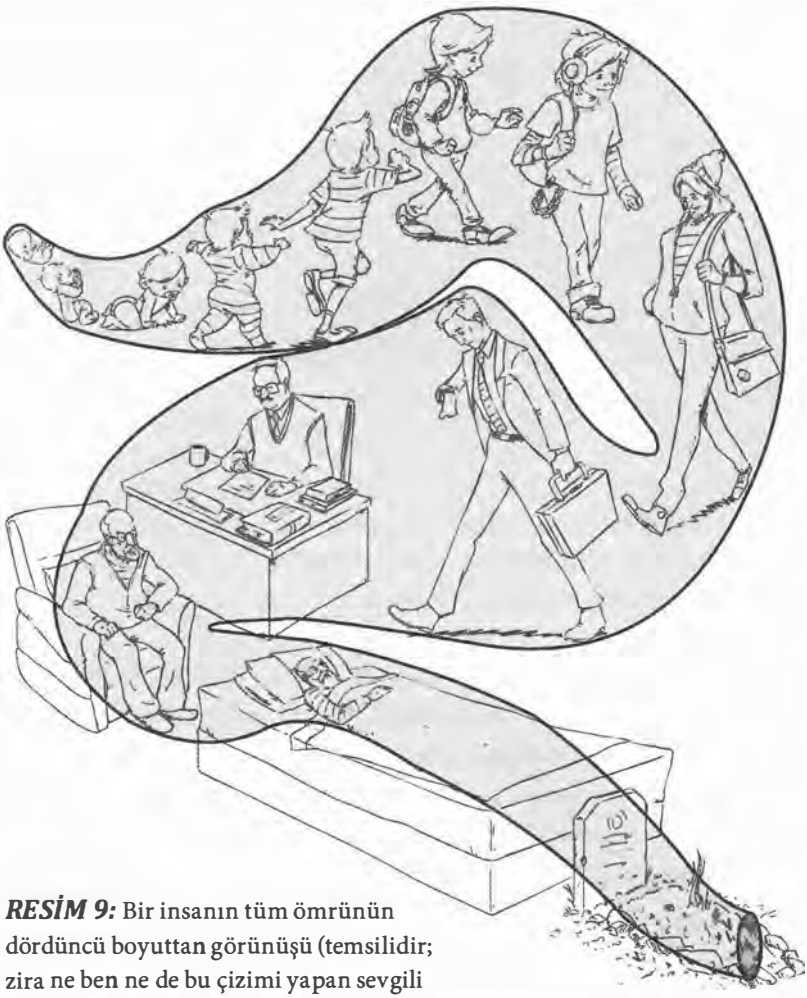
Düz-ülkeliler ise zamanın herhangi bir anında yaşarken o "ağacın" herhangi bir yerinden alınan iki boyutlu bir kesitteki görüntülerde yer alan resimler veya izdüşümler gibidirler. Mikroskopta baktığımız doku kesitlerindeki sabit kesit görüntüleri gibi durağan, sabit ve çoğu zaman karmaşık görüntülerden oluşurlar. Düz-ülke'de zaman anbean aktıkça yeni bir iki boyutlu evren yahut yeni bir "kesit" bir öncekinin üzerine eklenir. Günümüzde hastaların beyinlerinden alınan iki boyutlu MR görüntülerinin arka arkaya oynatılmasıyla, beynin içinde geziniyormuş gibi görünen o bulutsu ve değişken görüntüler, bu misali gözümüzde canlandırmamız için bizlere iyi bir benzetme sunar. Kesitleri arka arkaya belli bir hızda izlemek, Düz-ülkelilerin hayatını izlemekle aynı şey haline gelir. Sonsuz sayıda kesitlerin üst üste binmesiyle de Düz-ülkelilerin tüm yaşamı, üç boyutlu ve muhtemelen bir ağaç gibi girift bir yapıya dönüşür.

RESİM 8: İki boyutlu cam plakalar arasına işlenmiş desenlerden oluşan bu üç boyutlu çalışma, Düz-ülke sakinleri ile bizim algı farkımıza dair güzel bir ipucu sunabilir. Düz-ülkeliler için bir "an"a karşılık gelen her bir katman, bizim içinse mekânsal koordinatlara yerleşmiş maddesel bir yapının parçalarıdır. Sanatçı: Mario David Fisher.

Düz-ülke sakinlerinin özgür iradeye sahip, kararlarını kendileri veren canlılar olduklarını düşünelim. Her biri, yaşam sırasında yaptığı seçimlerle bir hayat çizgisi izler ve bu nedenle her birinin "üç boyutlu" uzay-zaman biçimleri, netice olarak diğerlerinden farklı ve son derece girifttir. Bir çınar ağacından aldığımız tek bir kesite bakarak ağacın tamamı ve içindeki desenlerin gerçek kaynakları hakkında tam bir fikir edinemeyeceğimiz gibi, Düz-ülke sakinleri de "geleceği" bilemezler. Gelecek hakkında öngörüler yapabilen "kâhinlere" karşı aynı bizim gibi biraz temkinle ve biraz da korkuyla yaklaşırlar. Bizler gibi dört boyutlu uzay-zaman sistemi içinde yaşayan varlıklar ise Düz-ülke'de olan biten her şeyi, nedeni ve sonuçlarıyla birlikte aynı "anda" görebildiklerinden, onlar için Düz-ülke'nin "geleceğini" öngörmek, geçmişini bilmek gibi bir sorun yoktur. Hepsi aynı "anda" oradadır ve bellidir. Fakat bu durum, Düz-ülke sakinleri için bir sorun teşkil etmez. Biz her

ne kadar onların "kaderlerini" açık ve seçik olarak görebilsek de onlar yaptıkları bireysel seçimlerle ve verdikleri kararlarla, kendi hayatlarını inşa etmeye özgürce devam edebilirler.

RESİM 9: Bir insanın tüm ömrünün dördüncü boyuttan görünüşü (temsilidir; zira ne ben ne de bu çizimi yapan sevgili Başaran Karabulut, şimdiye kadar böyle bir şeyi hiç görmedik!).

İşte benim şu "dört boyutlu arkadaşım"ın beni ve bizleri nasıl gördüğünü, bu örnek üzerinden biraz daha iyi anlayabiliriz. Onun gözlerinde, bizim şeklimiz de hayatımız da bambaşka bir şekilde

görünmelidir. Bizim "değişim, dönüşüm ve hareket" olarak algılayabildiğimiz "zaman" boyutu onun mekânsal boyutlarından birisi olduğundan, ta anne karnındaki halimizden öldükten sonra dağılarak tabiata karışmamıza kadar olan süreç, yani "ömrümüz", ona "devamlı bir biçim" olarak görünecektir. Düz-ülkelilerin durumunu tekrar hatırlarsak anne karnında tek bir hücreden teşekkülümüzle başlayan, anne karnındaki embriyo, fetüs, doğum, bebek, çocuk, genç, erişkin, yaşlı gibi aşamalardan (kesitlerden) oluşan birer dört boyutlu biçimler gibiyizdir, onun algı dünyasında. Her bir anımız bizim için diğerlerinden ayrı, şimdi dediğimiz bir zaman dilimini temsil ederken dört boyutlu arkadaşımın gözlerinde, bunlar aslında dört boyutlu bir biçimin kesitleridir. Şu anda "ben" dediğim, "yapıyorum" dediğim her şey; tamamını algılayamadığım, dördüncü boyuttaki biçimselliğimin anlık kesitime yansımasıdır. Bu kesit, "dört boyutlu" uzay-zaman bütünlüğü içindeki sonsuz "üç boyutlu" kesitlerden birisidir ve bizim anlık gerçekliğimizin kendisini oluşturur.

Dört boyutlu arkadaşımın beni nasıl gördüğüne biraz daha yakından bakalım: Ona herhalde anne rahmindeki ilk anımdan ölümüme kadar uzanan kesintisiz ve girift yapılı bir tüp gibi görünürdüm. Ömrüm boyunca tüm yapıp ettiklerim, kararlarım, sözlerim, düşüncelerim, seyahatlerim, yazdıklarım ve her şeyim, o tüpün biçimi içindeki irili ufaklı desenlere dönüşmüş durumda. Arkadaşımın "fikrimi" merak etmesi bile gerekmez. Çünkü ne yaptığımı, ne yapamayacağımı, neleri becerip beceremeyeceğimi ve birçok farklı durumda ne tip tepkiler verdiğimi ve vereceğimi zaten "görmektedir". Bir başka "tüpsü" yapıyla zaman içinde nasıl karşılaştığımı, tanıştığımı, evlendiğimi, birleştiğimi, o birleşmeden çıkan yeni "tüpsü varlıkları", onların kaderlerini de aynen beni gördüğü gibi görüp bilebilir. Her şeyimi bilmesi beni yönlendirdiği anlamına gelmez ama ben, benim için bilinmez bir geleceğin içinde kendi kafama göre yaşadığımı düşünürken o tek bir bakışta tüm yaşamımı, yaşamımın başlangıcını ve sonucunu bilmektedir. Kaderim, onun gözünde "bir desen"den ibarettir kısacası... Ama sırf kaderimi biliyor olması, onun oyuncağı olduğum anlamına da gelmez.

Bu sadece "boyutlar arası" bir ilişki ve buna bağlı gözlemleme yeteneği meselesidir.

Aynadan gördüğümüz bedenimiz, tanıdıklarımız, çevremizde olan olaylar... Hepsi zaman boyutu da dahil edilip görünür hale getirilebilse, yani bir üst boyuttan izlenebilse belki de adeta bir spagetti gibi iç içe geçmiş, karmaşık ve dolaşık bir örüntü gibi karşımıza çıkardı. Ayrıca eğer böyle bir algıya sahip olabilseydik yıllar sonra neler olacağını, sonumuzu ve kaderimizi, evvelki tüm hadiselerle birlikte, tek ve bütüncül bir örüntünün desenleri olarak algılayabilecektik.

Kendinizi biraz daha zorlamaya niyetliyseniz bedeninizdeki tüm organların, trilyonlarca hücrenizin, bedeninizdeki katrilyonlarca molekülün ve sürecin dört-boyutlu varlıklarını da bu şekilde düşünmeyi bir deneyin. Ama bana sorarsanız fazla da zorlamayın...

Bu Evrenden Geçerken...

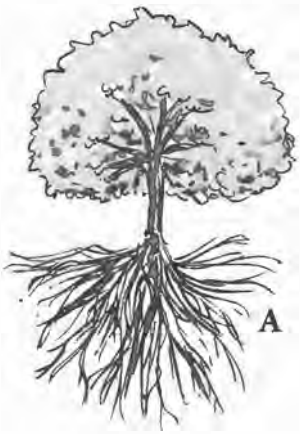
Bu dünyaya nasıl geldiğimizi, nasıl büyüdüğümüzü ve buradan nasıl göçtüğümüzü bir düşünelim. Annemizin karnında, babamızdan gelen sperm ile annemizden gelen yumurtanın birleşmesinin hemen ardından, yaşam çizgimiz de başlamış oluyor aslında. Hemen sonra, hücrelerin çoğalması yoluyla inşasına başlanan bedenimiz, bu dünyaya "akan" bir güce veya güç alanına aracılık ediyormuş gibi, hızla ve belirli bir plan-program dahilinde gelişmeye başlar. Bu gelişmenin özellikle ilk aşamaları, biçimsel olarak tabiatta sıklıkla gözlediğimiz "geri-dönüşlü püskürme (jet) örüntüsü" denen bir desene çok benzer. Bu püskürme örüntüsü; birbirinden farklı olan iki ortam arasında bir geçiş söz konusu olduğunda, kenarlarda çoğu zaman kendiliğinden ortaya çıkan, tabiatın ilginç biçimsel âdetlerinden bir tanesidir.

Bunu evde kolayca gözlemlemek isterseniz tek yapmanız gereken, bir bardak suya tek bir damla mürekkep damlatmak ve onu dikkatlice izlemektir. Mürekkep damlası su içinde yayılırken çoğu zaman geri-dönüşlü bir püskürme örüntüsü formundan geçecektir.

Bu, daha önce bulunduğu ortamdan su gibi farklı bir ortama belli bir "düşme" enerjisiyle gelen mürekkep damlasının normal ve istatistiksel olarak çok sık görülen bir davranış biçimidir.

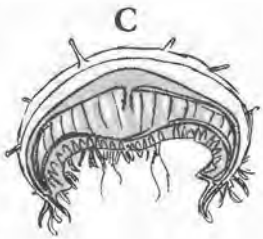

RESİM 10: Suya damlatılan mürekkebin oluşturduğu sıradan püskürme örüntülerine örnekler

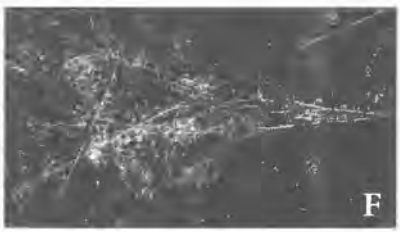
RESİM 11: Farklı iki ortamın yahut boyutun birbirine geçiş yapması durumunda sıklıkla karşımıza çıkan "jet örüntüsü"ne tabiattan iyi bildiğimiz birkaç örnek. A. Bir ağaç ve kökü; B. Jet örüntüsünün şematik görüntüsü; C. Deniz anası kesiti; D. Mantar; E. Deniz kıyısından bir görüntü; F. Atomaltı parçacıkların çarpışma örüntüleri.

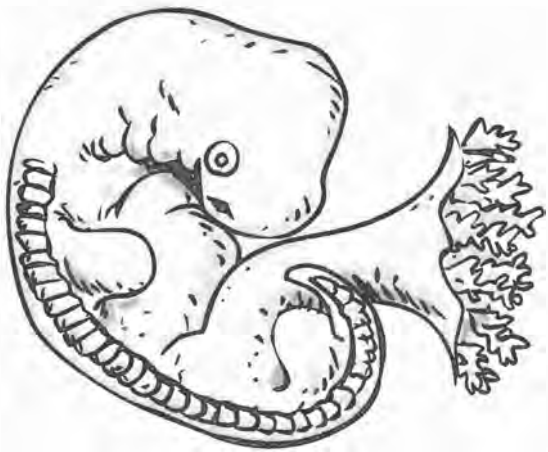
Bu püskürme örüntüsü, tabiattaki birçok sınır yahut kenar[13] koşulunda karşımıza çıkar. Geçişlerin olduğu ve enerjinin biriktiği kenarlarda bu tip örüntüler kendiliğinden oluşur. Bir başka deyişle; püskürme örüntüsüne benzer bir şeyler gördüğümüzde bu desenin, farklı ortamlar arasındaki yoğunluk ve enerji farkı tarafından tahrik edilen bir devinim veya geçiş tarafından oluşturuluyor olabileceğini düşünebiliriz. Doğal oluşumlardan ilham alarak yaşam alanları tasarlamakla uğraşan permakültür uygulamalarında da bu tip doğal örüntüler, insan yapısı tasarımların doğaya daha uyumlu ve verimli olması amacıyla sıkça kullanılır.

Bunları neden anlatıyorum? Her birimizin gelişiminin ilk safhası olan embriyo dönemimize bir bakalım. İnsan embriyosunun (ve diğer bütün canlı emrbriyolarının) ilk safhaları, şaşırtıcı bir şekilde bu geri-dönüşlü püskürme örüntüsünü andıran bir görüntüye sahiptir. Yani insan dediğimiz varlık, diğer bütün canlılarda olduğu gibi, başka bir âlemle bu âlem arasındaki bir sınırdan bu âleme doğru "püskürüyor" gibidir. Bu biçimsiz ve sürekli şekil değiştiren yapı, tıpkı Düz-ülke'ye sokulan bir parmak gibi, belli belirsiz bir et parçası olarak hayatına başlar. Sonra gelişir, büyür, karmaşıklaşır, gittikçe daha yüksek düzeyde organize olur ve neticede anneden doğarak dünyaya gelir. Macera bundan sonra da hız kesmeden devam eder. İçimizdeki "hayat" dediğimiz o yaşam enerjisi sayesinde, bedenimiz sürekli olarak değişim ve dönüşümlerden geçer, maddeyi dağıtmaya ant içmiş gibi görünen ve fizikte adına "entropi"[14]

13 "Kenar etkisi" konusunda daha detaylı bilgi için lütfen *"Kimsenin Bilemeyeceği Şeyler"* başlıklı kitabıma göz atınız (Tuti Kitap, 2015).

14 Entropi, termodinamik kanunlarının en önemli sonuçlarından birisidir. Sıradan maddenin, "en yüksek düzensizlik ve en düşük enerji" düzeyine doğru dönüşmesi eğilimini anlamamızı sağlayan bir ilkedir. Hepimiz odamızın ve evimizin sürekli "kendi kendine" dağıldığını fakat onu derli toplu tutmak için enerji harcamamız gerektiğini biliriz. Çünkü dağılma ve bozulma doğal, derli toplu durma ise yüksek enerji gerektiren ve doğal olmayan bir durumdur. O nedenle, mesela bir parça eti yahut katı bir cismi kendi haline bırakırsanız zamanla çürür, paslanır, bozulur ve dağılır. Halbuki onu taze ve derli toplu tutmak için sürekli bakım yapmak yahut dağıtıcı süreçleri yavaşlatmak gerekir. Eti bu yüzden buzdolabında saklıyoruz ki soğukta yavaşlayan atom titreşimleri, bu bozulmanın geciktirilmesini sağlasın. Bedenimizin hiçbir şey yapmazken sürekli enerji tüketmesi ve iç sıcaklığımızın sürekli 37 derece civarında olması da bu yüzdendir. İşte bu temel fizik kanunu nedeniyle, yaşam, enerji açısından oldukça maliyetli bir süreçtir.

dediğimiz kurala büyük bir enerji harcayarak direnir. Bu direniş, varlığımızı sürdürmemizin esasıdır. Neden ve nasıl olduğunu halen tam olarak anlayamadığımız bir şekilde oluşan ve gelişen biçimimiz, gerek mikro gerek makro yapısıyla, bu dünyadaki maceramızın "fiziksel" kısmını oluşturur. Böylece adeta bir başka âlemden yönetiliyormuşçasına, hâlâ akıl sır erdiremediğimiz son derece karmaşık bir süreçle, adına canlılık dediğimiz bir macerayı yaşayan sayısız fertlerden birisi olarak hayatımıza devam ederiz. Ta ki o kaçınılmaz sona kadar...[15]

RESİM 12: İnsan embriyosunun ilk aşamaları

Normal süreçlerle yaşayan her beden büyür, gelişir ve neticede yaşlanır. Bedeni oluşturan maddeyi bir arada tutan ve doğal fiziksel dağılma eğilimine (entropiye) karşı koruyan o yaşam gücü, nedenini tam bilmediğimiz bir şekilde zayıflamaya başlar. Bu, bizim "yaşlanma" dediğimiz süreçtir. Yaşlanma süreci ilerledikçe bedenimiz adeta "dünyadan ağır ağır çekilmeye" başlar. Buruşur, zayıflar, güçsüzleşir ve gittikçe daha yetersiz hale geliriz. Çok uzun yıllar

15 Morfik alanlarla ilgili tartışmamıza bu noktada bir kez daha bakmak isteyebilirsiniz.

boyunca hayatta kalan insanlar da bu sürecin bir sonucu olarak bir nevi "çocuklaşır". Neticede "ölüm" dediğimiz kaçınılmaz sonla birlikte, yaşam enerjisi bu maddesel bedeni bir şekilde terk eder ve hemen ardından, bedenimizi oluşturan tüm bileşenler büyük bir hızla bozulup dağılarak tekrar geldiği yere, tabiatın madde çevrimine karışır. Bizi oluşturan madde orada öylece aynen durmaktayken yaşam dediğimiz o güç artık sahneyi terk etmiştir.

Şimdi bütün bu olan biteni, az önce konuştuğumuz "dört boyutlu bakış açısı" ile tekrar gözden geçirmeye çalışalım. Bütün ömrümüzü dört boyutlu bir bakış açısından, teorik olarak da olsa, "tek bir bütün" olarak görebileceğimizden bahsetmiştik (RESİM 9). Az önce bahsettiğim biyolojik âlemdeki gözlemler ise üç boyutlu algımızın projektörü altında izlediğimiz temsillerden ibaret olacaktır. Nasıl ki kesitlere bakarak kesitlerin alındığı gerçek nesne hakkında çok az bilgi edinebiliyorsak çok boyutlu (en azından dört boyutlu) bir varlığın "üç boyutlu kesitlerine" bakarak da o oranda az bilgi edinebiliyoruz. Bütün bir sürecin bize bu kadar anlaşılmaz gelmesinin bir açıklaması da bu olabilir.

Dünyaya gelişimiz, gelişmemiz, ölümümüz ve dağılmamız, karanlık bir odada yanan keskin odaklı bir projektörün ışığından geçen dumanın hipnotize edici dansı gibidir bir bakıma. Odanın o karanlık hacmi içerisinde, dumanın sadece projektörün ışığıyla aydınlatılmış bölümünden geçen kısmını görebilir, onun hareketleri hakkında bir fikir sahibi olabiliriz. Halbuki o dumanın, kaynağından ışığa ulaşana kadar geçirdiği devinim veya ışığı terk edip yükseldikten sonraki macerası tamamen gözlerimizden gizlidir. Duman, projektörün aydınlattığı alana girdiğinde bizim için vardır; ışıklı alanı terk eder etmez ise artık "ölmüştür" ve bizim için "yok olur". Birisi odanın ışıklarını yakıp da tüm odayı görünür kılmadan o duman hakkında söyleyebileceğimiz tek şey, projektör ışığı içinde sergilediği kısa ve geçici devinimlerden ibarettir. Ve odanın ışığını yakabilen birisi, dumanın "ölümü" sandığımız şeyin aslında sadece bir "geçiş"ten ibaret olduğunu kolaylıkla fark edebilir.

RESİM 13: Bir projektörün karanlık odada ilerleyen ışık huzmesinden geçen duman ve toz parçacıklarını izlemek adeta hipnotize edici bir deneyimdir...

Muhtemelen bu benzetmelerin sonunun nereye varacağını merak etmeye başladınız. Yıllardır biyoloji ve sinirbilim alanında çalışan bir araştırıcı olarak gördüğüm basit bir gerçek var. Ben dahil dünyadaki tüm bilim profesyonelleri, özellikle canlılıkla ilgili konuları çözmeye çalışırken, adeta Düz-ülke bilimcilerinin psikolojisini bire bir yaşıyor. Karşılarında neden olduğunu bilmedikleri, nasılını bir türlü tam olarak çözemedikleri gizemli bir olaylar dizisi var. (Bkz. "Canlılık Hakkında Ne Bilebiliriz?" başlıklı bölüm, syf. 108) Teori üzerine teori kuruyorlar fakat bırakınız canlılığı, cansız maddenin davranışlarını tam olarak açıklama konusunda bile son derece yetersiz hissediyorlar kendilerini. Elbette anlayabildiğimiz kadarıyla da çok işler becerip nice teknolojiler üretiyoruz. Ama halen bu evreni tam olarak anlayabilmek, çağımızın en parlak beyinleri için bile oldukça uzak bir gelecekte "belki" mümkün görülüyor.

21. yüzyıla girmeden önce, evrende madde diye bildiğimiz bu yapı taşlarının aslında evrenin sadece çok küçük bir bölümünü oluşturduğunu, evrenin çoğunun "karanlık madde ve karanlık enerji" denen bir "şey"den oluşuyor gibi göründüğünü fark ettik. "Şey" diyorum, çünkü bunların ne olduğunu kimse bilmiyor. İster canlılığa ister cansız maddeye bakalım, birçok yerde çaresizlik, kar-

maşıklık ve öngörülemezlik karşımıza çıkıyor. Fakat iddiam o ki burada anlatmaya çalıştığım benzetmeler ışığında, bu sorunları aşabilecek ve anlayışımızı genişletecek bazı ipuçları yakalayabiliriz. Tek yapmamız gereken; tek gerçekliğin şu gözlemlediğimiz maddi evrenden ibaret olmayabileceği gerçeğini de dikkate alarak her şeyi yeni baştan, dikkatlice, ağır ağır ve yeniden düşünmek... Evet, zaman alacak; kolay da olmayacak. Fakat gün geçtikçe böyle bir anlayış genişlemesine daha muhtaç hale geliyoruz.

Daha Çok Boyutlu Bir Evrende İnsan...

Az önce dört boyuta kadar seyahat ettik ve karşımıza pek ilginç konular çıktı. Peki, ya daha fazla sayıda boyut varsa? Beşinci, altıncı, yedinci ve daha üst boyutlardan ne haber? Günümüzün modern fiziği, özellikle de sicim kuramı gibi yaklaşımlar, en az 11 boyutlu bir evren içinde yaşadığımızı öngörüyor. Matematiksel modellerden ve gözlemlerden çıkartılan bu sonuçlar kesin olmamakla birlikte, içinde yaşadığımız ve "gördüğümüzden ibaret" zannettiğimiz bu gerçekliğin aslında çok boyutlu, çok daha büyük bir sistemin belli belirsiz temsilî "kesitleri" olabileceğini düşündürüyor.

Dört boyutlu bir evreni hayal ederken bile bir hayli zorlandığımızı fark etmiş olmalısınız. Peki, mesela bir beşinci boyut hayal etsek? Bu nasıl bir şey olurdu yahut şu gariban üç boyutlu âlemimizde bize nasıl görünürdü?

Aynı "genişletme" deneyini buraya da uygulamayı deneyebiliriz. Mesela dört boyutlu arkadaşım, üç boyutlu bir nesneyi dördüncü boyuta genişletirken ben "hareket" algılıyordum. Peki, onun da "beş boyutlu" bir arkadaşı olsa ve genişletme işlemine bir sonraki basamakta o da bir el atsa? Birbirini dik kesen beş eksenin bulunduğu bir evrende yapılacak bir beşinci boyut genişlemesi, dört boyutlu arkadaşıma da aynen daha önce bana göründüğü gibi "yer değişirme", yani "hareket" olarak görünürdü herhalde. Peki, ya ben aynı anda aynı şeyi izleseydim? Daha önceki üçüncü boyuttan dördüncü boyuta genişletme süreci benim âlemimde bir harekete neden olurken beşinci boyuttaki bir ilave genişleme, bana muhtemelen "ha-

reket yönünün değişmesi" yahut "amaçlı-bilinçli" bir davranış gibi görünebilirdi. Yani az önce noktadan çizgiye, çizgiden yüzeye ve nihayet yüzeyden üç boyutlu bir nesneye çevirdiğim prizmam, önce hareket edip şekil değiştirmeye, sonra da "kafasına göre" hareket edip dönüşmeye başlardı sanırım. Sizce bu neye benziyor?

Böyle amaçlı ve değişken görünen bir devinim, etrafımızda sürekli gördüğümüz ve adına "irade" yahut "bilinç" dediğimiz şeye oldukça benziyor diye düşünmekten kendimi alamıyorum...

Madde Bedenimiz ve Ötesi

Canlılık, henüz tanımını yapamadığımız bir hadise. Fakat kesin bildiğimiz bir şey varsa o da canlılığın, dünyadaki basit ve adi maddesel bileşimleri kullanarak anlayış sınırlarımızı aşan karmaşıklıkta ve giriftlikte biçimler ve davranışlar oluşturabildiğidir. Biyoloji denen bilimin işi, işte bu muammanın nasıl işlediğini, nasıl dönüştüğünü ve evrildiğini anlamaya çalışmaktır. Canlılık bu kadar muamma iken onun en karmaşık örneği olan insanı anlamaya çalışmak birçok ilave zorluğu da beraberinde getiriyor. Özgür irade, bilinç, farkındalık, sezgiler gibi tanımını yapmakta zorlandığımız kaliteler, işimizi iyice içinden çıkılmaz hale getiriyor. Bu özelliklerin biyolojik karşılıkları üzerinde yeterince uzun ve derinlikli çalışıp düşünürseniz, özellikle zihinsel işlevlere dair temel yönlendirici sebebin bu maddi bedenle sınırlı olamayabileceği düşüncesinin kafanızda oluşması neredeyse kaçınılmaz.

Mesela en basit örneklerden birisi, hafızamızdır. Geçmişi hatırlayan bir sistemimiz var ve çoğumuzun neredeyse emin olduğu gibi, modern zamanlarda hafızanın "kafanın içinde", yani beynimizde olduğuna dair neredeyse hemfikiriz. Fakat bu konuda elimizdeki kanıtlar çok azdır. Aksine, fareler gibi deney hayvanlarında 20. yüzyılın ilk yarısından bugüne kadar yürütülen çalışmalarda, beynin çok büyük bölümlerine hasar verilmesine rağmen öğrenilmiş davranış kayıtlarının ortadan kaldırılamadığı sıkça gördüğümüz bir olaydır. Dahası, neredeyse yüz yıldır gelişmiş sinirbilim metotlarıyla beyni didik didik araştırıyor ve günümüzde hücrelerin

neler yaptığını canlı olarak izleyebiliyor olmamıza rağmen, halen hafıza denen şeyin beynin et donanımına nasıl işlendiği, orada nasıl kaydedildiği konusunda hiçbir tutarlı kanıtımız yok. Öğrenme sürecinin beynin yapısını değiştirdiğini, sinir hücreleri arasında yeni bağlantılar oluşturarak sinirsel mimariyi etkilediğini biliyoruz. Fakat ne hücrelerde ne hücre içinde bulunan protein, DNA yahut RNA gibi moleküllerde hafızamızın nasıl depolanabileceğine dair bir fikrimiz yok. Daha da ilginci, son zamanlarda artık beynimizin sürekli yenilendiğini, aynen bedenimizdeki diğer organlar gibi, beynin birçok yerinde de hücrelerimizin sürekli ölüp yerlerine yenilerinin üretildiğini biliyoruz[16]. Neredeyse on yılda bir, bedenimizdeki tüm hücrelerimiz, beynimiz de dahil olmak üzere, yenileriyle değiştiriliyor gibi görünüyor. Fakat maddesel yapımız bu denli değişirken bizim hâlâ "biz" olarak kalıyor oluşumuz, gayet sıradan ama akıl almaz bir meseledir. Sadece düşünerek şeklini değiştirebildiğimiz beynimizin akıl, hafıza, bilinç ve duygular gibi fenomenlerin bizzat kaynağı olduğunu düşünmek, aslında sanıldığı kadar sağlam temellere dayanan bir fikir değildir.

Peki, o zaman ne olacak? Bu gerçekleri gözden geçiren çoğu kişinin aklına "ruh" denen o belirsiz kavramın gelivereceğinin farkındayım. Ruh kavramı, bilimsel yahut maddi bir gözlem sonucunda bulduğumuz bir kavram değil, dinî ve geleneksel literatürden bizlere kalan bir terimdir. Günümüzün modern seküler görüşüne göre artık maddi bedenimizle ilgili temel işleyiş mekanizmalarını anladığımız için ruh diye bir tanımlamaya ihtiyaç bile kalmamıştır. Bedeni bir araç gibi "dışarıdan" yönlendiren, ölüm anında bedeni terk eden o seyyal ve gayr-i maddi güç, aslında bedenimizi oluşturan trilyonlarca karmaşık kimyevi tepkimenin yarattığı canlılığın anlaşılmaması nedeniyle medet umduğumuz bir açıklama biçimiydi. Eğer durum buysa günümüzde de canlılığı anlama ve onu baştan yaratma konusunda ilk çağlarda olduğu gibi çaresiziz. Eğer ruh diye bir kavram bu ihtiyaçtan çıktıysa bu ihtiyaç bugün de aynen devam ediyor demektir. Öte yandan, "ruh" dediğimizde bir şeyleri açıklıyor gibi görünsek de aslında hiçbir şeyi açıklamış

16 Bu konuda detaylı bilgi için ikinci kitabıma başvurabilirsiniz: Değişen Be(y)nim, Tuti Kitap, 2015.

olmuyoruz. Zira canlılığın anlayamadığımız özünü, hakkında hiçbir fikrimizin olmadığı "ruh" gibi bir kavramla tanımlamak, bir açıklama değil, olsa olsa kavramsallaştırma ve isimlendirmedir.

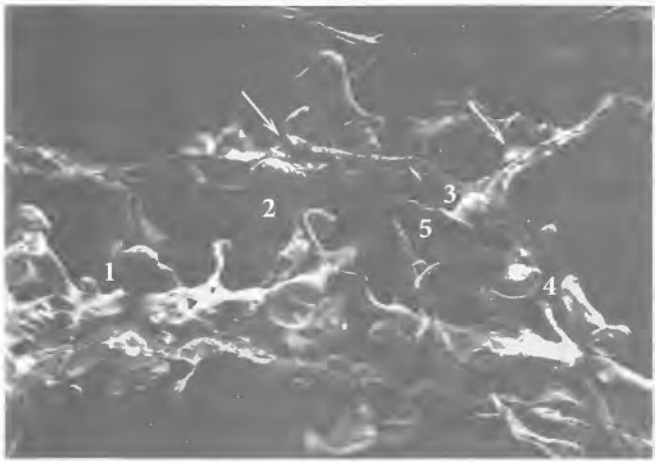
Kur'an-ı Kerim'de, "ruh" hakkında soru soranlara Hz. Muhammed'in (s.a.s) vereceği cevapla ilgili tavsiye, aslında ruh kavramının İslâm dini açısından ne demek olduğuna dair oldukça ilginç ipuçları veriyor: *"Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: Ruh, Rabbim'in emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir."* (İsrâ, 85) Kur'an'da dahi ruh kavramı bu denli belirsiz olarak tanımlanınca hakkında hiçbir bilgimizin olmadığı bir kavramı "açıklama" olarak kabul etmek, aslında pek makul bir davranış değil gibi görünüyor. Zira mesela aynı sûredeki bir başka ayette, inananlar, "bilmedikleri şeylerin ardına düşmeme" konusunda uyarılıyor[17]. Peki, ruh kavramına başka bir yönden bakmak mümkün mü?

Buraya kadar üzerinde (belki de bazılarımıza göre gereğinden fazla) konuştuğumuz boyut kavramı, tahmin edeceğiniz üzere, biyolojimize, zihnimize ve bilincimize dair de ilginç alt okumalar sağlayabiliyor. Öncelikle, eğer şu dört boyutlu uzay-zaman sistemi, içinde yaşadığımız çok-boyutlu bir sistemin alt boyutlarından ibaretse bu dünyada gözlemlediğimiz her şeyin aslında bir de daha üst boyutlarda bir karşılığı olmalıdır. Mikroskop görüntüleriyle uğraşanlar bu gerçeği çok yakından bilirler. Çünkü mikroskopta incelemek için dokulardan aldığınız incecik kesitler, son derece karmaşık biyolojik dokularda bulunan bileşenlerin iki boyutlu kesitlerini ve temsillerini görmenizi sağlar. Bu kesitlere bakarak kesitlerin alındığı nesnelerin gerçek üç boyutlu biçimleri hakkında çok fazla bir şey söyleyebilmeniz mümkün değildir. Kesitlerdeki bu kargacık burgacık görüntülerin yahut "izdüşüm"lerin gerçek üç boyutlu yapılarını anlamak için, günümüzün gelişmiş bilgisayarlarıyla dahi oldukça zahmetli bir işlem olan üç boyutlu yeniden yapılandırma (3D reconstruction) tekniklerini kullanmanız gerekir. Sırf bu basit zorluğun üstesinden gelmek için "stereoloji" olarak adlandırdığımız ayrı bir araştırma alanı bile mevcuttur.

17 *"Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumlu olur."* (İsrâ, 36)

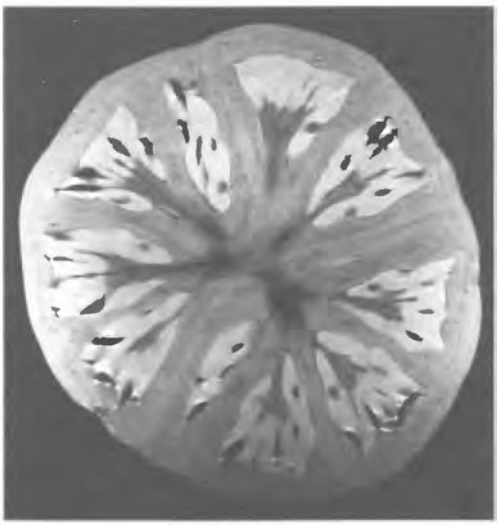

RESİM 14: Beyin dokusundan elektron mikroskobunda incelenmek üzere alınmış çok ince (birkaç nanometre kalınlığında) bir kesitin mikroskop altındaki görüntüsü. Ok işaretleriyle gösterilen kısımlar, sinir hücrelerinin birbirleriyle iletişim sağladıkları sinaps denen haberleşme bölgeleridir. Fakat böyle bir görüntü, mikroskop açısından eğitimli olmayan bir göz için pek bir anlam ifade etmez.

RESİM 15: Binlerce elektron mikroskobu görüntüsünün tek tek taranması sonrasında bilgisayarlardaki özel yazılımlarla üretilen bir üç boyutlu yeniden yapılandırma görüntüsü. Bu tip görüntüler, sinir hücreleri arasındaki karmaşık yapılanmaları ve ilişkileri incelememiz için oldukça iyi bir görsel yol sağlar. Fakat sadece elektron mikroskobu görüntülerine bakarak, hayal gücünüz ne kadar iyi olursa olsun, bu tip bir manzarayı hayal edip gözünüzde canlandırmanız mümkün değildir.

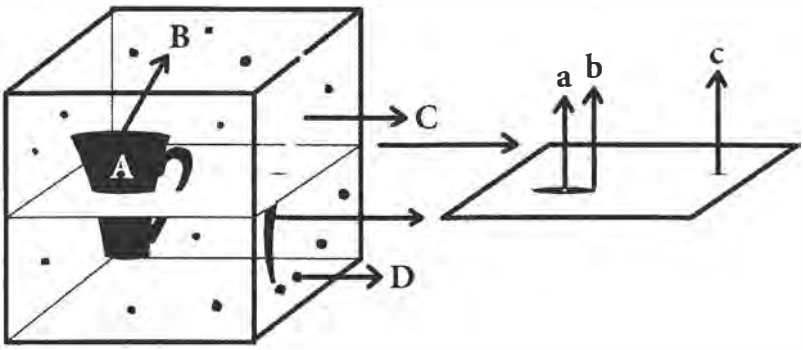
Mikroskop kesitlerini ve onların özelliklerini incelemek, bize boyutlar ve algımız hakkında bazı ilginç fikirler de verir. Mesela kesitlerde görüntü inceleyen birçok araştırmacının aşina olduğu bir durum vardır ve buna genellikle *"boyut azalması prensibi"* adı verilir. İsmi biraz teknik görünse de aslında sorun herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir gerçeği yansıtır: Diyelim ki içinde birçok farklı bileşen ve desen içeren üç boyutlu katı bir nesneden bir kesit aldınız ve inceliyorsunuz. Kesit aldığınız cisim içinde, daha küçük üç boyutlu bileşenler, mesela küpler yahut küreler olduğunu düşünün. Sadece bu kadar da değil; içinde kıvrılmış zarlara benzer (iki boyutlu yüzeyler gibi düşünebileceğimiz) yapılar, ince iplik gibi (bir boyutlu diyebileceğimiz) çizgisel yapılar ve baktığımız ölçekte pek küçük kalan, nokta benzeri (boyutsuz) çeşitli bileşenler de olduğunu varsayalım. Daha kolay düşünebilmek için kestiğimiz cismi mesela bir domates olarak düşünün; domatesin içindeki zarlar iki boyutlu yüzeyler, meyve taneleri üç boyutlu kürecikler ve minik çekirdekleri de noktalar olsun. (Domates içinde damar yahut çizgiye benzer bir şey aklıma gelmedi; onu da varın siz hayal edin!)

RESİM 16: Domatesten alınmış manyetik rezonans kesit görüntüsü. Manyetik rezonans görüntüleme (MRI), tıbbi bir görüntüleme tekniğidir ve dokuların içinden sanal "kesit görüntüleri" elde etmekte kullanılır.

Şimdi, böyle bir cisimden bir kesit alıp incelediğimizde artık karşımızda ne çekirdek ne kabuk ne de zarlar vardır. Bunlar yerine artık

karşımızda tüm bu bileşenlerin kesit aldığımız bıçak tarafından kesilmiş görüntüleri yahut "izdüşümleri" vardır. Böyle düzlemsel, iki boyutlu bir kesite bakarsanız kesit üzerinde görünen tüm nesnelerin izdüşümlerinin, artık gerçek boyutlarından 1 eksik boyuta sahip olduğunu fark edersiniz. Mesela üç boyutlu odacıklar veya boşluklar artık iki boyutlu daireler yahut elipsler şeklinde; iki boyutlu zarlar tek boyutlu çizgisel kesit görüntüleri halinde; tek boyutlu damarlar sıfır boyutlu noktalar gibi görünür ve boyutu olmayan çekirdekler ise artık orada değildir; yani yok olmuşlardır! İki boyutlu bir kesit düzlemiyle kesilen her şey, bu örnekte de gördüğümüz gibi, kesit görüntülerinde normalden bir eksik boyutla karşımıza çıkar. İşte buna, *boyut azalması prensibi* diyoruz.

RESİM 17: Boyut azalması prensibinin şematik bir gösterimi. İki boyutlu bir kesit düzlemiyle kesilen bir ortamdaki bileşenler, kesit üzerinde, gerçekte sahip oldukları boyutların bir eksiğine sahip izdüşümler olarak karşımıza çıkar.

Peki, bu bize nasıl bir sorun çıkartır?

Kesitlere bakarak yapıların durumlarını anlamaya çalışmak, mikroskopla uğraşan tüm bilim dallarının temel işidir aslında. Fakat bu tip kesit sorunları nedeniyle, kesitlere bakarak gerçek yapıların durumlarını doğrudan çıkarsayabilmek genellikle zordur. Mesela kesitlerde görülen hücrelerin sayısını doğrudan saymaya kalkarsanız büyük hata işlersiniz, zira stereoloji bilimiyle uğraşanların da çok iyi bildiği gibi, kesit görüntülerindeki o izdüşümler hücre

değil, hücrelerin iki boyutlu temsilleridir. Bu temsillerin oluşması nesnenin büyüklüğüne, uzaydaki duruşuna, biçimsel yapısına ve daha birçok şeye bağlıdır. Bir nesnenin "sayısı" ise bunların hepsinden bağımsızdır; yani sayı "boyutsuz" (bir başka deyişle, sıfır boyutlu) bir özelliktir. Dolayısıyla, sayısını sayabilmek için kesitlere bakarsanız "noktasal" yahut "sıfır boyutlu bir nitelik olan "sayı" kavramına ulaşamazsınız. Mesela büyük parçalar daha fazla kesitte ortaya çıkarken küçük parçalar veya hücreler, daha az sayıda kesit tarafından isabet alır ve daha az görülür. Hatırlayın: Kesitte her şey bir boyut eksiliyordu; noktalar da "yok" oluyordu. Demek ki hücre saymak için kesiti doğrudan kullanamayız. Neyse ki özellikle stereoloji denen araştırma alanında, kesitlere bakarak hücre ve diğer bileşenlerin sayılarını bulabilmekle ilgili birçok yöntem var ama burada konumuz bu değil.

İşin bizi ilgilendiren kısmına dönelim: Elimizde, adeta bir ekmek dilimi gibi kesip alabildiğimiz kesitler var fakat bunlara bakarak içindeki bileşenlerin "hakikatına" doğrudan ulaşamıyoruz. Gerçeği bulabilmek için birçok ilave yöntem kullanmamız gerekebiliyor ve bunların hepsinin de belli hata payları var. Aynen bu örnekteki gibi, içinde yaşadığımız üç boyutlu mekân ve dört boyutlu uzay-zaman dokusu, bugünkü gözlem ve teorik bilgilerimiz ışığında gerçeğin tamamıymış gibi görünmüyor. Bir başka deyişle, bilmem kaç boyutlu bir evrenin "dört boyutlu bir kesiti" içinde yaşadığımızı söylememiz mümkün. Aynen Düz-ülke'nin iki boyutlu sakinleri gibi, diğer boyutlardan habersiz ve gerçekliğin kendisini sadece bu "kesit" zannederek yaşayıp gidiyoruz. Yaşamımız boyunca edindiğimiz tüm deneyimler, tüm algılarımız, tüm düşüncelerimiz, tüm etkileşimlerimiz, işte bu "kesit" içinde gerçekleşiyor. Kendi dünyamızda kendi ellerimizle aldığımız kesitlerde yaşadığımız şu ilginç sorunları düşündüğümüzde, bu evrende "sorunsuz" yaşayıp gitmek biraz daha zor hale geliyor!

Bu açıdan baktığımızda madde ötesi bir gerçekliğin varlığı, metafiziksel bir kabul değil, açık bir ihtiyaç ve zorunlu bir açıklama olarak karşımıza çıkar. Mesela bir sinirbilimci olarak ben, bu bakış açısına

sahip olduktan sonra, beyin dediğim organı artık biraz daha farklı algılıyorum. Beyin, bu evrendeki diğer her şey gibi, bana belli bir biçimde; mesela şekilsiz bir et yığını olarak görünüyor. Sebebini ve mekanizmasını çözemediğim bir şekilde, dördüncü boyutta, yani zaman içinde birçok değişim ve dönüşüm geçiriyor. Bu değişimler, her ne kadar bana anlaşılmaz görünse de, rastgele veya kaza eseri değil. Bir düzeni, arka planında bir nedeni var; sadece ben buradan bu planı göremiyorum. Ama bahsettiğim çok boyutlu bakış açısına göre bu görüntü, onun aslında şu dört boyutlu uzayımda bana görünen temsilî bir "kesiti"nden başka bir şey değil. Gerçek "beyin" bundan çok daha fazla boyutlara dağılmış farklı derinliklere sahip, daha büyük bir gerçekliğe ait olan bir varlık. İşte bu ihtimali aklımdan çıkartmadığımda, "Artık tamam; anladım, bitti." deme hadsizliğine düşmüyor, öğrendiğim her bilginin neden karşıma bin tane yeni soru çıkarttığını daha iyi anlıyorum.

Biçimler, Davranışlar, Huylar, Gariplikler...

Gözümüzü nereye çevirirsek çevirelim, her düzeyde ve her ölçekte bizi hayran bırakan, acizlik duygusu veren, girift, karmaşık, ileri derecede çeşitli ama bir o kadar da benzer desenler, biçimler, ritimler, davranışlar ve organizasyonlar görüyoruz. İster mikroskobik ister makroskobik isterse astronomik ölçekte olsun, bu gerçek hiç değişmiyor. Kendi ellerimizle yaptığımız sanayi ve teknolojik ürünler dışında, evrenin geri kalanını dolduran tabii oluşumlar, çoğu zaman küçük bir çocuğun bile kolayca tanıyıp ayırt edebileceği bir yegânelik, bir farklılık sergiliyor. Her büyüklük düzeyinde farklı fakat aynı zamanda matematiksel birçok ortak nokta içeren, çok incelikle dokunmuş bir desenler okyanusunda yaşıyoruz. Bu desenler dinamik; sürekli değişip dönüşüyorlar. İster kurumuş ve çatlamış bir toprak yüzeydeki gibi sade ve basit kurallarla oluşsun isterse bedenimizdeki damarlar gibi kütüphanelere sığmayan genetik kodlardan devşirilsin, tabiatın biçimleri, desenleri ve oluşları, bugün bile bilimimizi ve matematiğimizi uğraştıran en esaslı problemlerin başında geliyor.

Kimsenin Bilemeyeceği Şeyler adlı kitabımda kaos, karmaşıklık ve fraktal geometri konularına, ilgilenen herkesin biraz çabayla rahat bir biçimde anlayabileceği bir dille genişçe bir giriş yapmıştım. Bu bölümü takip eden okurlarımın önemli bir kısmı, orada anlattığım şeyler her ne kadar matematiğin en karmaşık alanlarıyla ilgili de olsa, daha önce bu desenlerin ortak noktalarına dair bizzat hissettikleri ve sezdikleri konuları internet üzerinden benimle bolca paylaştı (hepsine buradan tekrar çok teşekkür ediyorum).

Matematiğin yahut geometrinin diliyle doğayı ve doğadaki biçimleri sayısallaştırma, onları sayısal boyutta anlama arayışlarının neticesinde bir can simidi gibi keşfedilen fraktal geometri, tabiatın desenlerini anlamakta bize yepyeni alanlar ve anlayışlar açmıştı. Sonsuz karmaşıklığa sahip matematiksel grafiklerden oluşan fraktallar; doğadaki biçimlere benzerliklerinin yanı sıra, sonsuz detay ve ayrıntılar ortaya koymaları nedeniyle, matematik ve geometrinin o güne kadar sağlayamadığı bir zenginlikle de tanışmamızı sağladı. Fraktallar, orada da bahsettiğim gibi, çok kabaca, sayısal işlemler sonucunda oluşturulan bir noktalar kümesinin kenarlarının çizim haline getirilmesi gibi basit bir temele dayanır. Kümenin içinde ve dışında kalan alanlar arasındaki sınır, mesela meşhur Mandelbrot kümesinde sonsuz bir detay ve zenginlik gösterir. Bu garip geometrinin ürünleri, aynen buradaki boyut egzersizinde konuştuğumuz gibi, iki farklı boyutun kesişimlerinde gerçekleşen oluşlardır. Biraz daha teknik bir ifadeyle, gerçek sayılar ve sanal sayılar arasındaki denklem davranışlarının görselleştirilmesine dayandığı için tahayyüllerin ötesinde bir karmaşık desenler dizgesi ortaya çıkartır. Fraktal geometriyi ve kaos kuramının diğer alanlarını yeterince incelediğinizde içinde yaşadığımız bu kâinatın, tüm biçim ve davranışlarıyla birlikte, böyle bir ara-yüzde ortaya çıkan dört boyutlu bir görüngü olabileceğine dair hisleriniz kuvvetlenir. Bu bakış açısı, gerçeğin bizzat keşfi olmaktan ziyade onun karmaşıklığını anlamak konusunda yeni ve şiirsel bir bakış açısı edinmek demektir daha çok. Üzerinde yıllarca düşünüldüğünde ise her bakışınızda yeni şeyler gösteren bir idrak gözlüğü haline gelmesi mukadderdir.

Benim gözlüğümden görünenlerin temel tarifini *Kimsenin Bilemeyeceği Şeyler*'in en son bölümü olan "Kaosa Dair"e havale ederek bu boyutlar egzersizinin, etrafımızda her gün gördüğümüz olay ve desenlere nasıl yol açabileceğine dair son birkaç cümle edeyim:

Bu çok boyutlu bakış açısından bakınca evrendeki bütün biçimler, aslında tek başına ve ayrık nesneler olmaktan ziyade, köken itibariyle birbirleriyle doğrudan bağlantılı, çok boyutlu kesişim görüntüleri gibi düşünülebilir. Boyutların bizim anladığımız anlamda düzgün olmayan yapısı ve karmaşık kesişim biçimleri, bu evrende her şeyin fraktal geometrik bir karmaşıklıkta arz-ı endam etmesinin de nedeni olabilir. Zira etrafımızda sadece statik ve basmakalıp tekrarlayan biçimler yoktur; doğadaki her biçim, belirli zaman ölçeklerinde devinir ve dönüşür. Yıldırımlar mikrosaniyeler içinde oluşup kaybolurken biçimi neredeyse aynı olan nehir damarlanmaları milyonlarca yılda ağır ağır biçim değiştirir. Bu biçimlerin tamamı, "kaotik" dediğimiz ve esas düzenini bilemediğimiz yüksek boyutlu hareket ve davranış biçimleri sonucunda oluşur. Yani etrafımızdaki bu kırıklı, karmaşık (yani fraktal) gerçeklik, aslında "kaotik" davranış alışkanlığının geride bıraktığı desenlerdir. Hem kaotik davranışlar hem de oluşan biçimler, doğadaki karmaşık ve benzersiz halleriyle, elimizdeki dört boyutlu uzay-zaman materyali dışından yönlendiriliyor ve başka görünmez nedenlerden kaynaklanıyor gibidir. Doğal fenomenlerin bizim için çoğunlukla çözümsüz ve öngörülemez oluşu da belki bundandır. Gerçekliğimizin çok boyutlu yapısını doğru bir biçimde formüle edebilecek matematiği yahut dili geliştirdiğimizde, belki de bu sıradan ama gizemli olaylar, bize sırlarını birer birer vermeye başlayacaktır.

Boyutlar arası ilişkiler cinsinden düşünmenin bana en fazla ilham sağladığı alan, aynen morfik alanlar konusunda olduğu gibi, canlıların evrimi ve çeşitlenmesi sorunudur. Eğer yapısını bilmediğimiz farklı boyutsal özellikleri olan âlemlerin iç içe geçmesinden kaynaklanan ve gözümüze "canlılık" olarak gözüken bu karmaşık fenomen düşündüğüm gibiyse, canlılığın her türlü mucizevi dö-

nüşümü ve çeşitlenmesi, aslında nedenini daha üst boyutlardaki dinamiklerde aramamız gereken ve bu dünyadaki kuralların anlamamıza asla yetmeyeceği bir mekanizmaya dayanıyor olabilir. Elbette gözümüzün önündeki biyolojik mekanizmaları elimizdeki araçlarla anlama çabalarımıza, yani bilimin bugüne kadarki bilindik yöntemlerini kullanmaya sonuna kadar devam edeceğiz fakat bu arada birileri de bu "yüksek boyutlar" düzeyinde canlılığı yönlendiren olası etkileşimlere dair kafa yorup bunları modelleyecek yeni bir matematik bakış açısını geliştirmekle uğraşsa bundan zarardan çok fayda görürdük.

Daha önce de vurguladığım gibi, sıradışı sorunlar, sıradışı çözümler istiyor. Geçtiğimiz birkaç yüzyılda, karşımızdaki gerçek problemlerin gerçekten de "sıradışı" olduğunu anlamaya başlamış olmalıyız.

NETİCE OLARAK:

Bana sorarsanız (ki buraları okuduğunuza göre bir nevi soruyorsunuz sayılır!) dünyadaki bütün yaşam ve oluşlar, çok boyutlu bir gerçekliğin, bizim dört boyutlu uzay-zaman algımızla kesişmesinden ibarettir. Ben, bir insan olarak, toplamda kaç tane olduğunu bilmediğim kadar boyut ve "veçheye" sahibim. Bu evrenden geçiş sürecim, temporal (zamansal) boyutta, 1972 yılının bir Mart günü başlamış. Bu satırları yazarken geçiş sürecim halen devam ediyordu.

Çok boyutlu bir varlık olarak bu evrenden geçerken uzun zaman boyunca bu maddesel bedenimi "ben" sandım. Kendimi ondan ibaret zannettim. Parmağım yaralandığında canım yandığından; acıktığım zamanlar doyurulduğumda hissettiğim hazdan; âşık olduğumda hızlanan kalbimden; sinirlendiğimde atan alın damarlarımdan ve hep arkada bir yerlerde beni dürtüp duran ölüm ve yok olma korkumdan dolayı, kendimi hep bu kesişimden ibaret sandım. Çünkü bu kesişim çok gerçek görünür, çok ikna edicidir, kendisi dışında düşünmemize pek izin vermez. Ama "bilgi boyutu" ile

tanışınca, tahayyül silahlarını kuşanınca, sezgi ve örüntü gözü nimetlerinin farkına varınca "ben" dediğim şeyin, aslında sadece bir "parçam" olduğunu fark etmeye başladım. Bu beden, bu âlem, bu gördüklerim bir şekilde "var"dı fakat hepsi bundan ibaret değildi. Bu fark etme süreci sanırım halen devam ediyor. Fakat karşımdaki tüm insanların, hayvanların, bitkilerin, taşların, kayaların, yıldızların, hareket ve davranışların gördüklerimden aslında çok daha başka, çok daha farklı olduğunu yavaş yavaş anlamaya başladım.

Ve inanıyorum... Bu geçiş tamamlandığında gözlerimin ve algımın önüne çekilmiş olan bu dört boyutlu dar perde inecek ve o zaman, şimdi ucundan hissetmeye ve sizlere anlatmaya çalıştığım gerçekliği perdesiz olarak deneyimleme şansına sahip olacağım. Bu şans da değil aslında, hepimizin ortak kaderi.

Burada neye inanırsak inanalım, "orada" aynı gerçeklikte, aynı hakikatte buluşacağız...

SON SÖZ
Bir Çember ve Sonsuz İhtimal

Her öğrendiğimizde, her algımızda, her düşüncemizde değişiyoruz.

Beynimizin en şaşırtıcı özelliğidir bu. Beyin dediğimiz organ, değişmeden faaliyet gösteremez. Bütün bedenimiz öyledir aslında... Derimiz bıçağın veya dikenin yaralayıcılığını, yara izleriyle hatırlar. Beynimiz ise deneyimleri, sinaps ve sinirsel devrelerindeki anlık, dinamik değişikliklerle...

Bilim adamları, yeni doğmuş bir bebeğin beyninde her saniye 1.8 milyon yeni bağlantı kurulduğunu hesaplıyor. Statik bir et parçası gibi görünen o muhteşem orkestra, her an yeni evrenler kuruyor, yeniden organize oluyor. Bu değişim ömür boyu devam ediyor. Boyutlarını öğrendikçe ne kadar inanılmaz, ne kadar muhteşem bir "rutinimiz" olduğunu biraz daha iyi anlıyoruz.

Yaşadığımız büyük ya da küçük her deneyim, karşılaştığımız her insan, karşımıza dikilen her engel, çıkan her fırsat, her bir düşünce, tüm hayaller ve hayal kırıklıkları, tüm lezzetler ve acılar, beynin nanoskopik devreleri arasında izlerini bırakıp bizi her an başka insanlara dönüştürüyor. Yaşamak tam olarak böyle bir şey...

Canı sıkılırken bile dönüşür insan...

Bu döngü içinde iradesi, istekleri, arzuları, umutları ve gelecek tasavvuru ile benzersiz faillerden birisidir o. Aynen diğer türdaşları gibi, yaşadıkça değişir ve değiştirir. Hem kendisini hem de herke-

si. En uzak insanın 6-7 kişilik mesafede olduğu bu küçük dünyada, her karar, her deneyim, her düşünce kısa zamanda hepimizi değiştiriyor.

Zaman geçerken madde kendisine tayin edilmiş güzergâhlarda kaotik burgaçlarla ve zarif desenlerle döne döne, kıvrıla kıvrıla akıyor. O maddenin bir kısmı, geçici bir süre benliğimizin ellerinden tutup ona yapıştığında bu evrendeki geçici varlığımız başlıyor ve ona "ben" diyoruz, onu "ben" zannediyoruz. Halbuki akıp giden, sürekli hiçten gelip hiçe boşalan bir akıntının desenlerinden ibaretiz. Devamlı dönüşmek, değişmek, gelişmek, başkalaşmak ve devinmek, kaderin ta kendisi...

Böyle bir âlemde sabit fikir bir patolojidir, durağanlık ise en büyük yanılsama...

Kısacası, maddeden ziyade, bir okyanusun dalgaları gibiyiz. Değişen, dönüşen, kabaran ve zamanı geldiğinde sessizce sönüp aslına dönen; ardından gelecek yeni dalgalara güç veren...

Bu karmakarışık dalgalı denizde her birimizin nice düşünceleri, duyguları, emelleri, planları, aşkları, pişmanlıkları, hayal kırıklıkları, keşkeleri var...

Neticede, yaşam bir çember ve onun içinde sonsuz ihtimaller...

Her an, şu an, yeniden ve yeni baştan yaratılan...

SİNAN CANAN

Evli ve üç çocuk babası; biyoloji mezunu; fizyoloji doktoru; sinirbilim sevdalısı; "kaotik ve fraktal" olan her şeye tutkun; bilgiye ve hikmete dair her öğrendiğini herkese anlatma takıntısından mustarip; hayatın tek bir işle uğraşmak için fazla uzun; insanın ise tek bir işle ömrünü tüketmek için fazla karmaşık olduğuna ikna olmuş, hikmet ve şahitlik peşinde, nefes alan, yemeyi-içmeyi seven; zanları, hataları ve kusurları ile insanlardan bir insan...

www.sinancanan.net
www.nbeyin.com.tr
E-posta: sinan.canan@nbeyin.com
sinan.canan@uskudar.edu.tr
Twitter: @SinanCanan
Facebook: /drsinancanan
YouTube: /sinancanan

tutikitap

SİNAN CANAN

UNUTULACAK ŞEYLER

Daha önce sizi *Fraktal Düşünceler*'imin dehlizlerine davet etmiş, ardından *Kimsenin Bilemeyeceği Şeyler*'in var olduğuna ikna etmeye gayret etmiştim. Sonra da *Değişen Be(y)nim* ile beyinlerimizi anlatmaya çalıştım size; her birimizin değişmeye nasıl mecbur ve mahkûm olduğunun altını çizmek için...

Şimdi, yıllardır kendime hatırlatmaya muvaffak oldukça beni yanlışlardan döndüren, hayatımın çözünürlüğünü arttıran ama ne hikmetse sıklıkla unuttuğum, unuttuğumuz, unutulan şeylere dair notlarımla karşınızdayım.

Hatırlamaya en fazla ihtiyaç duyduğumuz zamanlarda daha fazla unuturuz bazı şeyleri, bazı önemli şeyleri..

Unutulacak Şeyler, her şeyin gördüğümüz gibi olmadığını sezgisel olarak hisseden, görünenin ve gösterilenin arkasını merak eden tecessüs sahipleriyle bir hasbıhaldir.

Sadece ve sadece de, öncelikle kendime, bir hatırlatmadır...

"Çağın insanı bir taraftan tutucu dini geleneğin insan düşüncesini kısıtlayan cenderesinden, diğer taraftan modern militan ateizmin inanca savaş açmasından şaşırmış durumda. Sapmış inanışla mücadele etmesi gereken modern insan, inançla mücadele ediyor. İnançlarını savunmaya çalışan modern Müslüman aşırı siyasallaşmış durumda, 'Medeniyet İnşa Etme' idealini önemsemiyor. Elinde bulunan elmas değerindeki bilgileri Batı zihnine sunamıyor ve satamıyor. Bu konuyu dert edinenlerden birisi de Prof. Dr. Sinan Canan. "Unutulacak Şeyler" eseriyle bize felsefi bir ziyafet sunmuş, kendisini kutluyorum."

– Prof. Dr. Nevzat Tarhan –

"Bilimle uğraşmak zor iş. Hele ki bilmeyene anlatmak, daha da zor... Sinan Canan zor olanı hep başarıyor. Uzak ve soğuk bulduğumuz bilim dünyasını bizler için yine keyifli ve anlaşılır hale getiriyor."

– Pelin Çift –

tutikitap

#nbeyin
#unutulacakseyler
#tutikitap

₺20

ISBN 978-605-9218-30-6